Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 1

EMISIUNILE DE BANCNOTE ROMÂNEŞTI ÎN PERIOADA 1929-1947

- ISTORIE ŞI TEHNOLOGIE -

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 2

COORDONATORUL SERIEI *BANCNOTELE ROMÂNIEI*
Academician MUGUR ISĂRESCU

În colecția *Bancnotele României* au apărut:

vol. 1: 125 de ani de la prima emisiune de bancnote a Băncii Naționale a României

vol. 2: Emisiunile de bancnote ale Băncii Naționale a României în perioada 1896-1929

vol. 3: Emisiunile de bancnote românești în perioada 1929-1947. Istorie și tehnologie

În pregătire:

vol. 4: Proiecte și probe de bancnote românești. Catalog

ISBN 978-973-0-11611-3

© Banca Națională a României, Direcția Secretariat / Direcția Studii Economice 2011

Coperta și layout: Romeo Cîrjan

Prelucrare imagini: Sabina Mariţiu

Revizuire text: Liza Dinculescu și Mioara Ion

Pe copertă: detaliu din proiectul realizat de Ary Murnu pentru bancnota de 1 000 lei tip IV

Typeset: Adobe Jenson Pro Lt Disp, Copperplate Gothic Light și Minion Pro

Tipărit de QUAL MEDIA GROUP

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 3

BANCA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI

BANCNOTELE ROMÂNIEI
VOLUMUL 3

Sabina Mariţiu Romeo Cîrjan

EMISIUNILE DE BANCNOTE ROMÂNEŞTI ÎN PERIOADA 1929-1947

- ISTORIE ŞI TEHNOLOGIE -

BUCUREŞTI
2011

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 4

LISTĂ ABREVIERI

ABNR – Arhiva Băncii Naționale a României

ANR – Arhivele Naționale ale României

BNR – Banca Națională a României

BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române

CAFA – Casa Autonomă de Finanțare și Amortizare

CC – Consiliile de conducere

IBNR – Imprimeria Băncii Naționale a României

MBR – George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, Editura Sport-Turism, 1977

PCM – Președinția Consiliului de Miniștri

RM – Reichsmark

RKKS – Reichskreditkassenscheine

SRI – Serviciul Român de Informații

SSI – Serviciul Special de Informații

Stenograme - *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri: guvernarea Ion Antonescu,* vol. 1-9, București, Arhivele Naționale ale României, 1997-2006

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 5

CUPRINS

INTRODUCERE
9

CAPITOLUL I
Emisiunile de bancnote din cel de-al doilea deceniu interbelic (1929-1939)
Sabina Mariţiu
13

Bancnota de 100 lei tip III
14

Bancnota de 5 000 lei tip I
16

Bancnota de 1 000 lei tip II intermediar
27

Bancnota de 1 000 lei tip III
36

Bancnota de 500 lei tip III
43

Bancnota de 500 lei tip IV
51

Bancnota de 1 000 lei tip IV
52

O dispută juridică în materie de drepturi de autor
57

Serviciul Fabricarea Biletelor
61

Atelierul de gravură
69

Laboratorul
75

Note
79

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 6

CAPITOLUL II
Emisiunile de bancnote din timpul
celui de-al Doilea Război Mondial (1939-1945)
Sabina Mariţiu, Romeo Cîrjan
89

Bancnotele BNR în perioada statului naţional-legionar
(septembrie 1940-ianuarie 1941)
90

Bancnotele BNR în intervalul februarie 1941-martie 1945
101

Bancnotele de 1 000 lei tip V şi 2 000 lei
103

"Banii de război" şi circulaţia monetară
în Basarabia şi Bucovina de Nord (1940-1944)
120

Leul şi circulaţia monetară în Transnistria (1941-1944)
129

Leii sovietici
138

Organizarea Serviciului Fabricarea Biletelor
142

Hârtia
151

Note
158

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 7

CAPITOLUL III
Emisiunile de bancnote din perioada 6 martie 1945-15 august 1947
Sabina Mariţiu
171

Bancnota de 10 000 lei
172

Bancnotele de 20 şi 100 lei emise de Ministerul Finanţelor
175

Bancnota de 100 000 lei tip I
177

Bancnota de 100 000 lei tip II
179

Bancnotele de 1 milion şi 5 milioane lei
182

Serviciul Fabricarea Biletelor
186

Hârtia
189

Note
190

BIBLIOGRAFIE
196

INDEX
200

CREDITE FOTO
207

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 8

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 9

INTRODUCERE

Volumul al treilea al seriei „Bancnotele României" continuă istoria banilor românești de hârtie în perioada 1929-1947. Este cea mai prolifică epocă în acest domeniu, reflectată nu numai prin cantitatea, calitatea și structura emisiunilor, dar și prin noutățile tehnice adoptate concomitent cu apelul la tradiția culturii naționale. Tot în această perioadă încep să fie concretizate eforturile constante depuse de Banca Națională a României în construirea structurilor de producție a bancnotelor, integrate la nivel național.

Marcat, deopotrivă, de ani de criză (Marea Criză Economică, al Doilea Război Mondial, instalarea regimului comunist în România), dar și de cea mai stabilă perioadă de prosperitate din istoria recentă a țării, acest interval prezintă o serie de particularități care îl pot desemna ca fiind cel mai complex din istoria banilor românești.

De ce am ales această perioadă? După cum am arătat în primele două volume, istoria banilor românești de hârtie nu se suprapune perfect peste cronologia istoriei moderne și contemporane a țării. Există, de exemplu, tipuri de bancnote care apar la sfârșitul secolului al XIX-lea și încetează a mai fi tipărite abia la începutul celui de-al doilea deceniu interbelic (*e. g.* 1 000 lei tip II). Sunt alte tipuri care circulă doar câțiva ani, în pofida caracteristicilor tehnice excepționale (cel mai relevant exemplu este cel al bancnotei de 5 000 lei tip I). Dimpotrivă, alte bancnote, tipărite în condiții tehnice mai puțin performante decât cele evocate mai sus, au o perioadă de circulație mai mare. În fine, nu trebuie să trecem cu vederea tipurile de la sfârșitul anilor '30, „reciclate" prin schimbarea cromaticii originare (*e. g.* bancnotele „de război").

Pentru toate aceste exemple - maximale, fără îndoială - nu există întotdeauna explicații unitare. Pe de-o parte, în cele mai multe dintre cazuri, decisive au fost necesitățile tehnice legate de elementele de siguranță sau de uzura emisiunilor. Pe de altă parte, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că schimbările în plan politic (de tron sau de regim) au fost mai puțin importante, nefiind determinante pentru înlocuirea tuturor emisiunilor. Aceste momente au fost marcate într-o primă fază de modificări *ad-hoc* în iconografia emisiunilor existente, exprimate prin supratipăriri cu elemente definitorii ce țineau de noua realitate politică. Ulterior, uneori chiar la câțiva ani distanță de la schimbarea regimului politic, au fost puse în circulație emisiuni complet noi.

Particularitatea iconografiei românești din timpul Monarhiei a fost aceea că - exceptând cele câteva tipuri din perioada domniei lui Carol al II-lea în care regele și dinastia sunt elementele centrale de reprezentare a mesajului propagandistic - Banca Națională a României a preferat să continue tradiția școlii franceze a bancnotei, care privilegia reprezentările legate de civilizația autohtonă. Această realitate a facilitat perpetuarea unor tipuri de bancnote, fără a ține seama de schimbările politice, ceea ce le-a conferit durabilitate în mentalul colectiv (*e.g.* 1 000 lei tip IV și V).

Dincolo de toate aceste elemente care prezintă, sumar, complexitatea istoriei bancnotei românești, putem recunoaște două momente foarte clare, ce se pot constitui în borne cronologice pentru istoria numismaticii naționale: anul 1929, când, prin noul Statut al BNR, au fost schimbate

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 10

nominalurile pe care banca centrală era autorizată să le emită, și stabilizarea monetară din 15 august 1947 care, punând capăt perioadei hiperinflaționite postbelice, a prefigurat instalarea regimului comunist în România. Pentru comoditatea sistematizării informației în interiorul acestui interval cronologic, am structurat lucrarea în trei capitole, care țin seama de schimbările de regim politic: domnia regelui Carol al II-lea, România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și primii ani postbelici, anteriori stabilizării monetare din 15 august 1947. Fiecare capitol prezintă evoluția tipurilor banilor de hârtie, în primul rând a bancnotelor emise de Banca Națională, apoi a altor categorii emise fie de instituții împuternicite în acest sens, altele decât banca centrală, fie de autorități militare de ocupație. Catalogarea acestora urmează tipologia stabilită, în epocă, de Serviciul Fabricarea Biletelor din cadrul Băncii Naționale. Am considerat că această clasificare, utilizată de emitent în documentele sale interne, este cea mai corectă din punct de vedere metodologic, chiar dacă se abate, parțial, de la cutumele stabilite în ultimele decenii în rândul comunității numismaților.

O secțiune aparte în cadrul fiecărui capitol o reprezintă paginile dedicate istoriei Serviciului Fabricarea Biletelor. Precursoare a RA Imprimeria Băncii Naționale a României, această entitate din cadrul băncii centrale a constituit, în cei 130 de ani de la tipărirea primei bancnote, axul în jurul căruia au gravitat toate procedurile de creare a majorității bancnotelor românești, indiferent dacă ele au fost realizate în țară sau în străinătate.

Lucrarea de față este, în primul rând, rezultatul cercetărilor în arhivele IBNR, BNR și în Arhivele Naționale ale României. Cititorul va remarca, cu siguranță, dezvoltarea inegală a subiectelor legate de istoria diverselor tipuri de bancnote. Faptul este cauzat de realități obiective care sunt legate, pe de o parte, de maniera extrem de selectivă în care au fost păstrate, în perioada postbelică, fondurile arhivistice referitoare la istoria economică a României și, pe de altă parte, de starea actuală a arhivelor românești. În pofida deschiderii totale a factorilor decizionali din domeniu, nu putem să nu remarcăm lipsa preocupărilor pentru sistematizarea instrumentelor de evidență a fondurilor de arhivă economică. Este un semnal de alarmă pe care dorim să-l tragem în ceea ce privește arhivele economice din perioada anterioară anului 1947, care, în opinia noastră, la peste 70 de ani de la crearea lor pot să mai servească doar interesului istoricilor.

În fine, o ultimă remarcă. Cititorii vor constata existența unor inadvertențe cu unele informații publicate în volumele anterioare. Acestea au fost semnalate în volumul de față, în special în notele de la finalul fiecărui capitol. Noile opinii sunt rezultatul cercetărilor care ne-au condus spre unele concluzii diferite de cele exprimate anterior. Menționăm că, din cauza volumului restrâns al lucrărilor dedicate de numismații români istoriei bancnotei, nu am avut posibilitatea, decât rareori, să ne raportăm la literatura de specialitate, astfel încât arhivele au rămas principala noastră sursă de documentare.

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 11

MULȚUMIRI

În momentul în care publicăm această carte, suntem datori să ne exprimăm recunoștința față de doamna consilier Surica Rosentuler, cea care a avut inițiativa lansării seriei „Bancnotele României", în cadrul programului de publicații al Direcției Studii Economice. Cu un entuziasm molipsitor, doamna Rosentuler a fost alături de noi permanent și ne-a sprijint, direct și necondiționat, de-a lungul întregii activități de cercetare. În egală măsură, mulțumirile noastre se îndreaptă către doamna Constanța Gudin, directorul RA Imprimeria Băncii Naționale a României în perioada 1991-2010, care a înțeles importanța demersului nostru științific și care, pe parcursul derulării acestui proiect, ne-a asigurat accesul la colecția istorică a instituției menționate.

Totodată, ținem să mulțumim doamnelor Elena Iorga, director adjunct al Direcției Studii Economice, și Carolina Oancea, economist principal în cadrul Serviciului Studii, precum și domnului Laurențiu Dragomir, directorul general al RA Imprimeria Băncii Naționale a României, care ne-au susținut fără rezerve pe parcursul redactării și pregătirii cărții pentru tipar.

În întreprinderea de lungă durată pe care a constituit-o documentarea, am fost sprijiniți de personalul de la Arhiva generală a BNR care, cu maximă solicitudine, ne-a oferit asistență în cercetarea fondurilor avute în custodie. Mulțumim, prin urmare, doamnelor Elena Pintilie și Maria Vărzaru. În egală măsură, mulțumim și domnului Dan Ilie, curatorul colecției numismatice a Muzeului BNR, pentru disponibilitatea de a ne facilita accesul la colecția de bancnote.

De asemenea, transmitem întreaga noastră gratitudine doamnei Valeria Enuca din cadrul RA IBNR, cea care ne-a ajutat, cu multă răbdare și profesionalism, în munca noastră de cercetare. Un ajutor nesperat a venit din partea domnului Arthur Gearing, arhivist al companiei De La Rue din Londra, care ne-a pus la dispoziție documente inedite referitoare la istoria bancnotelor românești din perioada interbelică.

Volumul de față nu ar fi fost complet fără sugestiile și corecturile făcute de doamnele Liza Dinculescu, Mioara Ion și Olga Constantin, cărora le rămânem îndatorați.

În final, mulțumim și prietenilor noștri Erwin Schäffer, Eugen Vasile și Alexandru Braniște, care, într-un fel sau altul, ne-au oferit sprijinul în vederea finalizării acestei cărți.

Autorii

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 12

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 13

Sabina Mariţiu

EMISIUNILE DE BANCNOTE DIN CEL DE-AL DOILEA DECENIU INTERBELIC (1929 -1939)

La începutul celui de-al doilea deceniu interbelic, situaţia României a fost marcată, din punct de vedere economic, de două evenimente majore care au determinat evoluţia ulterioară a structurii şi direcţiilor de dezvoltare ale economiei naţionale: adoptarea Legii monetare din 7 februarie 1929 şi Marea Criză Economică din anii 1929-1933. De intrarea în vigoare a legii menţionate este strâns legată şi modificarea Statutelor Băncii Naţionale a României, chemată să răspundă necesităţilor vitale ale organismului economic naţional. Circulaţia monetară a trebuit, la rândul său, adaptată noilor realităţi economice. În aceste condiţii, responsabilii băncii centrale au fost permanent preocupaţi de condiţiile tehnice în care se realizau bancnotele româneşti. Raliindu-se opţiunii generale de încurajare a muncii naţionale, BNR a reuşit ca în ultimii ani ai acestui deceniu să emită bancnote realizate de artişti români, imprimate în ţară. Cu sprijinul constant al BNR acum industria naţională a produs hârtia filigranată necesară emisiunilor. În acelaşi timp, este continuată colaborarea cu partenerii francezi şi debutează relaţia cu producătorii englezi de bancnote. De asemenea, în această perioadă trebuie remarcată realizarea primelor bancnote româneşti în sistem taille-douce. *Tot acum au fost puse şi bazele şcolii româneşti de gravură pentru bancnote, care a ajuns în anii postbelici la rezultate remarcabile.*

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 14

Bancnota de 100 lei tip III[1]

Conform reglementărilor Legii monetare din 7 februarie 1929, BNR și-a păstrat dreptul exclusiv de a emite bancnote pe teritoriul național, însă pentru a răspunde în mod eficient nevoilor economiei, valoarea nominală a acestora a fost schimbată: dacă prin Legea de înființare a băncii centrale din anul 1880, valorile biletelor ce puteau fi emise erau cele de 20, 50, 100, 500 și 1 000 lei,[2] acum aceste valori au fost sensibil modificate: 100, 500, 1 000 și 5 000 lei.[3] Însă, ca urmare a procedurilor îndelungate care trebuiau îndeplinite pentru înlocuirea întregii emisiuni de bancnote, la începutul anilor '30 continuau încă să circule vechile tipuri de bilete.[4]

La 1 noiembrie 1930 au fost scoase din circulație primele cupiuri: 5 lei tip I și 5 lei tipărite în Rusia, respectiv cele de 20 lei tip I, II și III. Peste un an, la 1 octombrie 1931, au urmat biletul de 100 lei tip II și cel de 100 lei tipărit în Rusia.

Cupiul de 100 lei tip II a fost înlocuit cu cel de 100 lei tip III, cu design asemănător. Diferențele între cele două tipuri erau date de culoarea dominantă diferită și de stema țării de pe recto, care a fost modificată pentru a ilustra noile realități statale rezultate în urma Marii Uniri din anul 1918. Pentru realizarea acestei transformări, la 14 ianuarie 1930 guvernatorul BNR, Dimitrie Burillianu, i-a scris inginerului Schuller, directorul imprimeriei Băncii Franței. Burillianu informa partea franceză asupra intenției pe care banca centrală de la București o avea de a înlocui în viitor bancnota de 100 lei, [5] dar, pentru moment, conducerea BNR hotărâse *să imprime imediat cu titlu provizoriu un nou bilet, pe aceeași hârtie și servindu-se de clișeele celui în circulație, diferența constând doar în coloristică și în reprezentarea armelor țării.*[6] Spre deosebire de biletul de 100 lei tip II, la care nuanțele de albastru erau predominante, pentru noul tip Banca Națională dorea folosirea unei combinații de galben și negru. În acest scop au fost imediat comandate în Franța 100 kg de cerneală neagră.

Cea mai importantă chestiune pe care institutul de emisiune o dorea rezolvată cu rapiditate era însă obținerea acordului artiștilor care realizaseră tipul II al bancnotei de 100 lei, pictorul Georges Duval și gravorul L. Ruffé, pentru realizarea modificărilor pe care Banca Națională dorea să le aducă respectivului bilet. Guvernatorul Burillianu își exprima speranța că aceștia *nu vor avea obiecțiuni la schimbarea desenului lor, modificările la armele țării fiind reclamate de noua constituție politică a țării*.[7] Tocmai de aceea, Schuller era rugat să îi consulte și, în același timp, să transmită la București mai multe informații privind modul de reglementare a drepturilor de autor în legislația franceză. Răspunsul de la Paris a venit imediat, directorul imprimeriei franceze informându-și partenerii români că pictorul Duval murise de mai mult timp, iar gravorul Ruffé nu vedea niciun inconvenient cu privire la modificările pe care BNR intenționa să le realizeze.

În aceste condiții, la 13 mai 1930, Consiliul general al BNR a hotărât imprimarea noilor bilete, care au fost puse în circulație la 22 septembrie același an. Tipărirea a început să se realizeze pe vechea hârtie folosită pentru biletul de 100 lei tip II, din care banca avea un stoc important: știm cu siguranță că la sfârșitul lunii octombrie 1929, de la Papeteries du Marais au fost expediate 75 de lăzi conținând hârtia necesară pentru tipărirea a 5 068 000 bilete din acest tip.

În ianuarie 1931, Banca Națională a României a lansat o nouă comandă pentru fabricarea hârtiei pentru biletul de 100 lei, însoțită și de un nou caiet de sarcini. Era vorba despre hârtia necesară pentru 21 milioane de bancnote, executarea ei fiind încredințată către Papeteries d'Arches, unde se fabricase, în anul 1927,

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 15

Bancnota de 100 lei tip III

Emisiunea: *3.12.1931* | Dimensiuni: *196 x 113 mm* | Desenator: *Georges Duval* Gravor: *L. Ruffé* | Tipar: *BNR* | Filigrane: *Traian și Mercur afrontați în medalioane laterale; BNR; 100 LEI* | Recto: *compoziția este încadrată de rinsouri geometrizate care delimitează medalioanele laterale cu filigran, precum și cartușul central, de asemenea filigranat; în stânga, țărancă șezând ce ține în mâini o seceră, respectiv un snop de grâu; în fundal, peisaj cu râu și dealuri; în prim plan, sprijinit de medalionul dreapta din registrul inferior, un bucraniu* | Verso: *în centru, stema țării pe fundal cu rinsouri geometrizate; lateral, câte două medalioane suprapuse, delimitate de compoziții cu rinsouri, volute și cartușe cu numele ROMANIA; în centru, jos, cartuș cu textul penalităților.*

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 16

hârtia pentru 15 milioane bilete de 1 000 lei tip II. După consultarea condițiilor din caietul de sarcini, francezii au sugerat câteva modificări menite a îmbunătăți calitatea hârtiei. Astfel, se menționa că, pentru a asigura biletului o durată mai lungă de viață, dar și pentru a nu compromite calitatea filigranului, trebuia făcută o medie între aceste două exigențe, hârtia cea mai potrivită având o rezistență la îndoire de 1 500 îndoituri duble și la tracțiune de 5 000 m. Probabil că BNR impusese un prag mai mare în privința rezistenței la îndoire, din moment ce, după părerea francezilor, *condițiile caietului de sarcini își depășesc scopul./…/ O rezistență mai mare de 1 500 îndoituri duble este practic inutilă pentru că biletul trebuie retras din cauza alterării și a murdăririi suprafeței sale înainte ca rezistența să devină insuficientă. Pe o hârtie mai rezistentă, deci dură, este foarte dificil să se imprime pentru că impresiunea este adâncă și își pierde finețea, deci își diminuează garanția.*[8]

În final, Papeteries d'Arches au transmis două oferte pentru comanda de hârtie de care Banca Națională a României avea nevoie: prima, pentru o hârtie fabricată din *pastă de cârpe*, la prețul de 55,50 franci francezi pentru o mie de bilete, iar cea de-a doua pentru o hârtie obținută integral din pastă de ramie, având prețul de 67 franci francezi pentru o mie de bilete. Aflați în situația de a lua o astfel de decizie, importantă pentru asigurarea calității bancnotelor, specialiștii Serviciului Fabricarea Biletelor au optat pentru cea de-a doua variantă din mai multe motive: revenirea la tradiția antebelică, atunci când toate biletele românești erau imprimate pe hârtie de ramie, garanția unei calități superioare a filigranelor, atât din punctul de vedere al calității artistice a acestora, cât și din cel al clarității, rezistența mai mare la uzură, sonoritatea metalică a hârtiei, imprimarea mult mai ușoară.[9] Prin urmare, conducerea băncii de la București a aprobat comandarea hârtiei de ramie.

La 29 octombrie 1932, Banca Națională a României a dat publicității un comunicat prin care publicul era informat asupra apropiatei retrageri din circulație a bancnotei de 100 lei tip III, care urma să fie înlocuită cu moneda de 100 lei din argint.[10] Deținătorii biletelor de 100 lei le puteau preschimba până la jumătatea lunii decembrie, fie la sediul central al băncii,[11] fie la sucursalele și agențiile din țară. Ulterior, termenul a fost prelungit până la 31 ianuarie 1933.[12]

BANCNOTA DE 5 000 LEI TIP I

La 18 februarie 1932, cotidienele centrale au publicat următorul anunț:

Banca Națională a României, pentru a se conforma obligațiilor ce-i sunt impuse de Planul de Stabilizare art. 2 din Legea monetară și art. 30 din Statute, va pune în circulație începând cu 1 martie a.c. noul bilet de 5 000 lei ce-l are tipărit încă de anul trecut. Acest bilet e chemat a înlocui prisosul ce se va retrage din biletele de 1 000 lei în prea mare cantitate pe piață.[13] *El prezintă următoarele caracteristici:*

Hârtia acestui bilet este de o fabricație specială, mai groasă decât a celorlalte bilete și având o culoare albă clară. Dimensiunile desenului 165/93 mm, iar ale biletului 177/104 mm. Înfățișare: multicoloră, predominând culoarea albastră. Filigrane: un singur filigran în partea stângă executat în două tonuri și reprezentând capul lui Traian. Ca figuri pe fața biletului: în dreapta e portretul Majestății Sale Regele Carol al II-lea. La mijloc, în partea de sus, Stema Țării. În stânga, sub filigran un desen reprezentând un peisaj de la Porțile de Fier. Deasupra Stemei Țării sunt scrise cuvintele «Banca Națională a României», la mijloc «Cinci mii lei», iar mai jos data creațiunii și semnăturile «Guvernator C. Angelescu și Casier central H. Crăciuneanu»; în colțurile din stânga jos și dreapta sus sunt imprimate numerele care formează identitatea biletului. Marginile desenului,

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 17

încadrate într-un chenar cu motive vechi românești. Dosul biletului are un desen reprezentând intrarea triumfală a lui Mihai Viteazul în Alba Iulia având marginile încadrate de un chenar mai larg alcătuit tot din motive vechi românești. În partea de sus a chenarului, la mijloc, pe un fond alb, este scris «România» sub care e cifra 5 000; în partea de jos a chenarului pe un fond alb stă scris textul de lege privitor la pedepsele falsificatorilor. Aceste bilete vor circula în același timp cu biletele de 100, 500 și 1 000 lei.[14]

Ceea ce nu se specifica în comunicat era faptul că aceasta este prima bancnotă românească cu putere circulatorie tipărită în sistem *taille-douce* (*intaglio*), toate bancnotele emise până în acel moment de BNR fiind tipărite în sistem tipografic (tipar înalt). Un alt element de noutate în istoria emisiunilor BNR era reproducerea portretului suveranului.[15]

Istoria bancnotei de 5 000 lei tip I poate fi refăcută cu destul de multă acuratețe, ca urmare a cercetării documentelor de arhivă care fac referire la fabricarea ei.

Pentru prima dată, BNR nu mai colabora la realizarea unei bancnote cu industriile franceze, ci cu cele engleze. Nu cunoaștem momentul în care Banca Națională a României a intrat în contact cu furnizorii britanici, dar într-un document datat 18 septembrie

Proiectul Bradbury, Wilkinson & Co. pentru realizarea bancnotei de 5 000 lei tip I (verso)

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 18

1928 și redactat de Eric N. Gibbs, unul dintre directorii imprimeriei Bradbury, Wilkinson & Company Ltd,[16] aflat în acel moment la București, se face referire la o precedentă vizită, din ianuarie același an, prilej cu care guvernatorului BNR îi fuseseră supuse atenției câteva proiecte de bancnote, desenate de mână, proiecte din păcate rămase necunoscute până acum. Conform mărturisirilor lui Gibbs, artiștii englezi încercaseră să imprime acestor desene un caracter *realmente românesc*, atât în privința compoziției generale, cât și a ornamentelor. Se pare că membrii Consiliului de administrație au fost plăcut impresionați de proiectele văzute, astfel încât firma engleză a fost invitată să prezinte o ofertă pentru bancnotele de 1 000, respectiv 5 000 lei.

Prin oferta făcută la începutul lunii februarie 1929 de furnizorul englez, era propusă imprimarea prin metoda *taille-douce*.[17] Recto-ul biletelor urma să fie protejat prin folosirea unor culori care să nu permită reproducerea prin fotografiere, aplicate după o metodă specială, denumită *duplex*. Reprezentantul Bradbury Wilkinson recomanda ca imprimarea să fie realizată pe hârtie filigranată fabricată de Portals Ltd, firma care furniza de mai bine de 200 de ani hârtia pentru bancnotele emise de Banca Angliei. Fabricată din cel mai fin bumbac, hârtia în cauză era foarte rezistentă, suportând până la 2 000 de îndoituri duble. Furnizorul englez se însărcina și cu controlul fabricării bancnotelor, dar menționa că, dacă BNR considera necesar, era oricând dispus să primească controlori români, pentru care se putea amenaja un spațiu separat de lucru. Prețul total al unei comenzi, compusă din 3 milioane bilete de 1 000 lei și 400 000 bilete de 5 000 lei, în care erau incluse ambalarea și transportul până la Constanța, era aproximat la 9 349 500 lei (13 665 lire sterline), la care se adăuga ulterior suma de circa 1,7 milioane lei, reprezentând taxele vamale și transportul până la București. Din momentul aprobării unei eventuale comenzi, într-un termen de 12 săptămâni, băncii centrale a României îi puteau fi puse la dispoziție primele probe, iar la 13 săptămâni de la aprobarea acestora, jumătate din comandă putea fi deja realizată.

Tabloul lui Stoica Dumitrescu intitulat
Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia

Cu toată această propunere fermă venită din partea Bradbury, Wilkinson & Company Ltd, Banca Națională a României, în încercarea de a obține atât cel mai avantajos preț de producție, cât și o calitate superioară a bancnotelor sale, a contactat mai multe imprimerii străine în vederea obținerii mai multor oferte. La București au sosit oferte de la patru imprimerii: Waterlow Sons și Thomas de la Rue, ambele din Anglia, care puteau imprima biletul în sistem tipografic, respectiv Bradbury, Wilkinson & Company Ltd (Anglia) și American Banknote Company (SUA), care se angajau să îl tipărească în sistem *taille-douce*. În final a fost preferată tot Bradbury, care se obliga să supravegheze și procesul de fabricare a hârtiei.[18] Și chiar dacă prețul de fabricație a hârtiei era mai mare, inginerul Gheorghe Dobrovici era de părere că *față de avantajul dublului control* diferențele de cost nu erau mari.[19]

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 19

Bancnota de 5 000 lei tip I

Emisiunea: *31.03.1931* | Dimensiuni: *177 x 104 mm* | Desenatori: *D. Stoica / Bradbury, Wilkinson & Co.* | Gravor: *Bradbury, Wilkinson & Co.* | Tipar: *Bradbury, Wilkinson & Co.* | Filigran: *Traian* | Recto: *compoziție delimitată de un bandou cu rinsouri; pe fundal decorat cu motive medievale românești, portretul regelui Carol al II-lea în dreapta și peisaj cu Dunărea la Cazane, surmontat de medalion rotund conținând filigranul; în centru, stema țării, semnăturile autorizate și cartuș cu emitentul bancnotei* | Verso: *într-un cadru decorat cu rinsouri, reproducerea tabloului intitulat Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia; în dreapta sus, compoziția întreruptă de medalion cu filigran; în centru, jos, cartuș cu textul penalităților.*

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 20

La 16 decembrie Eric N. Gibbs, aflat în continuare la București, confirma că Bradbury se angaja să execute 5 milioane de bilete cu valoarea nominală de 5 000 lei, cu dimensiunile de 177x104 mm. Desenul urma să fie realizat de artiștii englezi, după indicațiile primite din partea BNR. Prețul total al comenzii era de 16 680 lire sterline la livrare în portul Constanța, în el fiind inclus și prețul hârtiei filigranate. O zi mai târziu, guvernatorul Dimitrie Burillianu a aprobat oferta.[20]

Deși încă nu fuseseră puse la punct toate detaliile tehnice referitoare la caracteristicile noilor cupiuri, în ședința Consiliului general din 15 martie 1930 a fost aprobată imprimarea a două alfabete ale viitoarei bancnote, în cuantum de 5 milioane bilete. De asemenea, conducerea băncii centrale a aprobat propunerea referitoare la noul sistem de numerotare a bancnotelor, susținută de Serviciul Fabricarea Biletelor. Era vorba despre adoptarea sistemului anglo-american de numerotare, fiecare alfabet fiind compus din câte 25 de serii marcate prin litere, fiecare serie având 100 000 de bilete (seria era reprezentată pe bilet sub forma unei fracții).[21]

Documentele de arhivă nu precizează data la care proiectele bancnotei de 5 000 lei au fost trimise la București. Ceea ce cunoaștem cu certitudine este faptul că expedierea a avut loc anterior lunii aprilie 1930, când BNR i-a fost remisă o probă pentru recto, corectată conform propriilor instrucțiuni. Specialiștii englezi sugerau că mai era nevoie de câteva modificări pentru ca bancnota să se bucure de unitate artistică și, în același timp, să beneficieze de toate elementele de siguranță. După părerea lor, era indicată schimbarea stilului și a proporțiilor denumirii instituției, care trebuia să fie mai accentuată. De asemenea, se sugera ca seria și numărul biletului[22] să fie așezate în colțul din dreapta sus, respectiv stânga jos, urmând a fi decisă culoarea cernelii (roșie sau neagră) care se folosea pentru

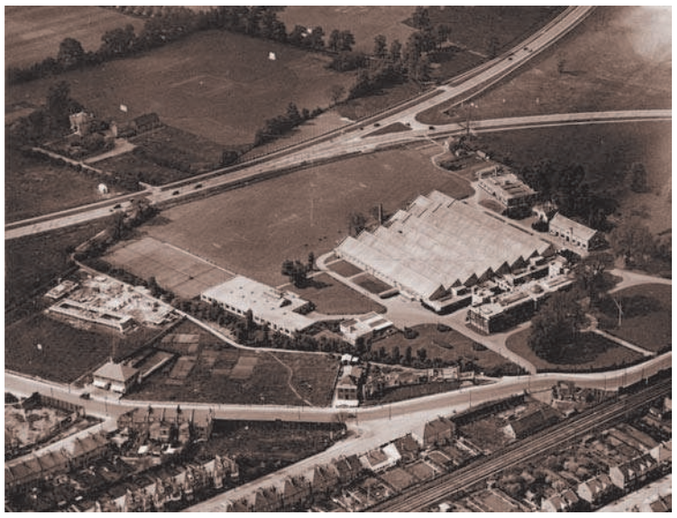

Fotografie aeriană a uzinelor
Bradbury, Wilkinson & Co. (circa 1930)

imprimarea lor. O altă sugestie se referea la introducerea, sub portretul regal, a valorii în cifre a bancnotei, care lipsea de pe această față a biletului. Cu excepția ultimei sugestii, toate celelalte au fost aprobate de conducerea BNR.[23] Demn de menționat este că partea engleză se plângea de faptul că nici până în acel moment gravorii nu începuseră lucrul la efigia suveranului, deoarece nu primiseră de la București vreo fotografie a regelui Mihai.

În lipsa unui răspuns, la 22 aprilie 1930, Casa Bradbury, Wilkinson & Co. a revenit cu o scrisoare în care își exprima speranța că probele de desen ale viitoarei bancnote ajunseseră cu bine la destinație. Fabricantul englez insista asupra necesității expedierii portretului regal, pentru a cărui gravare era necesar un interval de 12 până la16 săptămâni. Din momentul primirii acestei fotografii, se estima că erau necesare încă opt luni pentru onorarea comenzii.[24]

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 21

Schimbarea regimului politic, intervenită la 8 iunie 1930, când Carol al II-lea a devenit regele României, a provocat noi întârzieri în realizarea bancnotei de 5 000 lei. Interesant este faptul că, deja la 10 iunie, Casa Bradbury adresa Băncii Naționale o scrisoare în care cerea indicații în legătură cu continuarea gravurii portretului principelui moștenitor Mihai: *Având în vedere schimbările care au avut loc în țara dvs. am încetat lucrul la acest portret și v-am fi foarte îndatorați dacă ne-ați indica prin telegraf instrucțiuni referitoare la faptul dacă doriți sau nu să continuăm această gravură*.[25] Scrisoarea păstrează rezoluția în creion a guvernatorului Dimitrie Burillianu, dată la 15 iunie, prin care se indica oprirea gravării portretului în cauză. În cursul lunii iulie, la București au fost expediate mai multe probe ale desenului și fondului de siguranță ale bancnotei, la care specialiștii BNR au avut unele observații. Nemulțumirea, repede înlăturată de altfel de către partea engleză, consta în existența unei linii albe pe recto-ul bancnotei, extrem de vizibilă în partea de jos a fondului de siguranță, care afecta, se pare, unitatea întregii compoziții.

Rezolvarea delicatei probleme a portretului regelui Carol al II-lea a durat mai mult decât s-a estimat inițial. La începutul lunii august fusese deja expediată la fabrica de la New Malden o fotografie a monarhului, dar din motive pe care cercetarea documentelor nu ni le-a dezvăluit, la sfârșitul aceleiași luni aceasta a fost înlocuită cu o alta *definitiv aprobată* de suveran.[26] După atenta studiere a noului portret, englezii s-au grăbit să înainteze telegrafic, la 10 septembrie 1930, centralei Băncii Naționale a României observațiile lor. În conformitate cu acestea, fotografia nu putea fi adaptată *în niciun fel tehnicilor de gravură, fiind complet lipsită de claritate. De asemenea, din punct de vedere artistic, capul* (regelui - n.n.) *trebuie să privească spre centrul biletului, nu spre marginile acestuia*.[27] Conducerii BNR i se cerea permisiunea de a se continua gravarea, având ca model fotografia expediată anterior, *mult mai artistică și mai clară*, în caz contrar fiind necesară expedierea unui nou portret al regelui.

Conștient pe deplin de sensibilitatea subiectului, directorul Eric N. Gibbs a revenit cu o scrisoare lămuritoare asupra acestei chestiuni. Punând accent pe îndelungata experiență a gravorilor englezi în fabricarea bancnotelor, Gibbs argumenta că *nu era un fapt tocmai agreabil* ca portretul regelui să apară ca *întorcând spatele bancnotei*.[28] Peste câteva zile, printr-o nouă telegramă, BNR a fost rugată să expedieze o fotografie din semiprofil și nu din profil ca cea anterioară, pentru că numai astfel se putea asigura o cât mai mare asemănare cu personajul reprezentat și, implicit, o securitate sporită a biletului.

Însușindu-și argumentația primită din Anglia, guvernatorul Burillianu l-a rugat pe colonelul Condeescu, adjutantul regelui, inițial telefonic și mai apoi în scris, să intervină pe lângă suveran pentru a fi de acord să pozeze din semiprofil *cu privirea întoarsă spre dreapta și cu capul descoperit*.[29] La 17 septembrie 1930 fabricantul englez a confirmat primirea fotografiei, declarându-se mulțumit de calitatea acesteia.

La sfârșitul lunii ianuarie 1931, Casa Bradbury, Wilkinson & Co. a trimis șase probe imprimate ale bancnotei de 5 000 lei, marcate de la A la F, în diferite culori, dar fără portretul regelui, a cărui gravură era estimată a fi încheiată la mijlocul lunii martie. Probele A și B erau imprimate conform indicațiilor primite de la BNR, având culorile fondului de siguranță mai diluate. Restul probelor aveau fondul de siguranță mult mai viu colorat, specialiștii englezi susținând că astfel se oferea un plus de securitate împotriva încercărilor de falsificare.[30] La București s-a ținut seama de aceste

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 22

argumente, alegându-se ca, pe cele două fețe ale bancnotei, să fie combinate culorile probelor C și D.

La 16 martie 1931 fabricantul englez a expediat două probe *complete și exacte* ale bancnotei de 5 000 lei. Probele erau numerotate cu cerneală neagră conform indicațiilor primite de la C. Vasilescu, după cum urmează: 50 de serii a 100 000 bilete, numerotate de la 000 001 la 100 000, fiecare având ca prefix o literă de la A la Z. Seria era figurată pe bilet sub forma unei fracții.[31] De data aceasta a mai existat o singură observație legată de o mai bună subliniere a liniei de demarcație dintre fondul de siguranță al bancnotei și fondul portretului regal.

Deși se părea că toate detaliile au fost puse la punct, înlăturarea lui Dimitrie Burillianu din funcția de guvernator, la începutul lunii martie 1931, a determinat, la 31 martie 1931, anularea vechii autorizări pentru emisiunea bancnotei de 5 000 lei și înlocuirea concomitentă a acesteia cu una nouă. Conform deciziei Consiliului general, bancnotele urmau a fi semnate de noul guvernator, Constantin Angelescu, și de același casier central, H. Crăciuneanu.

La 1 aprilie 1931, englezii anunțau că problema era rezolvată și că, în acel moment, erau deja imprimate 120 000 din cele 5 milioane de bilete comandate.[32] Trei luni mai târziu, la 1 iulie 1931, au fost expediate spre Constanța, cu vaporul Hatasu, primele 1,5 milioane bilete, ambalate în 25 de lăzi din lemn dublate cu zinc.[33] Alte 33 de lăzi, conținând 2 milioane bilete, au fost îmbarcate la 11 august pe nava Gurko.

La 25 septembrie 1931, Casa Bradbury a anunțat finalizarea imprimării întregii comenzi de bilete de 5 000 lei și a expediat la București propriile certificate de calitate, însoțite de cele emise de Portals. De asemenea, fabricantul dorea să înceapă distrugerea resturilor rămase în urma imprimării emisiunii și cerea băncii centrale a României indicații în acest sens. Interesant este faptul că în această scrisoare este adus pentru prima oară în discuție un element nou. Astfel, responsabilii BNR erau informați asupra faptului că, în procesele de numărare și verificare a bancnotelor, era posibil ca o parte din cerneala cu care acestea erau tipărite să se imprime pe mâinile celor care le manipulau: *Cum credem că nu sunteți obișnuiți cu biletele imprimate în sistem taille-douce, vi se poate părea straniu, dar acest lucru se întâmplă deoarece marele depozit de cerneală se detașează dintr-un relief de la suprafața hârtiei.*[34] Partea română era asigurată însă că, în pofida acestui fapt și indiferent de manipulările la care era supusă bancnota, aspectul ei rămânea neschimbat: *Când biletele vor fi puse în circulație cerneala va oxida și nu se va mai lua pe mâini atât de remarcabil. Dacă veți face experimentul cu un bilet de 1 liră emis de Banca Angliei rezultatul va fi același.*[35]

La 3 octombrie, C. Vasilescu, șeful Serviciului Fabricarea Biletelor, a redactat un referat în care aducea în discuție ultimele probleme rămase în suspensie în urma lichidării comenzii bancnotei de 5 000 lei. Era vorba, în principal, de păstrarea clișeelor utilizate pentru imprimare, precum și de distrugerea unui număr de 747 675 bilete.[36] Pentru rezolvarea în bune condiții a celor două chestiuni, BNR a luat legătura cu Ministerul Afacerilor Străine în vederea delegării unui diplomat care să o reprezinte. Astfel, Grigore Constantinescu, primul secretar al Legației României la Londra, a fost cel care a supravegheat, la 29 octombrie 1931, distrugerea maculaturii și a asistat la depunerea tuturor materialelor întrebuințate pentru tipărirea bancnotelor românești în tezaurele de la Bradbury, Wilkinson & Co.[37]

Documentele de arhivă ne-au dezvăluit detalii importante legate de sursele de inspirație în realizarea compoziției artistice a noii bancnote. Astfel, am aflat că fondul de securitate de pe recto reprezintă *două impri-*

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 23

New Malden le 29 Juillet 1931.
SURREY.

Banque Nationale de Roumanie,
BUCAREST.

To Bradbury, Wilkinson & Co. LIMITED.
Bank Note Designers, Engravers & Printers.

17,588.

2,000,000 billets de 5,000 Lei portant de portrait de S.M.le Roi Carol II, 4 impressions sur papier fort, contenant en marque d'eau la tête de l'empereur Trajan, le recto tiré à bleu directement de la planche en acier avec deux impressions protectrices à couleur système duplex, le verso tiré à bleu directement de l'acier, numérotées sur le recto à deux endroits, empaquetés par 1,000's et encaissés en cartons par 10,000's.

P.000001-100000.	A/1.000001-100000.
R.000001-100000.	B/1.000001-100000.
S.000001-100000.	C/1.000001-100000.
T.000001-100000.	D/1.000001-100000.
U.000001-100000.	E/1.000001-100000.
V.000001-100000.	F/1.000001-100000.
X.000001-100000.	G/1.000001-100000.
Y.000001-100000.	H/1.000001-100000.
Z.000001-100000.	I/1.000001-100000.
W.000001-100000.	J/1.000001-100000.

£ 6,672 0 0

Emballés en 33 caisses doublées de zinc et scellées.
Cotées:-

B N R
B. W.
BUCAREST
via
CONSTANZA.
26/58.

Expediées per le vapeur "DOURRO".

Nos.de Caisses.	Poids Brut.	Poids Net.	Mesure.	Contenu.
26/57.	129 Kilos.	99 Kilos.	81x43x66 cms.	80,000 billets dans chaque caisse
58.	165 "	132 "	83x53x66 "	80,000 billets.

- 8 SEP. 1931
Cheque per Midland Bank
RECEIVED £6672:0:0
VOTE THANKS.
for BRADBURY, WILKINSON & Co. Limited.

Factura Bradbury, Wilkinson & Co., care atestă livrarea către BNR a unui stoc de bilete de 5 000 lei tip I

meuri de curcubee, adaptare a unui desen al unui evantai liturgic ortodox de argint aurit de la sfârșitul secolului XV. Culorile utilizate pentru primul curcubeu erau purpuriu, portocaliu deschis și bleu verzui, iar pentru cel de-al doilea, violet și verde închis. Imaginea Dunării la Porțile de Fier a fost pusă la dispoziția BNR de Nicolae Iorga,[38] iar chenarul desenului era, în fapt, adaptarea unui ancadrament aflat într-o *Evanghelie*, ferecată în argint, din timpul lui Ștefan cel Mare. Chenarul de pe verso era, la rândul său, interpretarea unui ancadrament al unei icoane din secolele XVI-XVII, pictate pe lemn și ferecate în argint.

Imaginea de pe recto reproduce tabloul *Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia*, realizat în anul 1927 de pictorul Stoica Dumitrescu. La 13 aprilie 1930, BNR i-a plătit pictorului drepturi de autor în valoare de 50 000 lei, iar la 14 aprilie 1932, alți 20 000 lei.[39] Din documentarea pe care am realizat-o rezultă că, de-a lungul timpului, pictorul a abordat această temă de mai multe ori, în maniere diferite.[40] Artistul a fost bun prieten cu Nicolae Iorga și este foarte probabil ca, la sugestia celui din urmă, să fi fost aleasă această temă pentru noua bancnotă a BNR.[41]

La sfârșitul lunii ianuarie 1932, Serviciul Contabilitatea Biletelor îl informa pe guvernatorul Constantin Angelescu că în tezaurul de rezervă al BNR se aflau bilete de 5 000 lei, în valoare totală de 25 miliarde lei. În condițiile în care, în acel moment, din circulația totală de 22,9 miliarde lei, 18,1 miliarde lei erau reprezentate de biletele de 1 000 lei, Angelescu era întrebat dacă nu *găsea util punerea în circulație a noului bilet de 5 000 lei*.[42] Guvernatorul a fost de acord cu propunerea, noul bilet fiind lansat în circulație în februarie 1932.

Deși abia ieșise pe piață, bancnota de 5 000 lei tip I a fost retrasă din circulație la 1 decembrie 1932.[43] Extrem de surprinzătoare pentru rapiditatea cu care

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 24

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 25

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 26

Proiectul bancnotei de 1 000 lei propus
de Casa Bradbury, Wilkinson & Co. în anul 1931;
p. 24-25: detaliu de pe clișeul bancnotei de 1 000 lei tip III (verso)

s-a procedat la retragerea din circulație, decizia poate fi explicată în contextul economic al timpului. În acel moment, economia națională era profund afectată de Marea Criză Economică, iar resursele financiare ale statului erau extrem de puține, în condițiile în care era obligat să plătească împrumuturile contractate cu ocazia stabilizării monetare. În aceste circumstanțe a fost adoptată Legea pentru reglementarea comerțului de devize,[44] conform căreia guvernul, prin intermediul Băncii Naționale, avea dreptul de a restrânge această activitate pe o perioadă determinată. La 25 octombrie 1932 a fost publicat Regulamentul de aplicare a acestei legi,[45] care prevedea că orice *vânzare sau cumpărare de cecuri, trate, disponibil de conturi în valute străine, acreditive și în general devize de orice fel, monete de aur, lingouri de aur, bancnote și monete străine* se putea face numai de către BNR sau instituțiile autorizate de ea.

Dar leul, o monedă stabilă în epocă, era tranzacționat pe piețele externe și tocmai de aceea era speculat. Faptul se desprinde din comunicatul pe care banca centrală l-a dat publicității la 29 octombrie 1932 și pe care îl reproducem *in extenso*: *Banca Națională a României a intervenit la băncile de emisiune din străinătate să cumpere orice cantitate de lei la cursul stabilizat. Băncile de emisiune străine au pus îndată la dispoziția BNR devizele necesare. Profitând de această situație mulți posesori de lei trec prin contrabandă sume mari în străinătate luând cu ușurință devize forte. Această contrabandă era înlesnită și de hârtiile de 5 000 lei care puteau fi mai ușor sustrase observației organelor de control de la frontieră. Și contrabanda a luat proporții. Banca Națională a hotărât să ia noi măsuri pentru împiedicarea acestei contrabande și contra speculațiilor care, în țară, îngreunează noul regim al devizelor./…/ O nouă măsură luată de Banca Națională în vederea aplicării riguroase a controlului devizelor e și aceea de a retrage din circulație biletele de 5 000 lei, acestea prin forma și valoarea lor pretându-se mai ușor la contrabande lesnicioase de lei în cantități foarte însemnate.*[46]

Populației i s-a adus la cunoștință faptul că, începând cu 1 decembrie 1932, bancnotele de 5 000 lei își pierdeau puterea circulatorie, din acel moment aceste bilete nemaifiind primite la schimb de către băncile din străinătate. Mai mult chiar, se preciza faptul

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 27

că *Banca Națională nu va acorda nici o prelungire a termenului de 1 decembrie 1932, măsura fiind sortită să pună o stavilă imediată exportului de lei.*[47]

La jumătatea lunii noiembrie, cetățenilor li s-a reamintit despre apropiata retragere a bancnotelor de 5 000 lei, iar la sfârșitul aceleiași luni a fost trimisă o circulară tuturor sediilor BNR prin care funcționarii au fost atenționați ca, după expirarea termenului de preschimbare, să primească și să rețină toate cererile ulterioare, cu mențiunea expresă ca *prezentatorii să arate motivele pentru care nu s-au încadrat* în respectivul interval de timp, motive pe care centrala BNR *ținea să le cunoască pentru fiecare prezentator în parte.*[48]

Destinul bancnotei de 5 000 lei tip I nu s-a încheiat însă odată cu retragerea sa din circulație. În împrejurările schimbărilor politice de la sfârșitul anului 1940 și începutul lui 1941, această bancnotă a fost din nou introdusă, pentru scurt timp, în circulație.[49]

Bancnota de 1 000 lei tip II intermediar[50]

În anul 1929 se aflau încă în circulație bancnotele de 1 000 lei tip II, emise începând cu anul 1910. Acesta era în acel moment unicul nominal care, din punctul de vedere al desenului, nu suferise nicio modificare față de prima emisiune de bancnote a BNR din anul 1881, singurele elemente de noutate față de primul tip fiind introducerea a două filigrane suplimentare pe lângă cele trei existente anterior.

Emisiunile tipului I au fost imprimate monocolor, în albastru cobalt, pe hârtie fabricată din ramie care era, ca și până atunci, de proveniență franceză. Aceeași hârtie a continuat să fie folosită și în cazul tipului II, dar cert este faptul că o parte din emisiunile acestui tip au fost tipărite și pe hârtie englezească, după cum rezultă dintr-o circulară datată 29 septembrie 1929, prin care conducerea BNR informa sediile din teritoriu că, la începutul lunii, fuseseră puse în circulație bancnotele de 1 000 lei, de la alfabetul 850 litera V până la alfabetul 1 142 litera D, tipărite *pe hârtie franceză care e mai subțire, mai sonoră și filigranele mult mai clare decât hârtia biletelor precedente tipărite pe hârtie engleză.*[51]

Bancnota de 1 000 lei a fost supusă permanent falsificării, în pofida măsurilor de siguranță pe care banca centrală a încercat să le ia. Această realitate a început să ridice numeroase semne de întrebare asupra încrederii pe care publicul o acorda biletului în cauză, în condițiile în care acesta a fost cel mai mare nominal aflat în circulație până în anul 1932. Câteva exemple sunt revelatoare: în anul 1924, la Cluj s-au descoperit 1 565 bilete false, în anul 1928 la Craiova - 3 000 bilete false,[52] în anul 1932 în Dolj și în București - 2 300 bilete false. Pentru a pune capăt fenomenului care începuse să se extindă și în afara granițelor țării, Banca Națională a României a decis să acorde recompense substanțiale persoanelor care ajutau la prinderea falsificatorilor. Astfel, la 24 mai 1929, conducerea instituției a acordat o recompensă în valoare de 30 000 lei lui Anton Cepnik, șef de birou la consulatul român din Viena, *pentru serviciile aduse pentru descoperirea falsificatorilor de bilete.*[53] Aceeași sumă i-a fost oferită la sfârșitul anului și lui A. Grundman, litograf din capitala Austriei, care denunțase o rețea de falsificatori ai biletului respectiv.[54] Și exemplele pot continua: numai în cea de-a doua jumătate a anului 1930 conducerea băncii a acordat recompense în valoare de peste 100 000 lei celor care contribuiseră la prinderea falsificatorilor .[55]

În aceste condiții, devenise absolut evident că înlocuirea bancnotei în cauză se impunea cu necesitate. Preparativele acțiunii au durat însă mai mult decât s-a așteptat conducerea Băncii Naționale a României. Tocmai de aceea s-a căutat o soluție de

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 28

compromis, care să contribuie la stoparea falsificărilor și la *împrospătarea* emisiunii cupiurilor având nominalul de 1 000 lei.

Având în vedere că, după stabilizarea monetară din anul 1929, nevoile circulației impuneau tipărirea unor noi emisiuni ale acestei bancnote, în pofida precarității elementelor de siguranță, BNR a început demersurile pentru aprovizionarea cu hârtie filigranată, așa cum reiese dintr-o scrisoare adresată Băncii Franței în decembrie 1931. În document se menționează faptul că se avea în vedere o comandă de 5 sau 10 milioane de bilete, așteptându-se de la Paris o ofertă de preț.[56]

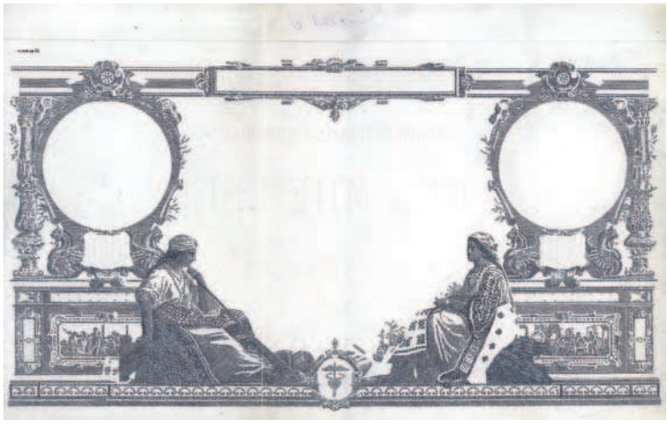

Probe tipărite ale clișeelor pentru culorile suplimentare ale bancnotei de 1 000 lei tip II intermediar (recto)

În septembrie același an, BNR primise o ofertă din partea Casei Bradbury, Wilkinson & Co. pentru tipărirea unui nou bilet de 1 000 lei. Amănunte asupra acestei oferte avem indirect dintr-o scrisoare pe care respectiva companie a trimis-o la București la 10 mai 1932, în care se insistă asupra avantajelor pe care banca centrală a României le-ar fi avut în cazul în care era de acord cu această soluție. Conducerea BNR a ajuns însă la concluzia că tipărirea în propriile ateliere era mult mai avantajoasă din punct de vedere economic: în Anglia, un bilet imprimat în trei culori, în sistem *taille-douce*, ar fi costat 2,05 lei, în timp ce la București, același bilet, imprimat în patru culori în sistem tipografic, costa doar 1,15 lei.[57] Despre designul pregătit de specialiștii englezi, documentele de arhivă nu ne oferă niciun amănunt, dar suntem tentați să credem că proba de verso ce se regăsește în colecția de proiecte și probe de bilete a Imprimeriei BNR, pe care este figurată biserica mănăstirii de la Curtea de Argeș și pe care o reproducem aici în premieră, este a bancnotei în cauză.

Guvernatorul Constantin Angelescu a aprobat, la 27 octombrie 1932, propunerea Serviciului Fabricarea Biletelor de a se imprima 5 milioane de bilete de 1 000 lei dintr-un nou tip. Imediat a fost alcătuit un caiet de sarcini care a fost expediat furnizorilor de hârtie din Franța și Anglia. Conform condițiilor cerute, Banca Națională dorea ca hârtia să fie fabricată din pastă pură de ramie. Pentru o mai mare rezistență, produsul final urma a fi supus unui tratament cu gelatină. Totodată, se dorea ca în textura colilor să fie presărate mici puncte multicolore, detectabile doar la microscop.[58] Fiecare

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:24 PM Page 29

coală, având dimensiunile de 462 x 296 mm, urma să cuprindă 4 bilete, fiecare bilet fiind prevăzut cu cinci filigrane.[59] Hârtia trebuia să reziste la 600-700 de îndoituri duble, testate cu mașina specială Schopper, aflată în dotarea laboratorului BNR. Marfa urma să fie expediată la Constanța, plata furnizorului făcându-se abia după recepționare. Totodată, fabricantul era obligat să trimită mai multe coli pentru a fi analizate pe parcursul procesului de fabricație.[60] Oferta din partea casei Portals a venit la scurt timp, dar fabricanții francezi au expediat-o pe a lor abia la sfârșitul lunii decembrie.

Responsabilii BNR au constatat cu surprindere că hârtia de proveniență engleză era cu mult mai ieftină decât cea franceză. Astfel, hârtia din ramie pură pentru o mie de bilete fabricată în Anglia costa 302,40 lei, în timp ce în Franța prețul era de 362,45 lei. Mai mult decât atât, englezii ofereau și hârtie fabricată din 60 la sută ramie și 40 la sută bumbac, având aceleași calități ca și hârtia franceză de ramie pură, la doar 286,80 lei pentru o mie de bilete.[61]

Banca Națională a României avea însă o relație privilegiată atât cu fabricanții francezi de hârtie, cât și cu Banca Franței, cu care colaborase încă de la înființarea sa. Având în vedere această realitate, conducerea institutului de emisiune a optat pentru împărțirea egală a comenzii pentru hârtia biletului de 1 000 lei tip III, fundamentarea hotărârii nefiind așadar bazată doar pe rațiuni strict economice. De menționat este însă faptul că secretarul general al BNR, D. Cristescu, aflat în ianuarie 1933 la Paris, a făcut unele demersuri în sensul scăderii prețului hârtiei menționat în oferta franceză trimisă în luna decembrie,[62] până la nivelul celui din oferta primită din Anglia.[63]

La 4 ianuarie 1933, Consiliul de administrație al BNR a hotărât ca, pentru împiedicarea falsificărilor, să fie executate în mod provizoriu încă două noi clișee de culori diferite care urmau să fie suprapuse clișeului albastru al bancnotei de 1 000 lei.[64] Imediat după aprobarea Consiliului general, a fost contactată Banca Franței, care era rugată să obțină, din partea moștenitorilor artiștilor care realizaseră designul bancnotei de 1 000 lei tip I în anul 1880, pictorul Georges Duval și gravorul Pierre Dujardin, autorizația în privința

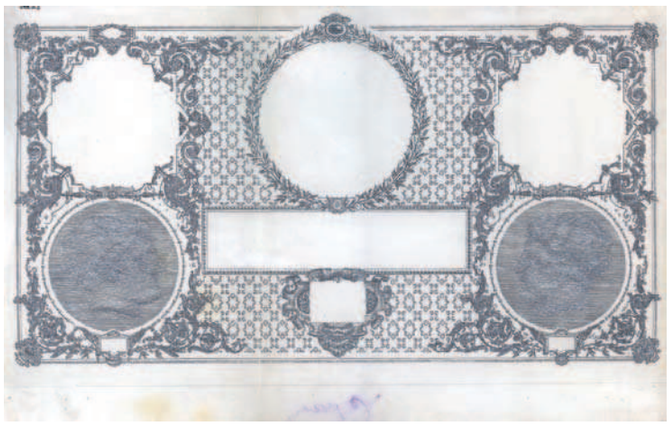

Probe tipărite ale clișeelor pentru culorile suplimentare ale bancnotei de 1 000 lei tip II intermediar (verso)

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:25 PM Page 30

Bancnota de 1 000 lei tip II intermediar

Emisiunea: *15.06.1933* | Dimensiuni: *216 x 123 mm* | Desenatori: *Georges Duval, Ary Murnu* | Gravori: *P. Dujardin, V. Ispas* | Tipar: *BNR* | Filigrane: *Traian, Minerva, BNR, 1000 LEI, 1000* | Recto: *compoziție de factură neoclasică; în registrul inferior, alegorie cu personificarea Agriculturii și Comerțului prin două personaje feminine șezând, afrontate și purtând atributele specifice; în registrul superior, nominalul, semnăturile autorizate și data emisiunii situate central, între medalioanele reprezentând pe Minerva și Traian* | Verso: *panou decorat cu rinsouri și palmete; în registrul inferior, cartușele cu filigrane între două capete masculine afrontate (Apollo?); în registrul superior, sigla BNR între două medalioane cu filigran (Traian și Minerva afrontați).*

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:25 PM Page 31

modificării ce urma să intervină în compoziția originală a biletului prin adăugarea culorilor suplimentare.[65]

La 1 martie 1933, secretarul general al BNR, D. Cristescu, i-a scris directorului Fabricării Biletelor de la Banca Franței, inginerul Schuller, pentru a-l pune la curent *cu necesitatea de a introduce în desenul biletului nostru de 1 000 aflat în circulație ca fond de siguranță două noi culori suplimentare*.[66] La sfârșitul lunii martie, C. Vasilescu, șeful Serviciului Fabricarea Biletelor, și Scarlat Fotino, șeful Serviciului Tehnic, au redactat o adeverință din care reieșea faptul că pictorul Ary Murnu terminase de executat *patru noi desenuri în simili-xilografie pentru adăugarea a două culori actualului bilet de 1 000 lei*, care satisfăceau *cerințele noastre tehnice în privința îngreunării posibilității de falsificare*.[67] Noile clișee făcute după aceste desene erau și ele deja executate de un anume gravor Vasile Ispas. Adeverința însoțea cererea pictorului Murnu, adresată guvernatorului Constantin Angelescu la 21 martie 1933, de a i se plăti onorariul cuvenit pentru *migăloasa muncă depusă*.[68]

Pentru a fixa cuantumul acestuia, a fost întocmit un referat orientativ în care erau specificate sumele plătite cu ocazia desenării celei mai recente emisiuni a băncii, biletul de 500 lei tip II. Deși acesta este cunoscut ca fiind desenat de pictorul francez Clément Serveau,[69] în document mai sunt menționate și alte două nume. Astfel, din totalul de 32 150 franci francezi, lui Serveau îi reveniseră 20 000 franci francezi, restul fiind împărțit între pictorii Fraipont (12 000 franci francezi) și Leclerc (150 franci francezi).[70]

În arhiva Imprimeriei BNR se păstrează o scrisoare olografă a pictorului Ary Murnu adresată guvernatorului BNR, care oferă mai multe detalii despre munca depusă de artist, ce se autocaracteriza ca fiind *singurul în țară care să corespundă nevoii* pe care banca centrală o avea în legătură cu modificarea bancnotei de 1 000 lei. Murnu arăta că desenul, pentru a cărui realizare depusese *o muncă migăloasă de zi și noapte*, era alcătuit dintr-o *combinație coloristică aplicată în mii de liniuțe și puncte, toate studiate și nici una de prisos, ca să egaleze xilografia marilor artiști străini*.[71] De asemenea, artistul ținea să precizeze că întreaga parte artistică, intelectuală și tehnică a lucrării căzuse în sarcina lui, gravorul executând doar ce ținea de zinco-fotografie, ceea ce, aprecia pictorul, nu reprezenta nici 10 la sută din rezultatul final. Ținând cont și de onorariile acordate în trecut artiștilor străini, Ary Murnu solicita să i se plătească suma de 110 000 lei.

La 11 aprilie 1933 pictorului i-a fost acordată suma totală de 80 000 lei, din care 10 000 lei fuseseră deja plătiți ca avans la 22 februarie, în urma unei hotărâri a Comitetului executiv al BNR. Pe adeverința care atestă acest fapt se regăsește și semnătura lui Murnu, care declara că nu va mai avea *niciun fel de pretenții în viitor*.[72]

La baza plății respectivei sume a stat un referat semnat de secretarul general al băncii, D. Cristescu, prin care conducerii instituției i s-a explicat munca depusă de Murnu: pictorul realizase patru planșe de desene suplimentare în trei culori, care urmau a fi suprapuse peste vechiul clișeu. Desenele *au fost ținute în maniera originalului însă cum gravura în lemn era greu de realizat în țară și ar fi reclamat și timp îndelungat, d-sa a preparat tehnic desenele pentru clișee simili-xilo-imitație de gravură în lemn, gravorului nerămânându-i a face decât reproducerea fotozincografică pe aramă /.../ Având în vedere că chiar și atunci când pictorul nu făcea decât desenul onorariile plătite de bancă au fost îndoite de ale gravorului, considerând că suma plătită zincografului Ispas a fost de 42 000 lei, ținând seama și de împrejurările de astăzi am onoarea de a vă propune ca onorariul pictorului Murnu să fie fixat la dublu față de cel al zincografului*.[73]

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:29 PM Page 32

Procedând conform practicilor comerciale stabilite la comenzile anterioare, specialiștii francezi de la fabrica Arches au început imediat să execute comanda care a venit din partea BNR pentru hârtia necesară biletului de 1 000 lei. La 27 aprilie 1933 au expediat, prin intermediul Societății franceze de transport Gondran Frères din Anvers, primele 29 de lăzi conținând 464 000 coli, echivalentul a 2 672 000 bilete.[74] La 10 iunie acestea se aflau deja în Gara Obor. Concomitent, la București, au ajuns și alte 23 de lăzi expediate de Portals. La recepția lăzilor trimise din Franța, pe care Agenția BNR din Constanța a făcut-o la descărcarea vaporului, s-a constatat că una din ele era spartă și avea căptușeala de zinc deteriorată, ceea ce a afectat și starea hârtiei.

Centrala BNR a fost informată despre această situație de agenția din Constanța, care a sesizat și faptul că lăzile care conțineau hârtia destinată imprimării bancnotelor românești nu beneficiau de niciun regim special și erau transportate împreună cu celelalte mărfuri aflate pe navă.[75] Având în vedere incidentul, centrala BNR s-a adresat în scris fabricii de la Arches, cu rugămintea de a fabrica ambalaje *mai trainice*, care să poată rezista *deselor manipulări*. Totodată, fabricanții francezi erau rugați să intervină pe lângă transportatori pentru a așeza lăzile BNR într-un loc în care *să nu necesite multă manipulare*.[76]

Conducerea fabricii de la Arches a confirmat, la 22 iunie 1933, primirea reclamațiilor din partea BNR, dând *instrucțiuni severe* transportatorului. Se pare că problemele de acest gen interveneau doar atunci când hârtia era expediată din portul Anvers, nu și din Marsilia, care fusese de-a lungul anilor punctul de plecare al transporturilor destinate băncii centrale a României.[77]

Dacă până atunci în niciunul dintre documentele de arhivă consultate nu se regăsesc observații critice în legătură cu calitatea hârtiei, de această dată lucrurile sunt schimbate de o manieră radicală. În conformitate cu clauzele înscrise în caietul de sarcini amintit mai sus, fabricanții hârtiei au trimis la București mai multe probe pentru a fi analizate în laboratorul special al Băncii Naționale.

Concomitent cu expedierea acestui transport, furnizorul francez a trimis la București și o probă de hârtie. Analizarea sa a generat mai multe observații critice. Astfel, specialiștii laboratorului de încercare a hârtiei din cadrul Serviciului Tehnic au constatat că filigranul conținând inițialele BNR avea diametrul mai mare cu 2 mm față de cerințele din caietul de sarcini (46 mm în loc de 44 mm), portretul lui Mercur (*sic!*)[78] era mai mic (41 mm în loc de 42 mm); distanța între cele două medalioane filigranate era mai mare cu 0,5 mm (70,5 mm în loc de 70 mm), iar cea între filigranul circular BNR și efigia lui Traian, mai mică cu 0,5 mm (69,5 mm în loc de 70 mm); de asemenea, filigranul conținând capul împăratului roman nu era centrat, iar cel cu cifra 1 000 din cartușul inferior trebuia ridicat, la rândul lui, cu 0,5 mm. O constatare generală era aceea că toate filigranele erau lipsite de precizie, cu o mențiune specială asupra ochiului împăratului Traian, care era catalogat ca fiind foarte neclar. Totodată, ambele axe ale biletului erau neconforme cu specificațiile caietului de sarcini. În aceste condiții, Scarlat Fotino și C. Vasilescu, cei doi semnatari ai buletinului de analiză datat 27 mai 1933, recomandau expedierea altor probe de hârtie.[79]

Observațiile transmise de BNR au generat o adâncă nedumerire în rândul conducerii fabricii de la Arches, care s-a văzut obligată să răspundă imediat. În urma acestui răspuns, la București s-a constatat cu neplăcută surprindere că întreaga comandă de 2,5 milioane bilete era deja executată, astfel încât defecțiunile nu mai puteau fi corectate. Mai mult chiar, furnizorul se

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:31 PM Page 33

apăra argumentând că ecartul semnalat între pozițiile filigranelor se înscria în cel menționat în caietul de sarcini (2 mm), iar claritatea filigranelor depindea doar de cea a sitelor metalice folosite în procesul de fabricație, site produse de Banca Franței.[80]

Reacția fabricii franceze a produs iritare la București, după cum rezultă din scrisoarea de răspuns datată 7 iunie 1933 și semnată de aceiași Fotino și Vasilescu. Subliniind de la început că urgentarea fabricării hârtiei nu era sinonimă cu sacrificarea calității, cei doi responsabili BNR au ținut să precizeze, în mod clar, încălcarea clauzelor caietului de sarcini. De asemenea, ei afirmau, în legătură cu amplasarea filigranelor, că toleranța era admisă doar în privința dimensiunilor, nu și a poziției acestora. Se preciza că *în privința clarității filigranelor observăm că, cu aceleași pânze date de Banca Franței, s-au fabricat anterior bilete de o calitate mult mai bună, ceea ce face a crede că vina nu trebuie căutată numai în calitatea*

Proiecte realizate de Ary Murnu
pentru bancnota de 1 000 lei tip III

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:31 PM Page 34

Bancnota de 1000 lei tip III *SPECIMEN*

Emisiunea: *15.03.1934* | Dimensiuni: *222x122 mm* | Desenator: *Ary Murnu* | Gravor: *Emile Deloche* |Tipar: *BNR* | Filigrane: *Traian, BNR, 1000 LEI, 1000* | Recto: *triptic cu reprezentarea efigiei regelui Carol al II-lea în panoul din stânga, stema țării și împăratul Traian în panoul din dreapta; în panoul central, sigla BNR înscrisă într-o compoziție cu rinsouri, întreruptă de cartușele conținând filigranele și suprapusă de elementele de identificare (nominal, emitent și semnături autorizate)* | Verso: *în prim plan, alegorie cu două țărănci care poartă atributele Activităților Casnice (în dreapta) și atribute ale Culturii și Industriei (în centru și sânga); în plan secund, alte atribute ale Agriculturii, Industriei și Culturii. Compoziția este întreruptă de cartușul și medalioanele ce conțin filigrane. În partea superioară, în plan secund, numele emitentului.*

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:32 PM Page 35

pânzelor. Regretăm că observațiunile făcute de noi nu mai pot avea urmare, fiind puși în fața faptului împlinit.[81]

În mod cert, tonul scrisorii BNR a avut ecou la Arches, fapt confirmat de scrisoarea de răspuns în care se afirma că, după mai bine de 35 de ani de colaborare, observațiile primite plasau fabrica într-o postură *penibilă*, în condițiile în care *noi am avut întotdeauna cea mai minuțioasă grijă în fabricare. Micile diferențe pe care ni le-ați semnalat ne-au scăpat și ne scuzăm.*[82] Furnizorul își reproșa faptul că a comis greșeala de a fabrica întreaga comandă de hârtie fără a aștepta aprobarea foii de probă, dar preciza că luase această hotărâre având în vedere faptul că *nu era vorba despre o cupură nouă, ci de una fabricată deja și care vă adusese întreaga satisfacție. Am crezut deci cu bună credință că trimiterea unei coli de probă este o simplă formalitate și cum dvs. doreați să primiți hârtia cât mai repede a trebuit să accelerăm fabricarea. Ne exprimăm regretul viu că pentru prima dată v-am adus inconveniente.*[83]

Explicația privind diferența în claritatea filigranelor consta în faptul că acestea fuseseră executate în două ateliere diferite: dacă la comanda anterioară, de 15 milioane bilete, făcută în anul 1927 la dorința expresă a directorului Theodor Căpitanovici, pânzele fuseseră fabricate la Arches, acum acestea proveneau din atelierele Băncii Franței.

La 22 iulie 1933, specialiștii BNR au făcut observații și la adresa probelor primite de la Portals, la care se constataseră nepotriviri grave în privința poziției filigranelor. Nici calitatea acestora nu era cea dorită de banca centrală de la București, deoarece nu erau destul de luminoase, nu aveau *relieful necesar*, păreau șterse și destul de imprecis realizate, mai ales linia de contur a cifrelor și a portretului împăratului Traian. Având în vedere faptul că toată comanda de hârtie franceză fusese deja executată și acceptată, în pofida neregulilor semnalate, la începutul lunii august, din ordinul guvernatorului, fabrica Portals a fost rugată să expedieze într-un ritm accelerat la București întreaga comandă făcută de BNR.[84] Autorizată la 15 iunie 1933,[85] noua bancnotă de 1 000 lei tip II intermediar a fost pusă în circulație la 16 octombrie 1933, dar deja cu o lună înainte BNR începuse să retragă de pe piață, neoficial, bancnotele emisiunilor anterioare având aceeași valoare nominală. Într-o

Proiect realizat de Ludovic Bassarab
pentru bancnota de 1 000 lei tip III

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:32 PM Page 36

Proba bancnotei de 1 000 lei tip III,
cu specificațiile de culoare trimise de Banca Franței

circulară datată 23 septembrie 1933, centrala băncii informa sediile din teritoriu că, din cauza faptului că bancnota de 1 000 lei era *mult falsificată*, urma să fie înlocuită. De aceea, casierii erau rugați să rețină biletele prezentate la ghișeu, operațiunile curente urmând să fie făcute numai cu bilete de 500 lei.[86] La începutul lunii octombrie centrala BNR revenea cu precizări suplimentare: vechile bancnote de 1 000 lei tip II urmau a fi înlocuite cu noile bilete într-o proporție de doar 25 la sută, restul urmând a fi acoperit de bancnotele de 500 lei tip II, aflate în circulație. Având în vedere toate încercările de falsificare, funcționarilor băncii li se atrăgea atenția să examineze cu grijă biletele care se prezentau la ghișeu.[87] Înlocuirea bancnotelor de 1 000 lei tip II a prilejuit și o primă încercare de realizare a unei cercetări statistice, după cum reiese din patru circulare emise între 10 octombrie și 2 noiembrie 1933. Casierii BNR erau rugați să efectueze schimbul numai pe baza unei declarații scrise, în care urmau să fie indicate numele, profesia și mediul de proveniență (urban sau rural) ale celor care doreau să intre în posesia noilor bilete. Astfel conducerea băncii urmărea să afle modul în care erau împărțite capitalurile în societatea românească.[88] Suspiciunile pe care le-a trezit această modalitate de preschimbare a banilor i-a determinat pe responsabilii BNR să revină cu precizări: *nu e locul să supuneți pe prezintatorii de bilete la interogatorii prea amănunțite asupra provenienței pentru că mulți evită a se prezenta la schimb la ghișeele BNR preferând a face operațiunea prin alte instituții și scăpând astfel controlului nostru.*[89]

Începută oficial la 16 octombrie 1933, retragerea din circulație a vechilor bancnote de 1 000 lei tip II a durat mai mult decât se estimase inițial, termenul fiind prelungit în mai multe rânduri. La 25 iulie 1934, printr-o circulară, sucursalele și agențiile băncii erau informate că, în conformitate cu hotărârea Consiliului de administrație, data limită de retragere era 31 iulie 1934. După această dată au rămas în circulație biletele de 1 000 lei tip II intermediar, alături însă de noul bilet de 1 000 lei tip III. Bancnota de 1 000 lei tip II intermediar a avut putere circulatorie până la data de 31 martie 1939.

Bancnota de 1 000 lei tip III

Pentru responsabilii Băncii Naționale a fost clar de la început că, în problema bancnotei de 1 000 lei, soluția de compromis aleasă prin tipărirea tipului II intermediar avea să dureze foarte puțin. De altfel, în momentul în care s-a decis imprimarea tipului intermediar, se lucra deja la realizarea tipului III al cupiului de 1 000 lei, operațiune cu care a fost însărcinat pictorul Ary Murnu.

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:32 PM Page 37

Între documentele păstrate în patrimoniul Imprimeriei BNR se află o colecție de proiecte propuse pentru realizarea viitoarei bancnote, datate 1932, din nefericire toate desfigurate în perioada comunistă din cauza referirilor explicite la familia regală și la granițele României Mari. Este vorba despre șase proiecte semnate Ludovic Bassarab[90] și două proiecte aparținând lui Ary Murnu, acestea din urmă având, în fapt, aceleași elemente iconografice, diferențele constând în modul de dispunere în câmpul bancnotei.

Nu avem nicio indicație despre modul în care a fost ales unul dintre proiectele lui Murnu, dar documentele scot în evidență faptul că în luna august a anului 1932 se ridica deja problema gravurii clișeelor viitoarei bancnote. Astfel, Ary Murnu îl informa pe guvernatorul Constantin Angelescu că singura țară unde se putea realiza acest lucru era Franța, în condițiile în care în Austria și Germania nu se mai făceau lucrări de xilogravură, *acolo aplicându-se metode grafice care nu corespund instalațiunii BNR*, iar în Italia și țările nordice se lucra după procedeul *taille-douce*. Mai mult chiar, pictorul indica doi gravori, și anume Florian și Romagnol, pe care îi considera capabili de a oferi *siguranța unei lucrări ireproșabile*.[91]

Proba bancnotei de 1 000 lei tip III,
cu modificările solicitate de Serviciul Fabricarea
Biletelor la portretul regelui Carol al II-lea

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:32 PM Page 38

Portretul regelui Carol al II-lea gravat
la Banca Franței și propus pentru a fi folosit
pe bancnota de 1 000 lei tip III (recto)

În urma obținerii acordului din partea guvernatorului Angelescu, Ary Murnu și C. Vasilescu au redactat un document în care erau descrise *regulile de urmat pentru facerea clișeelor prototip la noul bilet de 1 000 lei*. Deoarece era preconizat ca acesta să fie imprimat în patru culori, *alese din cele care prin fotografiere pot fi izolate cu greu*, era necesară executarea a patru clișee diferite pentru fiecare față a biletului. După fiecare dintre clișeele respective urmau a fi executate, prin procedeul galvanoplastiei, două copii care să servească drept originale în procesul de tipărire.

Hârtia viitoarei bancnote trebuia să aibă aceleași calități ca cele ale hârtiei întrebuințate la noua bancnotă de 1 000 franci francezi, filigranele urmând a fi executate după modelul desenat de Murnu. Similare cu bancnota franceză erau și structura filigranelor și tonul din umbrele acestora.[92]

Nu cunoaștem data la care Banca Națională a României a solicitat sprijinul Băncii Franței, dar, în luna ianuarie 1933, aflat la Paris, secretarul general al BNR, D. Cristescu, i-a expediat guvernatorului Angelescu o telegramă în care își exprima speranța că va obține o reducere de 5 la sută din costul gravurii noului bilet,[93] care fusese încredințată, în octombrie 1932, artiștilor Deloche și Beltrand. Conform înțelegerii inițiale, onorariul acestora era de 90 000 franci francezi, la care se adăugau alți 20 000 franci francezi, destinați a acoperi cheltuielile pentru studii, fabricarea prototipurilor și a diverselor probe.[94]

Revenit în țară, Cristescu a întocmit un raport la 13 februarie 1933, în care menționa că Banca Franței a fost de acord să fabrice hârtia pentru bancnota de 1 000 lei tip III la fabrica sa de la Vic-le-Comte, în apropiere de Clermont Ferrand, care era specializată în producția de hârtie securizată din ramie.[95] Aceasta urma să fie identică cu cea a biletului de 1000 franci francezi aflat în circulație de 10 ani și care *grație fineței hârtiei nu a putut fi atacat de falsificatori*, deși se încercase acest lucru în Ungaria, unde *confecțiunea avusese loc chiar în atelierele statului*.[96] Hârtia putea fi fabricată doar în atelierele băncii centrale a Franței, singurele care dețineau mașinile speciale Dupont, construite în acest scop. Cristescu ținea să sublinieze că *deși Banca Franței nu caută a realiza un beneficiu din această comandă, ci mai mult pentru a ne da tot concursul*

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:32 PM Page 39

său spre a rezista încercărilor de falsificare a biletului nostru de 1 000, totuşi faţă cu situaţia de astăzi a consimţit să reducă de la 89 la 82,50 franci francezi mia de bilete bune.[97] Colile de hârtie trebuiau să conţină doar trei bilete şi asta din cauza faptului că dispozitivele maşinilor de imprimat Lambert, aflate în dotarea BNR, nu permiteau utilizarea colilor cu 6 bilete. Această situaţie ducea implicit la un plus de muncă şi la un preţ mai ridicat, atât al hârtiei, cât şi al fabricării viitoarei bancnote de 1 000 lei. Având în vedere toate aceste aspecte şi în urma obţinerii avizului favorabil al Serviciilor Tehnic şi Fabricarea Biletelor, Cristescu i-a supus spre aprobare guvernatorului Angelescu lansarea comenzii privind fabricarea hârtiei pentru 10 milioane de bilete de 1 000 lei tip III.

În mai 1933, Banca Franţei a expediat la Bucureşti trei coli de probă ale viitoarei bancnote, precizând că fabricarea întregii comenzi putea începe imediat după primirea aprobării BNR. Partea română era asigurată că şi lucrările de gravură se desfăşurau normal, *artiştii noştri respectându-şi cuvântul*.[98] Deşi în scrisoarea de însoţire a acestor probe inginerul Schuller îşi exprima speranţa ca acestea să dea *totală satisfacţie*,[99] testele la care au fost supuse în laboratorul de încercare a hârtiei au argumentat numeroasele observaţii făcute de BNR. Potrivit rezoluţiei guvernatorului Constantin Angelescu, cele 3 coli conţinând 9 bilete, au fost examinate de Scarlat Fotino şi C. Vasilescu, care şi-au expus observaţiile într-un referat. Conform documentului şi luând ca etalon bancnota de 1 000 franci francezi, hârtia livrată de Banca Franţei era prea moale şi foarte puţin rezistentă, suportând doar între 30 şi 70 de îndoituri duble. Calitatea filigranelor era şi ea nesatisfăcătoare: capul împăratului Traian era lipsit de precizie şi claritate, iar celelalte trei filigrane[100] aveau mai puţine tonuri şi erau lipsite de reliefuri şi luminozitate de fond. În aceste condiţii se solicita o refacere a filigranelor şi trimiterea unor probe de hârtie *încleiate şi satinate*.[101]

La sfârşitul lunii iunie, inginerul Schuller a expediat noi probe, pe care le găsea ca fiind *foarte bune*, însoţite şi de un buletin de analiză al Băncii Franţei în care erau reliefate greutatea hârtiei, rezistenţa la tracţiune şi cea la îndoire. O precizare specială se referea la filigranul împăratului Traian, la executarea căruia inginerul francez preciza că nu se pot face alte modificări, dotările tehnice nepermiţând acest lucru.[102]

Nici de această dată probele nu au fost admise de BNR. C. Vasilescu a făcut mai multe observaţii întemeiate, referitoare la diferenţele înregistrate pe axa verticală a filigranelor şi la dimensiunile acestora. În opinia sa, claritatea filigranelor trebuia *împinsă mai departe mai ales la Traian, care are ochiul foarte neclar*, în condiţiile în care bancnota etalon de 1 000 franci francezi avea filigranele mult mai clare. Era sesizată acum o nouă problemă, legată de apariţia mai multor dungi

Fabricile Băncii Franţei de la Vic-le-Comte;
p. 40: fragment de coală tipografică cu filigran,
probă pentru bancnota de 1 000 lei tip III

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:32 PM Page 40

ANULAT
CENTRALA
ANULAT
CENTRALA

MITHRIDATES

POLLUX

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:32 PM Page 41

în relief, care impietau procesul de imprimare. Dimensiunile colilor trebuiau, la rândul lor, ajustate.[103]

Răspunzând acestor observații critice venite din partea BNR, inginerul Schuller a trimis la 31 iulie 1933 alte noi patru coli de probă, însoțite de comentariile sale și de precizarea *ne este imposibil să le facem mai bine*.[104] La începutul lunii august, C. Vasilescu a acceptat probele, dar a ținut să precizeze că în continuare exista o diferență de 1 mm pe axa verticală a filigranelor.[105]

Odată rezolvată problema hârtiei mai rămâneau de terminat clișeele viitoarei bancnote. Conform asigurărilor date de Schuller, lucrarea se desfășura fără nicio întârziere. Faptul este confirmat printr-o scrisoare adresată secretarului general al BNR, aflat din nou la Paris, în octombrie 1933. Cristescu era pus la curent cu observațiile pe care specialiștii băncii le aveau în legătură cu probele imprimate ale bancnotei, pe care le primiseră din Franța.[106] În legătură cu calitatea hârtiei se făcea precizarea că axa verticală a filigranelor corespundea exact, iar pasta de ramie din care era obținută era clară. În privința clișeelor, lucrurile nu stăteau însă la fel de bine, Ary Murnu fiind în mod cert cel care a cerut să fie executate mai multe corecții. Astfel, pentru recto era cerută modificarea culorii părului regelui, care trebuia sa aibă reflexe mai clare. Efectul putea fi obținut de gravor prin întreruperea liniilor transversale, galbene și roșii ale gravurii pe toată lungimea lor. Totodată, ochiul regelui trebuia redat *mai strălucitor pentru ca să pară mai viu și mai clar*, jumătatea inferioară a irisului urmând a fi colorată în bleu. Și pometele efigiei regale era necesar a primi câteva ajustări, impunându-se ca tranziția spre tonurile mai închise să fie mai atenuată pentru a nu da impresia unei fețe uscățive, în condițiile în care în realitate fața regelui era *mai degrabă rotundă*. Se dorea și eliminarea a două dungi, una albă și alta galbenă, prezente în portretul monarhului. Se mai preciza și faptul că *regele are o mustață de un blond clar deci trebuie dată mai multă transparență tonurilor închise*. Observații au fost făcute și pentru verso-ul bancnotei, al cărui clișeu avea dimensiuni mai mici decât al recto-ului. De asemenea, de la București era reluată rugămintea *de a contopi tonalitățile de pe recto până la obținerea unei mai bune armonii a culorilor, pentru a se evita aspectul de triptic*.[107]

Toate corecțiile cerute de BNR[108] au fost îndeplinite imediat de specialiștii francezi, astfel că, la 20 noiembrie 1933, Schuller era de părere că imprimarea noilor bilete putea începe la 1 ianuarie 1934. Din partea BNR, noile probe au fost analizate de aceiași Vasilescu și Fotino, care le-au aprobat ca fiind bune de tipar. La rândul său, pictorul Murnu nota la 28 noiembrie: *Am luat în examinare ultimele modele de bilete de bancă de 1 000 lei. În ce privește partea artistică artiștii francezi au ținut seamă de observațiile noastre și au corijat cele cerute de noi. Nu mai am nici o observație de făcut*.[109] Apoi Banca Franței a fost informată oficial asupra faptului că lucrarea *corespundea plenar exigențelor tehnice și artistice*, de la București exprimându-se recunoștința pentru grija depusă în finisarea clișeelor.[110]

Demn de semnalat în istoria bancnotei de 1 000 lei tip III este un episod consumat la sfârșitul anului 1933. La 18 octombrie, Casa Portals a adresat o scrisoare Băncii Naționale a României în care afirma că a fost informată asupra dorinței de modificare a biletului de 1 000 lei aflat în circulație.[111] Faptul este cu atât mai interesant cu cât în toată corespondența purtată cu Banca Franței s-a pus permanent accentul pe confidențialitatea acestei operațiuni. Putem presupune că, în lipsa unui răspuns din partea BNR, Portals a încercat să intervină pe alte canale, astfel încât, la 9 decembrie 1933, secretarul legației Marii Britanii la București, însărcinat cu afacerile comerciale, i-a adresat o scrisoare lui Oscar Kiriacescu, membru în Consiliul de admi-

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:32 PM Page 42

nistrație al BNR, în care făcea referire la o convorbire avută cu secretarul general al băncii. Cel din urmă îi dăduse diplomatului britanic toate asigurările *că stocul de bilete al BNR este atât de mare că nu e avută în vedere nicio comandă în viitorul apropiat nici de 500 nici de 1 000 lei*, dar în eventualitatea în care o astfel de comandă se va face, Casa Portals urma a fi contactată.[112]

Acestui demers atât de puțin obișnuit, Banca Națională i-a răspuns printr-o notă verbală, al cărei text redactat în limba franceză a fost păstrat în arhiva Imprimeriei BNR. Părții engleze i se amintea că organizarea Serviciului Fabricarea Biletelor din cadrul BNR fusese realizată *în mare parte în urma consilierii amicale a Băncii Franței* și că banca centrală a României apelase la *bunăvoința Parisului* cu toate ocaziile când se ridicase problema realizării unui nou tip de bilet.[113] *Această mână amicală pe care Franța ne-a întins-o nemaicorespunzând nevoilor unei circulații în continuă creștere, BNR s-a adresat uzinelor engleze. Astfel că după mulți ani comenzile pentru hârtia de bilete au fost împărțite în mod egal între industria franceză și Portals.*[114] Foarte satisfăcută de lucrările furnizate de Portals, Banca Națională a României i-a încredințat întreaga fabricare a biletului de 5 000 lei. Tocmai de aceea, atunci când s-a pus problema tipăririi unui nou bilet de 1 000 lei, *BNR, judecând echitabil a pasat comanda, de data aceasta numai hârtie, Băncii Franței al cărei concurs l-am avut mereu fie în privința confecționării sitelor metalice, fie la supravegherea fabricării hârtiei prin comisarii săi etc. Din punctul nostru de vedere Portals nu se poate plânge că a fost dezavantajată. Tipărirea acestor bilete se va face la BNR.*[115]

La jumătatea lunii ianuarie 1934, Serviciul Fabricarea Biletelor a primit primele eșantioane din cerneala care urma a fi folosită pentru imprimarea biletului de 1 000 lei tip III. Era vorba despre două nuanțe

Proiect semnat Ary Murnu
pentru bancnota de 500 lei tip III

de galben, trei nuanțe de roșu și două nuanțe de bleu și violet. La începutul lunii martie, de la Clermont Ferrand au fost expediate prin intermediul vaporului Alba Iulia, aparținând Serviciului Maritim Român, primele 45 de lăzi conținând hârtia necesară imprimării, precum și cinci lăzi cu cerneală (163 kg), pe calea ferată, prin Simplon Orient Express.[116]

Hârtia a ajuns la Constanța în două săptămâni, dar descărcarea ei și îndeplinirea formalităților s-au dovedit a fi lucruri deloc ușoare. Toate acestea cădeau în sarcina Agenției BNR Constanța care, la 17 martie 1934, a adresat guvernatorului un raport explicativ, document ce ne lămurește exact asupra traseului pe care hârtia destinată tipăririi biletelor românești de bancă îl urma din momentul intrării în țară. Descărcarea din cala vapoarelor se făcea în mod obișnuit

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:32 PM Page 43

foarte greu din cauza faptului că lăzile respective continuau să fie transportate împreună cu mărfurile generale. De aceea, prezența unui delegat din partea BNR era absolut obligatorie pentru ca acestea să fie manipulate corespunzător. Lăzile erau depozitate în magaziile portului până la îndeplinirea formalităților de la agenția maritimă și de la vamă, *foarte greoaie și multiple mai ales dacă vasul a sosit în cursul zilei, iar vama lucrează până la amiază*. În acest timp erau efectuate și demersurile pentru obținerea unui vagon CFR. După plata taxelor către administrația portului și către CFR, lăzile erau eliberate din magazie, încărcate în vagoane și expediate spre capitală. Și, conform instrucțiunilor primite de la București, toate aceste operațiuni nu puteau să dureze mai mult de 36-48 de ore![117]

La destinație vagonul era descărcat în Gara Obor, unde urmau alte formalități. Dar, datorită destinației cu totul speciale a încărcăturii, în martie 1934 conducerea BNR a intervenit pe lângă Ministerul Finanțelor pentru a-și da acordul ca vămuirea transporturilor de hârtie să fie făcută la sediul central al băncii.[118]

La 21 iunie 1934, Schuller l-a informat pe secretarul general al BNR, D. Cristescu, că întreaga comandă de hârtie era finalizată, cantitatea nelivrată urmând a fi expediată cu o frecvență de 120 de pachete pe săptămână. La București începuse deja tipărirea, astfel că la 23 iulie 1934 au fost puse în circulație primele 3 milioane de bilete de 1 000 lei tip III. Biletul a fost retras din circulație la 20 mai 1941.

Bancnota de 500 lei tip III

În momentul înfăptuirii stabilizării monetare din 1929 se aflau în circulație cupiurile de 500 lei tip II, lansate pe piață la 16 septembrie 1925. Prima emisiune a acestei bancnote a fost realizată la Banca Franței; ulterior, sarcina imprimării a fost preluată de Serviciul Fabricarea Biletelor de la București. Deoarece industria românească nu asimilase încă tehnologia de fabricare a unei hârtii speciale de calitate, aceasta a continuat să fie comandată în Franța.

Cu toate că în documentele cercetate nu am găsit niciun indiciu relevant, se pare că încă din anul 1931 conducerea BNR și-a pus problema înlocuirii din circulație a bancnotelor de 500 lei tip II. Afirmăm acest

Proiect semnat Ary Murnu
pentru bancnota de 500 lei tip III

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:32 PM Page 44

Bancnota de 500 lei tip III

Emisiunea: *31.07.1934* | Dimensiuni:*156 x 83 mm* | Desenator: *Bradbury, Wilkinson* & *Co.* | Gravor: *Bradbury, Wilkinson* & *Co.* | Tipar: *Bradbury, Wilkinson* & *Co.* | Filigran: *Traian* | Recto: *chenar dublu, cu motive naționale românești și guilloche, segmentat pe latura superioară de un cartuș conținând numele emitentului; lateral, medalioane cu efigia regelui Carol al II-a în stânga, împăratul Traian în filigran, în dreapta; în centru, nominalul, data emisiunii și semnăturile autorizate* | Verso: *chenar cu motive naționale românești, segmentat pe latura inferioară de cartuș cu textul penalităților, în câmp, peisaj reprezentând castelul Peleș, întrerupt în partea stângă de medalionul rotund cu portretul împăratului Traian în filigran.*

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:33 PM Page 45

lucru având în vedere că în cadrul colecției Imprimeriei BNR se păstrează nu mai puțin de trei proiecte recto-verso realizate de Ary Murnu care, după toate probabilitățile, au fost destinate inițial elaborării unei noi bancnote de 500 lei. Nesiguranța noastră pornește din faptul că la sfârșitul anilor '30 acestea au fost modificate, în contextul discuțiilor asupra emisiunii bancnotei de 250 lei, două dintre proiecte purtând această nouă valoare, iar cel de-al treilea, pe cea de 1 000 lei.[119]

În cel de-al doilea volum din seria *Bancnotele României* afirmam că, în anul 1929, BNR a contactat fabrica de hârtie Portals în vederea comandării hârtiei necesare imprimării bancnotei de 500 lei tip II, dar negocierile nu s-au finalizat.[120] Cercetările ulterioare ne-au dezvăluit faptul că fabricantul englez avusese deja o colaborare anterioară cu Banca Națională a României pentru realizarea acestui bilet. Astfel, o parte dintre bancnotele având data emisiunii 4 noiembrie 1926, și anume cele începând cu alfabetul 489,[121] au fost imprimate pe hârtie de proveniență engleză care era realizată *dintr-o pastă specială care este mai groasă decât cea din Franța, are mai multă rezistență, sonoritate mai pronunțată și o culoare mai închisă*.[122]

În cursul lunii mai 1931, stocul de hârtie care fusese comandat în iunie 1929 la Papeteries d'Arches era aproape epuizat. În condițiile în care se aprecia că întreaga cantitate de hârtie urma să fie întrebuințată în următoarele patru luni,[123] C. Vasilescu a contactat furnizorii tradiționali ai BNR, Papeteries de Marais și Arches din Franța, dar și Casa Portals din Anglia. În luna octombrie, după primirea ofertelor, șeful Serviciului Fabricarea Biletelor a întocmit un referat privind diferențele de preț existente între ofertele venite din Franța și cele din Anglia: în timp ce francezii puteau fabrica 10 milioane de bilete cu prețul total de 3,8 milioane lei, englezii, pentru aceeași cantitate, cereau doar

Proiecte Bradbury, Wilkinson & Co.
pentru bancnota de 500 lei tip III

2,7 milioane lei.[124] Având în vedere această mare diferență de preț, conducerea băncii centrale a decis să comande fabricarea hârtiei pentru 5 milioane de bilete de 500 lei la Casa Portals.

Se pare însă că fabricanților francezi nu li s-a adus imediat la cunoștință această hotărâre din moment ce, la 18 decembrie 1931, la București a fost primită o scrisoare prin care BNR era informată că fabrica Arches aștepta *cu o anumită impacientare* comanda amintită. Francezii își motivau neliniștea invocând faptul că trebuiau să își reînnoiască rezervele

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:33 PM Page 46

Probe de culoare
pentru bancnota de 500 lei tip III

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:33 PM Page 47

de ramie pe care o importau din China, iar în acel an avuseseră loc mari inundații în Asia și tranzacțiile comerciale se desfășurau cu greu.[125]

Ca urmare a acestei intervenții, BNR a transmis imediat că era dispusă să comande fabricarea a 5 milioane de bilete, dar cu condiția reducerii semnificative a prețului oferit de francezi.[126] Fabrica de la Arches a fost de acord cu condiția impusă de partea română, iar la 21 aprilie 1932 BNR a lansat comanda fermă.

Conform condițiilor impuse de BNR, înainte de a începe fabricarea hârtiei, furnizorii au expediat la București câteva probe pentru analiza calității. În cursul lunii martie 1932, mostrele au fost supuse mai multor teste în cadrul laboratorului Școlii Politehnice. Hârtia franceză fabricată din ramie pură s-a comportat foarte bine la toate capitolele: rezistență medie la îndoituri duble, rupere în lungime și imprimare. În cazul celei fabricate la Portals, cea mai bună s-a dovedit proba de hârtie fabricată din 60 la sută ramie și 40 la sută bumbac, care a fost preferată celei fabricate integral din ramie.

În martie 1933, Serviciul Fabricarea Biletelor constata, cu impacientare, că în pofida comenzilor anterioare, cantitatea de hârtie de care dispunea pentru imprimarea biletului de 500 lei tip II continua să rămână insuficientă, în condițiile în care de pe piață erau retrase biletele uzate având valorile nominale de 500, respectiv 1 000 lei. La aceasta se adăuga și certitudinea că lucrările la clișeele pentru tipul III al biletului de 1 000 lei, aflate în acel moment în desfășurare în atelierele Băncii Franței, urmau să fie finalizate abia în anul următor. În aceste condiții, în decembrie a fost comandată fabricarea hârtiei pentru încă 20 milioane bilete de 500 lei tip II, la Arches și Portals.[127]

Cele două fabrici au avut abordări diferite față de comanda venită de la București. În timp ce francezii au trimis câteva coli de probă și s-au mulțumit cu confirmarea telegrafică a comenzii ferme, englezii au insistat pentru primirea unei confirmări scrise oficiale. Banca Națională a României, în virtutea colaborării anterioare cu Portals și având în vedere practica pe care o aplica în relația cu Arches, a confirmat comanda telegrafic. Dar, la 13 ianuarie 1934, din Anglia s-a primit o scrisoare în care se afirma că, deși telegrama a fost primită, totuși *ne gândim că scrisoarea oficială este deja la poștă și ne permitem să mai așteptăm câteva zile până când ne va parveni*.[128]

Inițial, pentru a realiza o economie în privința costului, conducerea BNR a dorit ca la Arches să se fabrice hârtie având aceeași compoziție ca cea englezească: 60 la sută ramie și 40 la sută bumbac. În urma analizelor făcute asupra probelor primite, aceasta s-a dovedit a fi complet nesatisfăcătoare, pentru că nu era suficient de rezistentă, iar imprimarea nu se executa în condiții optime. Dintr-un referat al Serviciului Fabricarea Biletelor, redactat la începutul anului 1934, rezultă calitățile celor două tipuri de hârtie: hârtia franceză de ramie pură era foarte rezistentă la manipulare și în același timp avea un filigran *de o claritate perfectă, la care nu au ajuns încă englezii. Deosebirea însă de cea engleză nu apare față de public care nu poate face distincțiunea* (între cele două tipuri de hârtii - n.n.). *Pe noi ne preocupă rezistența și securitatea ceea ce obținem la hârtie franceză de ramie pură și maximum la cea engleză, realizând în același timp o însemnată economie de cheltuială pentru bancă*.[129]

Din anul 1934 s-a produs o modificare și în privința modalităților prin în care hârtia necesară tipăririi bancnotelor ajungea în țară. Până atunci aceasta era expediată cu vapoare aparținând unor companii străine. La sfârșitul lunii februarie 1934 însă, Serviciul Maritim Român a intervenit pe lângă conducerea BNR pentru a prelua această

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:33 PM Page 48

Bancnota de 500 lei tip IV

Emisiunea: 30.04.1936 | Dimensiuni: 157 x 84 mm | Desenator: Bradbury, Wilkinson& Co. | Gravor: G. Beltrand și Eugène Gaspé | Tipar: BNR | Filigrane: *Traian* | Recto: *chenar dublu, cu motive naționale românești și guilloche, segmentat pe latura superioară de un cartuș conținând numele emitentului; lateral, medalioane cu efigia regelui Carol al II-lea în stânga, împăratul Traian în filigran, în dreapta; în centru, nominalul, data emisiunii și semnăturile autorizate* | Verso: *chenar cu motive naționale românești, segmentat pe latura inferioară de cartuș cu textul penalităților, în câmp, peisaj reprezentând castelul Peleș, care este întrerupt în partea stângă de medalionul rotund cu portretul împăratului Traian în filigran.*

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:33 PM Page 49

responsabilitate, motivând că *fiind o companie de navigație națională și de stat suntem cei mai indicați a efectua în special transporturile destinate autorităților și instituțiilor statului*.[130] Intervenția a fost imediat încununată de succes, astfel încât BNR și-a informat partenerii francezi că din martie 1934 toate transporturile urmau a fi făcute prin intermediul acestei companii.

Deși, după toate aparențele, biletul de 500 lei tip II corespundea într-o foarte mare măsură cerințelor impuse unei bancnote în privința siguranței și rezistenței, în ședința Consiliului general al BNR din 12 iulie 1934 s-a luat hotărârea ca acesta să fie înlocuit. Singurele referiri privind această decizie le-am regăsit într-un referat al directorului Costin Stoicescu. Oficialul băncii era de părere că înlocuirea biletului era necesară, deoarece *fiind de mult în circulație și nemulțumitor din punct de vedere tehnic, a fost falsificat și nu mai corespunde nevoilor*.[131] Această unică mențiune regăsită până în acest moment ne intrigă cu atât mai mult cu cât, conform concluziilor pe care le-am desprins cercetând documentele de arhivă, practica demonstrase că era nevoie de o solidă documentare, însoțită de o corespondență stufoasă, atunci când se punea problema unei noi emisiuni.

Consiliul a decis să admită *în mod provizoriu* modelul prezentat de Bradbury, Wilkinson & Co. și a comandat 15 milioane de bilete la prețul de 2,14 lire sterline pentru o mie de bancnote imprimate. Era însă specificat faptul că această comandă se făcea *cu titlu de încercare, urmând ca în acest interval să se studieze posibilitatea de a imprima același model de bilet în atelierele noastre care se mențin*.[132] Hotărârea nu a fost aprobată în unanimitate. Constantin I. Băicoianu, administrator al băncii, cel care coordona activitatea Serviciului Fabricarea Biletelor, s-a pronunțat ferm împotriva ei, invocând, în primul rând, încălcarea unui obiectiv important al politicii instituției, și anume acela de a realiza tipărirea în țară a bancnotelor.[133] În al doilea rând, erau astfel ignorate eforturile depuse ani la rând pentru dotarea atelierelor de imprimare ale băncii.[134] Nu trebuia uitat faptul că, în acel moment, în tezaurele instituției se găseau 29,7 milioane bilete de 500 lei tip II tipărite parțial, iar în circulație se aflau alte 38 milioane bilete de același tip, iar înlocuirea totală a acestora era păguboasă din punct de vedere economic, în condițiile în care comanda care urma a se face în Anglia costa 60-70 milioane lei.[135] În plus, Băicoianu se pronunța și el împotriva adoptării sistemului *taille-douce* pentru noua bancnotă, deoarece aprecia că filigranul realizat pe hârtia mai groasă necesară imprimării în această manieră nu prezenta *finețea artistică a filigranului nostru de ramie*.[136] Mai mult, până în acel moment nici măcar Banca Franței, considerată întotdeauna a fi un punct de reper pentru instituția similară de la București, nu renunțase la vechiul sistem de imprimare, cu toate că existaseră mai multe încercări în acest sens.

Costin Stoicescu, subliniind faptul că bancnota în cauză era foarte întrebuințată de populație și *indispensabilă în circulație*, se declara și el împotriva deciziei de imprimare în străinătate, care *ar putea constitui un adevărat pericol*.[137] Stoicescu opina că biletul putea fi imprimat în sistem *taille-douce* doar dacă o astfel de instalație ar fi fost cumpărată de BNR. Dat fiind faptul că în acel moment Serviciul Fabricarea Biletelor nu dispunea decât de mașini tipografice plane, el a propus ca pentru noul bilet să fie studiată posibilitatea tipăririi tot în sistemul tipografic și numai după realizarea acestor încercări să fie pusă problema unei comenzi limitate în străinătate.

Decizia finală a conducerii BNR a fost ca bancnota de 500 lei tip III să fie imprimată în sistem

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:33 PM Page 50

Probe de culoare
pentru bancnota de 500 lei tip IV

taille-douce. Această hotărâre de schimbare a tehnologiei este cu atât mai surprinzătoare cu cât toate celelalte bancnote ale băncii aflate în circulație în acel moment erau tipărite în sistem tipografic. Comanda a fost făcută către Bradbury, Wilkinson & Co. din Londra, de la care se primise o ofertă la 5 iulie.[138]

În următoarea ședință a Consiliului general din 31 iulie, s-au făcut precizări suplimentare. Deși aprobarea pentru emisiunea noii bancnote a fost dată la 12 iulie 1934 și, conform reglementărilor, aceasta ar fi trebuit considerată ca fiind data de emisiune, biletul urma să poarte data de 31 iulie. De asemenea, s-a hotărât ca numerotarea biletelor să fie făcută în sistem anglo-american, sub formă de fracție, de la alfabetul A/1 la alfabetul O/1.[139]

Noua bancnotă a fost pusă în circulație la data de 11 martie 1935, populația fiind informată prin intermediul unui comunicat oficial al BNR, publicat cu trei zile mai devreme de cotidienele centrale. În conformitate cu acesta, banca centrală hotărâse înlocuirea vechiului bilet de 500 lei tip II cu un nou cupiu, de dimensiuni mai reduse, dar care *prezintă mai multe garanții contra falsificării*.[140]

În acest stadiu al cercetării, nu cunoaștem identitatea desenatorilor și gravorilor care au contribuit la realizarea bancnotei și care, probabil, erau angajații

Project1:Layout 1 11/1/2011 4:33 PM Page 51

Bradbury, Wilkinson & Co. Cert este însă faptul că aceştia nu sunt francezii G. Beltrand şi E. Gaspé, ambii gravori, aşa cum apare menţionat în lucrarea *Monede şi bancnote româneşti*.[141] Am încercat să aflăm mai multe detalii referitoare la fabricarea acestui cupiu şi din arhivele imprimeriei engleze, dar conform informaţiilor primite de la firma De La Rue din Londra, care este succesoarea Casei Bradbury, Wilkinson & Co., documentele au fost distruse în bună parte în bombardamentele celui de-al Doilea Război Mondial. Totuşi, am intrat în posesia unei copii a unei scrisori pe care imprimeria engleză a adresat-o băncii la 29 aprilie 1935, prin care se certifica faptul că toate materialele folosite pentru producerea bancnotei de 500 lei tip III fuseseră sigilate în trei lăzi din lemn şi apoi depuse în seifurile de la Bradbury. Fiecare dintre lăzi avea două încuietori, o cheie rămânând în posesia imprimeriei, iar alta fiind înmânată Legaţiei regale a României din Londra.[142]

Din punct de vedere tehnic, noul cupiu a adus câteva inovaţii în domeniul tehnologiei de fabricare a bancnotei româneşti. Astfel, se renunţă la câmpul netipărit din zona filigranului; pentru prima oară pe recto, peste medalionul filigranat reprezentându-l pe împăratul Traian, este tipărit un fond de linii ondulate de culoare verde, care se întind pe întreaga suprafaţă a biletului. De asemenea, aceasta este prima bancnotă românească pe care apare un decor tip *guilloche*.

Bancnota de 500 lei tip IV

Costurile ridicate legate de fabricarea tipului III al bancnotei de 500 lei au determinat orientarea spre găsirea unor soluţii pentru tipărirea în ţară a biletului cu această valoare nominală. În acest context, demn de subliniat este faptul că în decembrie 1934, respectiv ianuarie-februarie 1935, atunci când bancnota de 500 lei tip III nu fusese încă pusă în circulaţie, BNR comandase deja atât hârtia, cât şi gravarea clişeelor necesare pentru imprimarea biletului de 500 lei tip IV!

În acest interval a avut loc o intensă corespondenţă între fabrica de la Arches şi Serviciul Tehnic condus de Scarlat Fotino pentru a fi puse la punct detaliile tehnice legate de calitatea hârtiei. Răspunzând probabil cerinţelor venite de la Bucureşti, fabricanţii francezi dădeau asigurări că o hârtie având greutatea de 55 g era *cea mai indicată pentru condiţiile circulaţiei care sunt în România*. La 9 februarie 1935 a fost lansată comanda pentru fabricarea hârtiei din ramie pură, necesară pentru imprimarea a 15 milioane bilete. Condiţia pusă de BNR era ca în fiecare lună, până la realizarea întregii comenzi, să fie trimise câte 10 coli pentru a fi supuse diverselor analize. Raţiunea acestei cerinţe este întemeiată, dacă avem în vedere argumentaţia beneficiarului: *Experienţa ne-a arătat că calitatea* (sic!) *hârtiei dumneavoastră nu este invariabilă pentru diferitele tranşe livrate. Ne rezervăm dreptul de a nu plăti hârtia care nu e conformă*.[143]

Concomitent cu negocierile privind fabricarea hârtiei, Banca Naţională a României a încredinţat gravarea clişeelor necesare pentru imprimarea bancnotei de 500 lei tip IV artiştilor G. Beltrand (recto) şi E. Gaspé (verso). La 11 februarie 1935, BNR le-a făcut acestora prima plată, reprezentând contravaloarea unei treimi din lucrare: Beltrand a primit 10 000 franci francezi, iar Gaspé 6 500 franci francezi. Plata a fost făcută prin intermediul inginerului Schuller, care, la 18 ianuarie, informa BNR că, în acel moment, Gaspé încheiase deja gravarea în lemn a unui clişeu.[144]

La 31 octombrie 1935, Serviciul Fabricarea Biletelor a primit autorizarea Consiliului general al BNR de a fabrica clişeele, pozitive şi negative, necesare imprimării a 15 milioane bilete de 500 lei tip IV.[145]

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 52

La 30 ianuarie 1936 a fost dat și acordul pentru imprimarea noilor bancnote care însă urmau a fi numerotate în continuarea celor din tipul anterior, de la P/1 la W/1, continuând apoi cu A/2 până la E/2.[146]

Noile bilete de 500 lei tip IV au fost puse în circulație începând cu 15 decembrie 1936. Ca și în cazul precedentului tip, populația a fost înștiințată prin intermediul presei că biletul, având aceleași dimensiuni și același desen ca și tipul III, era tipărit în alt sistem. Hârtia noului cupiu era de un alb clar, mai subțire și mai satinată, iar culorile folosite erau galben, albastru deschis și albastru închis.[147] O altă modificare evidentă intervenită în compoziția biletului era în privința portretului suveranului. Vechea reprezentare de pe biletul de 500 lei tip III a fost înlocuită cu o alta, care îl înfățișa pe Carol al II-lea în uniformă de vânători de munte. Deși câmpul rezervat filigranului continua să aibă aceleași dimensiuni, filigranul în sine, reprezentându-l pe împăratul Traian, era sensibil mărit față de cel prezent pe tipul anterior.[148]

Bancnota de 1 000 lei tip IV

La nici o lună și jumătate de la punerea în circulație a bancnotei de 1 000 lei tip III, în presa centrală a fost publicat un anunț prin care se aducea la cunoștința celor interesați organizarea unui concurs pentru proiectarea noului bilet de 1 000 lei. Din nefericire, nu cunoaștem niciun detaliu referitor la această decizie a conducerii BNR, care ne apare ca surprinzătoare, mai ales în condițiile în care cupiul aflat în acel moment în circulație părea să răspundă atât exigențelor de ordin estetic, cât și, mai ales, celor legate de siguranță.

La 7 septembrie 1934, cele mai importante cotidiene informau pe cei care *se considerau inspirați* că își puteau depune proiectele, alcătuite conform specificațiilor Serviciului Tehnic, într-un plic sigilat, inscripționat cu un *motto*, la sediul central al BNR. Numele și adresele autorilor urmau să fie depuse, la rândul lor, în plicuri separate. Banca anunța și acordarea unor premii potențialilor câștigători: premiul I în valoare de 50 000 lei, două premii II, fiecare de câte 25 000 lei, precum și două premii III în valoare de 10 000 lei. Conform regulamentului, câștigătorul concursului era obligat ca, într-un interval de două săptămâni, să întocmească proiectul definitiv al bancnotei pentru care urma să fie recompensat cu suma de 60 000 lei. Schițele premiate rămâneau în proprietatea băncii, iar restul se înapoiau autorilor.[149]

Conform informațiilor noastre, acesta a fost primul concurs public[150] de gen organizat de BNR de la înființarea instituției și unul dintre puținele organizate până în prezent. La 15 octombrie 1934, comisiei de analiză, formată din șase persoane,[151] i-au fost prezentate nu mai puțin de 45 de proiecte.

Din documentele de arhivă cercetate până acum nu reiese dacă a fost declarat vreun câștigător al concursului, dar faptul că niciunul dintre proiecte nu a fost concretizat ulterior ne face să credem că nu. Și mai interesant de subliniat este faptul că o mare parte dintre proiectele depuse au fost păstrate de bancă,[152] în pofida regulamentului publicat în presă. Din nefericire, toate au fost desfigurate în perioada comunistă, la baza acestei acțiuni stând, cu siguranță, referirile vizuale directe la granițele României Mari sau la familia regală.

Pentru realizarea noului bilet de 1 000 lei s-au folosit, în cele din urmă, două acuarele realizate de Nicolae Grigorescu[153] și adaptate de pictorul Ary Murnu pentru cerințele tehnologice ale emisiunii.

În noiembrie 1934, Scarlat Fotino a luat legătura cu inginerul Schuller, informându-l asupra deciziei de a se utiliza desenele lui Nicolae Grigorescu. Specialistul francez nu a fost însă entuziasmat de

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 53

Proiecte prezentate la concursul
pentru bancnota de 1 000 lei tip IV

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 54

Bancnota de 1 000 lei tip IV

Emisiunea: *25.06.1936* | Dimensiuni: *181 x 104 mm* | Desenatori: *Nicolae Grigorescu, Ary Murnu* | Gravor: *Eugène Gaspé* | Tipar: *BNR* | Filigrane: *efigia regelui Carol al II-lea în cunună de laur și stejar* | Recto: *lateral, compoziție alegorică pe două planuri, cu țărănci și copii purtând atributele Agriculturii și Activităților Casnice; în centru, efigia regelui Carol al II-lea în filigran deasupra căruia este înscris, în cartuș, numele emitentului; dedesubt, cartuș cu textul penalităților* | Verso: *chenar decorat cu rinsouri, segmentat la colțuri de palmete în care este înscrisă valoarea nominală iar pe laturile lungi, sigla BNR; în centru, medalion cu efigia regală în filigran, flancat de un grup de două țărănci purtând sape pe umeri, respectiv de o țărancă culegând fructe.*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 55

Bancnota de 1 000 lei tip IV

Emisiunea: *21.12.1938* | Dimensiuni: *181 x 104 mm* | Desenatori: *Nicolae Grigorescu, Ary Murnu* | Gravor: *Eugène Gaspé* | Tipar: *BNR* | Filigrane: *efigia regelui Carol al II-lea* | Recto: *lateral, compoziție alegorică pe două planuri, cu țărănci și copii purtând atributele Agriculturii și Activităților Casnice; în centru, efigia regelui Carol al II-lea în filigran deasupra căruia este înscris, în cartuș, numele emitentului; dedesubt, cartuș cu textul penalităților* | Verso: *chenar decorat cu rinsouri, segmentat la colțuri de palmete în care este înscrisă valoarea nominală; pe laturile lungi de sigla BNR; în centru, medalion cu efigia regelui Carol al II-lea în filigran, flancat, în stânga, de un grup de două țărănci purtând sape pe umeri, respectiv de o țărancă culegând fructe, în dreapta.*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 56

soluția găsită pentru că, spunea el, deși *pictura este în mod cert o operă de foarte mare calitate, îi lipsește precizia și are o mulțime de detalii pe care gravorul nu le poate reda corect pe o suprafață redusă de aproape 5 ori.*[154]

La 12 ianuarie 1935, Banca Națională i-a expediat inginerului Schuller două fotografii ale desenelor originale semnate de Grigorescu.[155] Acestea fuseseră solicitate de gravorul Eugène Gasperini (Gaspé) pentru a se edifica asupra aspectului viitorului bilet.[156] Gasperini a fost imediat de acord să realizeze gravura clișeelor, astfel că, o lună mai târziu, același Schuller era rugat să îi plătească gravorului, domiciliat în Paris XIV, Avenue du Maine nr. 108, suma de 13 000 franci francezi, reprezentând o treime din prețul total al gravurii recto-ului bancnotei. Plata urma să fie făcută doar după ce directorul francez constata personal că lucrul *progresa într-o manieră normală și satisfăcătoare.*[157] Schuller s-a conformat dorinței exprimate de conducerea Băncii Naționale și, la 18 februarie 1935, confirma că Eugène Gasperini terminase deja gravura în lemn la unul dintre cele patru clișee corespunzătoare recto-ului, iar celelalte trei se găseau într-un stadiu avansat de execuție.[158]

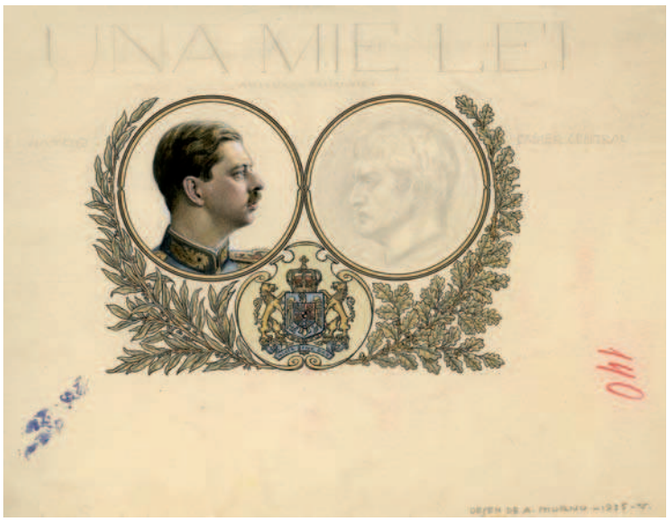

Proiect realizat de A. Murnu pentru compoziția centrală a bancnotei de 1 000 lei tip IV (recto)

Interesant de remarcat este faptul că, în luna mai 1935, Murnu realizase, pentru câmpul central al bancnotei, un desen conținând două medalioane înconjurate de frunze de stejar și de laur în care erau figurate efigiile regelui Carol al II-lea și împăratului Traian, sub care era reprezentată stema țării.[159] Probabil că schița a fost trimisă spre analiză la Paris, din moment ce, între documentele de arhivă, s-a păstrat și un proiect de coală filigranată, executat în cadrul Serviciului Tehnic, cu textul în limba franceză, pe care este figurată așezarea biletelor, în centrul cărora apare și proiectul în cauză.

Pornind probabil de la această propunere, în iulie 1935, într-o ședință a Consiliului de administrație, Constantin I. Băicoianu a făcut o analiză a filigranelor pe care bancnotele românești le conținuseră până în acel moment, începând cu emisiunea biletelor ipotecare. Analizând pe rând toate emisiunile BNR, a arătat că elementul comun al tuturor bancnotelor de până atunci fusese, din punctul de vedere al filigranului, efigia împăratului Traian.[160] Plecând de la această realitate, directorul băncii opina că propunerea vehiculată tot mai frecvent în acea perioadă, și anume de a se înlătura definitiv chipul împăratului roman din filigranul bancnotelor, *ar fi o greșeală de neiertat*, deoarece *înaintașii noștri au păstrat în filigranul biletului capul lui Traian, amintitor al nobilei și permanentei noastre origini latine.*[161] Băicoianu susținea necesitatea ca portretul regal să fie figurat ca atare în câmpul biletului, deoarece în filigran *vizibilitatea sa era mai grea. Așezând însă*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 57

capul M.S. Regelui Carol al II-lea într-un medalion /…/ orice purtător al biletului, atât în țară cât și peste hotare ar avea în permanență în fața ochilor figura îndrumătorului destinelor românești, figură care întruchipează aspirațiunile întregului nostru popor.[162] Cu toată opoziția exprimată de Băicoianu, în cele din urmă a fost aprobată introducerea efigiei regale în filigranul biletului de 1 000 lei tip IV. Clișeele noului bilet de 1 000 lei au fost expediate treptat la București, până în septembrie 1935 ajungând toate în atelierele de imprimare ale BNR. La sfârșitul aceleiași luni au fost trimise de la Paris, pe calea ferată, și primele 500 kg de cerneală specială destinată tipăririi.

După mai multe încercări nereușite de imprimare, Serviciul Tehnic al Băncii Naționale s-a adresat Băncii Franței cu rugămintea de a se trimite un alt clișeu pentru culoarea *brun închis*, deoarece toate probele tipărite cu clișeul aflat la București erau lipsite de precizie. Dar problema nu se rezuma numai la această culoare, Fotino precizând: *Am întâmpinat dificultăți la care nu ne aşteptam şi sperăm că aveți posibilitatea și amabilitatea de a ne ajuta*[163] în remedierea lor. La București se constatase că toate probele executate, indiferent de hârtia pe care erau tipărite, aveau o problemă de precizie din cauza faptului că gravura era lipsită de profunzime. Tocmai de aceea, nici reproducerile galvanoplastice ale clișeelor nu erau realizate la standarde satisfăcătoare. Soluțiile sugerate de șeful Serviciului Tehnic al BNR erau fie elaborarea altor clișee originale, fie adâncirea gravurii de către Gasperini,[164] cea de-a doua fiind, desigur, de preferat, având în vedere perioada îndelungată de timp pe care o reclama executarea unor noi originale. Fotino recunoștea însă și că proiectele prezentau inconvenientul de a nu avea marginile perfect drepte, dar își exprima încrederea că Gasperini avea *abilitățile necesare care să îi permită să găsească o soluție acceptabilă*.[165] În fața acestor cerințe ale BNR, în noiembrie 1935, Schuller s-a adresat guvernatorului Mitiță Constantinescu, reamintindu-i rezervele sale inițiale și asigurându-l că E. Gasperini făcuse toate retușurile necesare. Cu această ocazie, guvernatorul era informat că fuseseră expediate alte opt clișee originale, patru pentru recto-ul și patru pentru verso-ul bancnotei.

O DISPUTĂ JURIDICĂ ÎN MATERIE DE DREPTURI DE AUTOR

Procesul de imprimare a început la scurt timp, dar noile bancnote de 1 000 lei au fost puse în circulație abia la 1 august 1937, fiind destinate a înlocui treptat biletele de 500 lei tip II și III, după cum se preciza în comunicatul BNR.[166] Ne putem întreba de ce biletele au fost puse în circulație atât de târziu. Răspunsul ține, surprinzător, de probleme de natură juridică referitoare la dreptul de proprietate intelectuală, chestiuni cu care BNR nu se mai confruntase până atunci în procesul de realizare a bancnotelor sale. Astfel, la 12 mai 1937, Serviciul Contencios a redactat un referat prin care conducerea BNR era informată asupra faptului că cele două desene semnate de pictorul Nicolae Grigorescu se aflau în posesia BNR de 37 de ani,[167] nefiind însă cunoscute modalitatea prin care instituția le dobândise și nici drepturile pe care le avea asupra lor. Se mai preciza că desenele originale, deși bine realizate, erau improprii cerințelor reclamate de biletele de bancă, astfel că au fost făcute mai multe adaptări, toate realizate de Ary Murnu: colorarea în mai multe tonuri, redesenarea compoziției originale în tehnica biletelor de bancă pentru preîntâmpinarea falsificărilor, completarea cu elementele specifice (serie, număr, numele institutului de emisiune etc.). Dar, *deși banca nu poate merita decât laude pentru că a înțeles să pună în circulație*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 58

bilete desenate de cel mai mare pictor al țării, se ridicau două probleme legale: 1. în condițiile în care desenele lui Grigorescu erau considerate schițe în vederea unor proiecte definitive, putea BNR ca după moartea lui Grigorescu să le completeze și adapteze propriilor nevoi? 2. dacă desenele erau definitive, avea banca dreptul de a le aduce modificări înainte de 27 iulie 1937,[168] *când se împlineau 30 de ani de la moartea pictorului?*[169]

Conform legislației în vigoare la momentul respectiv,[170] scriitorii, compozitorii, artiștii și arhitecții se bucurau *pe tot parcursul vieții de dreptul exclusiv de a publica, reprezenta sau executa, a autoriza traducerile, adaptările și reproducerile în orice mod, a exploata singuri sau a vinde operele lor, în total sau în parte, a le dărui sau a le transmite altora prin testament.*[171]

Chiar și în cazul cesiunii sau vânzării drepturilor de proprietate, autorii păstrau în continuare dreptul de control asupra modului de utilizare a propriilor opere. De asemenea, moștenitorii sau cesionarii creatorilor aveau, timp de 30 de ani de la moartea autorului, aceleași drepturi ca acesta. Juriștii BNR au ajuns la concluzia că cele două desene semnate de

Proiect realizat de Ary Murnu
pentru bancnota de 1 000 lei tip IV (recto)

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 59

Nicolae Grigorescu puteau fi considerate ca definitive sub raport artistic. Iar faptul că ele nu conțineau niciun detaliu tehnic specific bancnotelor (valoare nominală, semnături, serie etc.) le întărea convingerea că, încă din momentul realizării lor, pictorul ar fi fost de acord cu adaptarea acestora la cerințele specifice realizării unui bilet de bancă.

Conform legii însă, nici moștenitorii și nici cesionarii drepturilor de proprietate nu puteau aduce vreo modificare operei după decesul autorului, decât cu condiția ca acest lucru să fie adus la cunoștința publicului, depozitara dreptului de control perpetuu fiind, în aceste circumstanțe, Academia Română.

În condițiile în care BNR nu deținea niciun document care să certifice faptul că Grigorescu și-a considerat desenele ca fiind definitive, iar acestea nu își dobândiseră respectivul caracter prin expunerea lor de către pictor, avocații Serviciului Contencios, după interpretarea reglementărilor legale în materie, au conchis: *Ne găsim în fața unei opere postume căreia desigur nu i se aplică regimul art. 30*[172] *din Legea proprietății literare și artistice, dar a cărei utilizare nu se*

Proiect realizat de Ary Murnu
pentru bancnota de 1 000 lei tip IV (verso)

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 60

poate face decât în condițiile obișnuite pentru astfel de opere: sau publicare, reproducere etc. fragmentară, sau adaptare, aducându-se acest lucru la cunoștința publicului, pentru a se evita confuziile. În cazul de față, adaptarea este de însăși natura operei considerate, deoarece ea nu comportă numai executarea părții artistice, ci adăogirea în mod necesar a unor detalii tehnice.[173]

Documentul concluziona că, adaptând cele două desene cerințelor emisiunii de bancnote, banca centrală putea, cel mult, să intre în contradicție cu Academia Română, dar era *greu de admis că venerabila instituție va găsi în procedeul BNR o atingere a prestigiului operei lui N. Grigorescu. Situația în care se găsește Banca Națională nu este susceptibilă decât de o speculare fără scrupule din partea unor particulari interesați, cum se întâmplă de obicei în această materie.*[174]

Într-adevăr, la 2 decembrie 1937, Gheorghe Grigorescu, fiul și unicul moștenitor al pictorului, a adresat guvernatorului Mitiță Constantinescu un memoriu prin care reclama faptul că noua emisiune a bancnotei de 1 000 lei *aducea o diminuare de prestigiu a faimei marelui artist*, în condițiile în care el considera că biletul nu reușise să imite *din punct de vedere tehnic grația artistică* a operei grigoresciene.[175] De asemenea, Gheorghe Grigorescu își arăta suspiciunea față de termenul la care bancnota fusese pusă în circulație, adică exact după ce desenele căzuseră în domeniul public din punctul de vedere al regimului proprietății intelectuale. Gravorul care executase bancnota era acuzat că transformase *țărăncile diafane ca florile*, din compoziția originală, în *negricioase, colțuroase țigănci*, fapt considerat ca fiind impardonabil. Totodată, la fel de condamnabil era și faptul că desenul lui Grigorescu fusese folosit ca sursă de inspirație pentru realizarea bancnotei de 500 lei tip II. Pentru repararea acestor *daune*, Banca Națională a României era chemată să contribuie la organizarea unui muzeu memorial în casa artistului de la Câmpina. De aceea, fiul pictorului cerea o despăgubire din partea băncii centrale egală cu *un leu la mie* din tirajul ambelor bancnote invocate.[176]

Problema ridicată de Gheorghe Grigorescu a fost adusă în dezbaterea Consiliului juridic al BNR la 9 decembrie 1937, prilej cu care s-a constatat că, în cazul bancnotei de 500 lei tip II instituția nu putea fi trasă la răspundere în niciun fel, în condițiile în care, conform reglementărilor legale, chiar și atunci când era vorba de o reinterpretare a desenului original, atât acțiunea penală, cât și acțiunea civilă pentru solicitarea eventualelor despăgubiri erau prescrise după trecerea unui termen de 3 ani de la publicarea *lucrării contrafăcute*. Or, respectiva bancnotă fusese pusă în circulație la 16 septembrie 1925. De asemenea, și în cazul bancnotei de 1 000 lei tip IV plângerea a fost interpretată ca neavând temei, juriștii considerând că banca respectase toate prevederile legale în materie.[177]

În mod cert răspunsul venit din partea Băncii Naționale l-a nemulțumit pe Gheorghe Grigorescu, din moment ce, la 4 februarie 1938, instituția a primit, prin intermediul portăreilor, o notificare prin care era somată să înceteze punerea în circulație și să retragă de pe piață bancnotele de 500 lei tip II și 1 000 lei tip IV, prejudiciul la care reclamantul se considera îndreptățit urmând a fi recuperat pe cale judiciară.[178] Problema a fost dezbătură în Consiliul juridic al BNR din data de 28 martie 1938, prilej cu care s-a ajuns la concluzia că această notificare fusese făcută de o persoană fără nicio calitate în raport cu operele respective. Diferendul nu s-a încheiat însă aici. Banca centrală a fost chemată în proces penal, acuzațiile fiind de *denaturare* în cazul biletului de 1 000 lei tip IV, pentru care se considera că s-a realizat *un colorit inestetic* și s-au introdus noi motive decorative, respectiv de

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 61

contrafacere în cazul bancnotei de 500 lei tip II. Rezolvarea chestiunii a trenat timp de câțiva ani, astfel că în martie 1942 reclamantul se arăta dispus să renunțe la acțiunea sa dacă Banca Națională i-ar fi plătit imediat 2 milioane lei.[179]

Din documentele vremii rezultă că, până atunci, avusese loc cel puțin o înfățișare la tribunal. Și dacă inițial avocații BNR erau absolut convinși că în privința bancnotei de 500 lei tip II instituția era perfect acoperită din punct de vedere legal, surpriza a venit tocmai de aici, acuzația privind denaturarea culorilor în cazul bancnotei de 1 000 lei tip IV fiind considerată *neserioasă*. Raportul de expertiză semnat de un anume Teișanu conținea remarci defavorabile băncii. Acesta aprecia că, în compoziția bancnotei de 500 lei tip II, *s-au utilizat grupuri asemănătoare celor de Grigorescu, biletul apărând sub numele Serveau sau fără nume*.[180] Mai mult, la tribunal, *cu prilejul expertizei cerute de reclamant, aproape toți pictorii de seamă au refuzat să se pronunțe*, fapt ce-i îngrijora într-o oarecare măsură pe responsabilii BNR. În aceste circumstanțe, consilierul juridic Coty Stoicescu, deși opina că suma pretinsă de Gheorghe Grigorescu era exagerată, era de părere ca diferendul să se stingă pe cale amiabilă *din considerațiuni echitabile față de situațiunea nenorocită în care se găsește fiul marelui nostru Grigorescu*.[181] Consiliul de administrație a respins această variantă. Doi ani și jumătate mai târziu, în octombrie 1943, Ana Grigorescu, nora pictorului,[182] a înaintat conducerii BNR o cerere prin care solicita un ajutor bănesc pentru îngrijirea soțului său grav bolnav, internat în acel moment la spitalul Colentina. Și, deși în mod normal, banca acorda astfel de ajutoare,[183] în acest caz guvernatorul Alexandru Ottulescu a notat în dreptul cererii: *Nu se poate aproba*.[184] Este ultima referire pe care am întâlnit-o în documente în legătură cu diferendul dintre BNR și fiul lui Nicolae Grigorescu. Din nefericire, nu am descoperit nicio însemnare referitoare la finalizarea procesului dar, având în vedere destinul ulterior al desenelor lui Nicolae Grigorescu folosite în continuare la emisiunea de bancnote, presupunem că acesta a fost favorabil băncii centrale.

Serviciul Fabricarea Biletelor

În cele două volume anterioare ale seriei *Bancnotele României* am descris succint istoricul sediilor în care și-a desfășurat activitatea Serviciul Fabricarea Biletelor, prilej cu care menționam neajunsurile pe care această structură le-a întâmpinat în deceniul 1880-1890, atunci când banca a funcționat în clădirea Creditului Funciar Rural de pe strada Colței nr. 21. După edificarea Vechiului Palat[185] al BNR din strada Lipscani nr. 25 și mutarea în acest sediu a secțiilor serviciului, condițiile în care se imprimau bancnotele românești au fost mult îmbunătățite. După Primul Război Mondial însă, având în vedere permanenta creștere a cuantumului emisiunilor, spațiile, altădată generoase, nu mai făceau față din punct de vedere tehnic.

Conducerea băncii a căutat diverse modalități pentru a asigura extinderea sălilor în care erau instalate mașinile de imprimat, ajungându-se la soluții considerate de conjunctură. Astfel, în anul 1924 au fost create o sală de imprimare cu luminator în curtea interioară a aripii Smârdan și sala mare de imprimat din aripa Lipscani.[186] Una dintre vechile săli de imprimare amenajate în subsolul aripii Smârdan a fost transformată în tezaur de valori, fiind prevăzută cu uși metalice.

Numărul mașinilor de imprimat a crescut treptat, astfel că, în anul 1938, Serviciul Fabricarea Biletelor dispunea de 14 mașini de imprimat Edouard Lambert în 4 culori, 2 mașini pentru numerotarea bancnotelor și 2 mașini pentru tăierea colilor imprimate.

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 62

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 63

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 64

Palatul Vechi al BNR la intersecția străzilor Lipscani și Smârdan

Acestea asigurau nu doar tipărirea necesarului de bancnote, ci și pe cel al altor imprimate de valoare, pe care banca le folosea în operațiunile curente: cecuri, certificate, recipise etc.

Serviciul Fabricarea Biletelor avea în subordine atât tipografia, cât și legătoria BNR. La început și acestea au funcționat în strada Smârdan, dar au fost apoi organizate ca unitate distinctă, în sediul pe care BNR îl deținea pe Calea Dorobanți. Dotarea tehnică consta într-o mașină de imprimat Record, 2 mașini de imprimat verticale Phoenix, 2 mașini de imprimat Edouard Lambert și ustensilele de legătorie.

La mijlocul anilor '30 devenise evidentă necesitatea creării unei clădiri proprii pentru Serviciul Fabricarea Biletelor, în care să fie concentrată întreaga sa activitate. De altfel, aceasta a fost epoca în care, sub impulsul dat de legile privind încurajarea muncii naționale și de politica dusă de guvernul național-liberal, economia românească – în special ramurile sale industriale – a cunoscut o deosebită dezvoltare.

Costurile însemnate pe care le reclama realizarea emisiunilor monetare, metalice sau din hârtie, precum și faptul că aceasta depindea într-o foarte mare măsură de furnizorii externi, au determinat factorii responsabili, Ministerul Finanțelor, respectiv BNR, să încerce să găsească soluții viabile.

În decembrie 1935, a început să funcționeze Monetăria Națională, banca centrală având o contribuție majoră la înființarea acesteia. Încă de la începutul anilor '20 existase o adevărată campanie în favoarea reînființării Monetăriei, unul dintre cei mai înverșunați susținători ai cauzei fiind Constantin I. Băicoianu, cel care susținuse propunerea încă din anul 1923 în fața ministrului finanțelor, Vintilă I. C. Brătianu. Deși era convins de nevoia unei astfel de instituții, ministrul a sfârșit prin *a ceda unui curent care trebuia învins* și care se opunea inițiativei.[187] Totuși, a numit o comisie

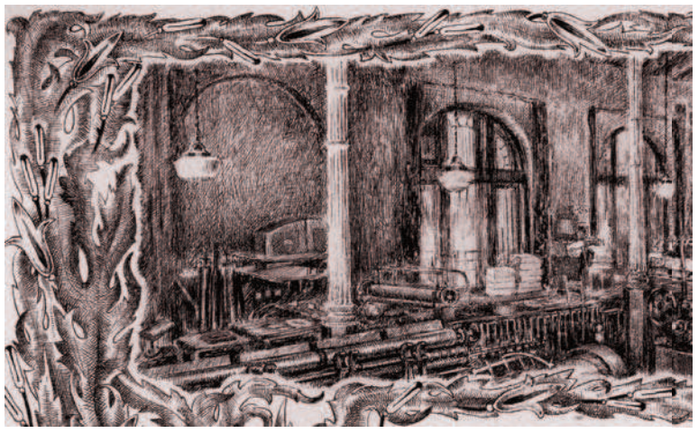

Sala de imprimare din Palatul Vechi BNR, aripa din str. Smârdan (desen de epocă)

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 65

specială care să cerceteze problema, organism ce a funcționat pe lângă Direcția Regiei Monopolurilor Statului. Membrii acestei comisii, din care a făcut parte și inginerul Gh. Dobrovici, cel care a condus la un moment dat Serviciul Fabricarea Biletelor din Banca Națională a României, au făcut mai multe călătorii în străinătate în vederea documentării, vizitând monetării de stat sau fabrici particulare din Franța, Elveția, Anglia, Germania, Belgia și Austria.[188]

Chestiunea a fost reluată în anul 1929, cu ocazia stabilizării monetare, când problema baterii în țară a monedelor naționale a fost adusă în discuția Consiliului general al BNR. De această dată, cel care s-a opus cu vehemență reînființării Monetăriei a fost consilierul tehnic Charles Rist, motivând că, în acel moment, finanțele publice ale României nu puteau suporta existența unei astfel de instituții.[189]

Situația s-a rezolvat în anul 1935 când, prin Legea nr. 392 din 23 februarie, s-a hotărât înființarea Monetăriei Naționale, instituție autonomă, cu personalitate juridică, al cărei scop era de a asigura baterea în țară a monedelor metalice.[190] BNR a fost direct implicată în construirea clădirii Monetăriei și dotarea ei cu utilajele necesare, toate acestea realizându-se din fondurile institutului de emisiune. Lucrările la sediul noii instituții au început la sfârșitul lunii mai 1935, fiind executate după planurile arhitectului Radu Dudescu, șeful Serviciului Arhitecturii din cadrul băncii. Studiile preliminare fuseseră făcute de alți doi angajați ai BNR, inginerii Gheorghe Dobrovici și Scarlat Fotino, ultimul, în calitate de șef al Serviciului Tehnic, ocupându-se de altfel și de achiziționarea utilajelor necesare.

În același an 1935, în cadrul BNR au început discuții tot mai aprinse în jurul viitoarei organizări a Serviciului Fabricarea Biletelor, în condițiile în care Constantin I. Băicoianu, cel care îi coordona activitatea, nu se sfia să afirme că, începând din anul 1929, atunci când fusese modificată structura de conducere a băncii, *acestui important serviciu nu i s-a mai acordat atențiunea cuvenită*.[191]

Un subiect care a făcut obiectul dezbaterii la sfârșitul perioadei interbelice a fost acela al adoptării de către BNR a sistemului de imprimare *taille-douce*. Până în prezent documentele nu ne-au dezvăluit niciun indiciu în legătură cu geneza acestei chestiuni, dar, cu certitudine, factorii de decizie ai băncii ajunseseră la concluzia că era nevoie de schimbarea modului de tipărire a bancnotelor românești. Afirmăm acest fapt având ca argument stufoasa corespondență pe care Serviciul Tehnic a purtat-o pe parcursul anului 1937 cu mai mulți producători de astfel de utilaje tipografice: Edouard Lambert din Franța, Koenig und Bauer din Austria și Thomas de la Rue din Anglia.

Probabil că succesul înregistrat în activitatea Monetăriei Naționale și avantajele organizării unei astfel de activități într-un local adecvat au readus în

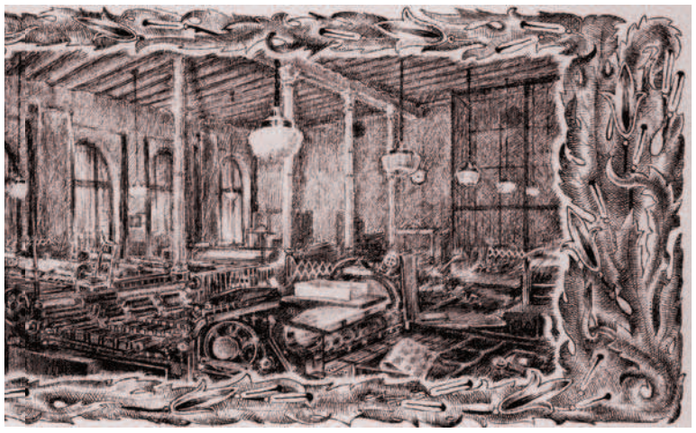

p. 62-63: detaliu de pe clișeul de 100 000 lei tip I

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 66

discuție vechea problemă a sediului Serviciului Fabricarea Biletelor. Între documentele de arhivă se regăsește și un raport asupra problemei, întocmit în anul 1937 de inginerul Scarlat Fotino și intitulat *Noua fabricare de bilete, strada Regele Alexandru I nr. 36-38, studiu complect,*[192] însoțit și de planul clădirii, realizat de arhitectul Radu Dudescu.

Conform documentului, la 10 iunie 1937 inginerul Fotino primise însărcinarea de a prezenta un proiect general asupra clădirii și instalațiilor imprimeriei *pentru noua fabricare de bilete în sistem relief.*[193] Corespunzător planificării realizate de șeful Serviciului Tehnic, în noua clădire sălile în care urmau a fi instalate noile mașini de tipărit, precum și cele ale atelierelor de tipografie și gravură, erau proiectate a avea dimensiuni generoase și trebuiau orientate spre nord, pentru a beneficia de o lumină *difuză, omogenă și nesupărătoare pentru determinarea nuanțelor de culori*. O sală separată era proiectată pentru mașinile Lambert din care urmau a se păstra doar șase.[194]

Desfășurat pe patru niveluri, noul sediu al Serviciului Fabricarea Biletelor urma să adăpostească la subsol patru tezaure pentru depozitarea hârtiei albe, a celei imprimate și a biletelor tăiate și împachetate. Suprafața totală a acestora era de patru ori mai mare decât a celor aflate în palatul BNR din strada Lipscani nr. 25. De asemenea, la subsol erau așezate și vestiarele lucrătorilor și sălile tehnice (încălzirea centrală, sistemul de ventilație, atelierul mecanic de reparații, uzina electrică, spălătoria etc.), dar aceste spații erau complet separate de tezaure. La parter era prevăzută instalarea mașinilor tipografice, în organizarea spațiului ținându-se cont de succesiunea operațiunilor de imprimare. Totodată, această zonă era prevăzută și cu două tezaure mai mici, unde putea fi închisă pe timpul nopții hârtia rămasă din procesul de fabricație.

La etajul I erau proiectate mai multe încăperi în care trebuiau să se desfășoare activitățile legate de controlul și împachetarea biletelor și spălarea și călcarea pânzelor metalice. Tot aici urmau a fi instalate mașina de curbat clișee, Serviciul Tehnic, muzeul pentru bancnotele Băncii Naționale și cele străine, laboratorul pentru cercetarea falsurilor și analiza hârtiei și cernelurilor, centrala telefonică. Exista și un mic spațiu de tezaur în care biletele împachetate urmau a fi depozitate până la expedierea lor în tezaurul central.

Etajul al II-lea era în întregime dedicat unor activități speciale: gravura clișeelor, fotoreproducerea acestora, galvanoplastia, galvanostegia, probele de tipărire, sala desenatorilor.

La ultimul etaj, cel de-al III-lea, urmau să își desfășoare activitatea tipografia în care se tipăreau imprimatele băncii, zețăria, stereotipia și legătoria. Separat de acestea erau prevăzute spații pentru atelierele electric, de tinichigerie, de tâmplărie și pentru confecționarea casetelor de valori. De asemenea, aici urmau să fie amplasate bucătăria și sala de mese.

Necesitatea modernizării instalațiilor tehnice ale viitoarei imprimerii a BNR era determinată de cel puțin două motive: în primul rând, se dorea tipărirea biletelor în relief și, în al doilea rând, se estima tipărirea a aproximativ 60 milioane bilete pe an. Scarlat Fotino a contactat mai multe firme străine și în final a ales să achiziționeze pentru nevoile băncii o serie de utilaje dintre care menționăm: patru mașini rotative pentru tipărirea în relief,[195] o mașină pentru subțierea plăcilor de oțel, o mașină pentru curbarea plăcilor de oțel, instalația completă de spălare a pânzelor, instalații pentru uscarea foilor, 18 mașini de ajustare a colilor, o presă pentru transferul gravurii, 5 mașini de numerotat (fabricate la Thomas de la Rue - Londra), 2 mașini tipografice în 2 culori pentru tipărirea fondului de

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 67

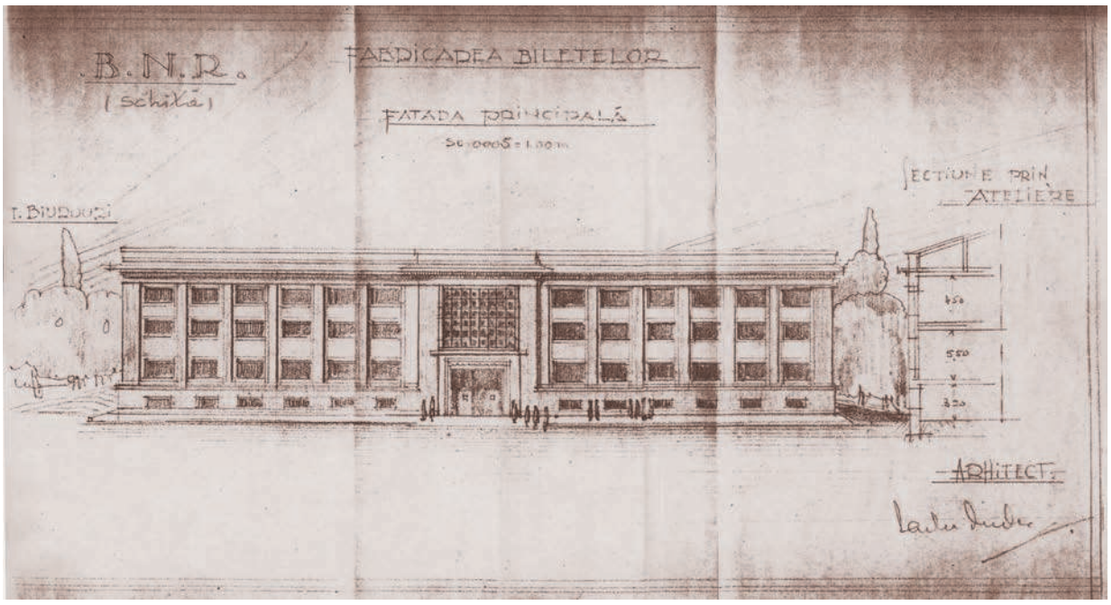

Proiectul arh. Radu Dudescu pentru noua secție de Fabricare a Biletelor din BNR

siguranță (fabricate la Linotype and Machinery Ltd. din Londra), un cuptor de topire a compoziției plăcilor, o mașină de curățat clișeele (fabricată la Koenig und Bauer din Viena), o mașină *guilloche*, un pantograf, o mașină pentru reproducerea *reliefurilor* (fabricată la Michael Kamp din Frankfurt), un aparat pentru reproduceri fotografice, o ghilotină, o mașină pentru gravarea chimică a plăcilor (fabricată la Falz und Werner din Leipzig), mașini pentru amestecarea cernelurilor și cărucioare pentru transportul hârtiei (fabricate la Henry și Emanuel Frankel din București), o instalație completă de galvanoplastie pentru reproducerea clișeelor în aramă, nichelarea și cromarea lor (fabricată la Societatea Arico din București). Valoarea aproximativă la care se ridicau toate instalațiile propuse spre achiziționare era de 34 milioane lei.

Cu toate aceste detalii tehnice atât de bine argumentate de Fotino și în pofida faptului că spațiile în care funcționa Serviciul Fabricarea Biletelor impuneau începerea fără întârziere a lucrărilor la noua clădire, proiectul nu a fost pus în practică. În urma discuțiilor, la nivelul conducerii BNR s-a ajuns însă la concluzia că, în acel moment, schimbarea sistemului de imprimare a bancnotelor nu ar fi fost oportună din mai multe motive: 1. mașinile din dotarea Serviciului Fabricarea Biletelor puteau executa bilete *de preciziune și înfățișare care au atras atenționarea străinătății*, așa cum se întâmplase în cazul bancnotei de 500 lei tip IV; 2. efortul financiar foarte mare pe care un astfel de demers îl presupunea; 3. în cazul adoptării unui sistem diferit de imprimare activitatea de tipărire a bancnotelor trebuia întreruptă pentru cel puțin un an; 4. necesitatea începerii tipăririi stocului *biletelor de război*, ceea ce presupunea cel puțin doi ani de activitate neîntreruptă; 5. informațiile primite despre inovațiile intervenite în sistemul *taille-douce*, care se aflau încă în faza de studiu.[196]

În momentul redactării raportului lui Scarlat Fotino, personalul Serviciului Fabricarea Biletelor era compus din 115 specialiști și funcționari administrativi. Inginerul Fotino considera că noua formulă de organizare și schema de încadrare presupuneau creșterea numărului de angajați la 183 persoane.

Din documente nu reiese însă în mod clar nicio explicație cu privire la amânarea construirii propriului local al imprimeriei. La sfârșitul anilor '30, ansamblul

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 68

de clădiri în care BNR își desfășura activitatea[197] nu mai corespundea activităților pe care instituția le derula. Tocmai de aceea, conducerea băncii a luat decizia construirii unui sediu modern ale cărui planuri au fost finalizate de arhitectul Radu Dudescu în octombrie 1938. În luna mai 1940, șantierul din strada Doamnei nr. 8 a fost deschis și probabil că alocarea unor însemnate resurse financiare ale instituției în vederea construirii Noului Palat al BNR a dus la renunțarea, pentru moment, la investiții similare. În plus, izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial a trecut pe plan secund derularea unor investiții de anvergură. În fine, nu trebuie trecută cu vederea nici schimbarea climatului politic românesc produsă prin abdicarea regelui Carol al II-lea, ceea ce a condus la înlocuirea lui Mitiță Constantinescu din funcția de guvernator, care fusese unul dintre susținătorii modernizării activității Serviciului Fabricarea Biletelor.

Chiar dacă edificarea unor noi spații destinate tipăririi biletelor a fost amânată, înnoirea dotărilor tehnice era necesară. Un prim pas a fost făcut în octombrie 1939 când, în urma argumentelor expuse de Fotino, s-a hotărât cumpărarea unor dispozitive pentru așezarea automată a colilor de hârtie în mașinile de tipărit din Franța. Șeful Serviciului Tehnic argumenta că astfel se putea realiza o importantă economie de timp, dar considera că trebuiau dotate cu aceste dispozitive doar mașinile care funcționau în centrală.[198] În final, în noiembrie 1939, s-a decis achiziționarea a două aparate pentru așezarea colilor și a altor două sisteme de perforare a hârtiei, costul total ridicându-se la 125 000 franci francezi.[199]

Izbucnirea războiului a complicat însă derularea proiectului și, deși prima tranșă a fost plătită de Banca Națională în februarie 1940, firma Edouard Lambert informa în vara anului 1941 că nu putea

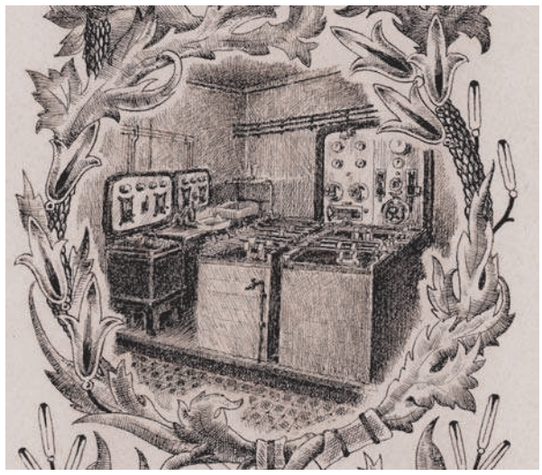

Serviciul Fabricarea Biletelor în perioada interbelică (desene de epocă)

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 69

expedia utilajele deoarece Ministerul Producției Industriale și al Muncii din Franța refuza eliberarea autorizației de export, până în momentul în care plata era făcută integral. În aceste condiții, BNR s-a văzut nevoită să intervină pe lângă Ministerul Afacerilor Străine, care era rugat să facă demersurile necesare pe lângă autoritățile franceze pentru obținerea respectivei autorizații de export.[200] În urma intervenției pe cale diplomatică problema a fost rezolvată într-o manieră favorabilă, astfel încât la 19 februarie 1942 mașinile se aflau deja la București, iar restul de plată era achitat.

Toate planurile de modernizare a activității Serviciului Fabricarea Biletelor, atât din punctul de vedere al spațiilor, cât și din cel al dotărilor tehnice au fost abandonate în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când activitatea de imprimare a bancnotelor BNR s-a desfășurat după cu totul alte coordonate decât până atunci.

Atelierul de gravură

Încă de la primele sale emisiuni, BNR lucrase pentru realizarea bancnotelor cu gravori străini. Dacă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea acest fapt părea ceva firesc, având în vedere lipsa de experiență în domeniu a gravorilor români, în cel de-al doilea deceniu interbelic situația devenise inacceptabilă pentru prestigiul instituției, în condițiile în care bănci centrale recent înființate dispuneau de propriile ateliere de gravură.[201] De aceea, având în vedere politica de autonomie pe care conducerea BNR a încercat să o pună în practică în intervalul supus cercetării noastre, a fost discutată problema angajării de către instituție a unor maeștri gravori care să realizeze gravarea clișeelor necesare imprimării bancnotelor. Chestiunea nu ținea doar de „orgoliul" băncii centrale a statului român, ci era bazată și pe rațiuni de ordin economic. Un raport, din 15 iunie 1936, asupra vizitei pe care C. I. Băicoianu a făcut-o împreună cu Scarlat Fotino la Banca Națională a Iugoslaviei ne oferă viziunea exactă asupra importanței acordate înființării propriului atelier de gravură. Băicoianu era de părere că un astfel de atelier avea o covârșitoare însemnătate în buna desfășurare a activității de imprimare a biletelor de bancă, subliniind faptul că *la noi nimic nu explică întârzierea care se pune în crearea acestei secțiuni de o fundamentală însemnătate pentru emisiunea de bilete. Pentru a asigura și din acest punct de vedere independența față de străinătate, putând face față în orice împrejurări nevoilor de a imprima bilete în țară, ceea ce ne-ar dispensa de cheltuieli de multe ori nemăsurat de mari*, C. I. Băicoianu propunea conducerii BNR ca mai mulți gravori să fie trimiși la specializare în atelierele Băncii Naționale a Cehoslovaciei, care își arătase întreaga deschidere pentru o astfel de colaborare.[202]

Guvernatorul Mitiță Constantinescu a fost de acord cu punctul de vedere susținut de Băicoianu și astfel au început demersurile pentru angajarea de către BNR a unor artiști gravori. La mijlocul lunii iulie 1936, conducerea BNR a hotărât publicarea unui anunț în șase dintre cotidienele centrale[203] prin care se aducea la cunoștință celor interesați că instituția dorea angajarea unui *artist gravor pentru secțiunea de gravură a biletelor de bancă*. Candidații puteau să își depună scrisorile de intenție însoțite fie de reproduceri grafice sau fotografice după operele lor, fie de gravuri originale în lemn sau metal.[204]

Zece zile mai târziu, Serviciul Tehnic informa Serviciul Secretariat că niciunul dintre cei care se prezentaseră până în acel moment nu era considerat serios și propunea repetarea anunțului de încă două ori, de această dată și în cele mai importante ziare regionale din Ardeal și Banat, precum și în ziarele

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:12 AM Page 70

minorităților naționale din aceste provincii.[205] În luna septembrie, anunțul a fost reluat. În final, s-au prezentat următorii candidați:[206] Ilie Mihăescu,[207] gravor din București, care în acel moment lucra la firma „Gerșcovici"; Ion Komaroni, gravor din București, angajat al firmei „Gravura"; Ion Rucăreanu, maestru sculptor în lemn, de la Școala inferioară de meserii din Turda; Virgil Onofrei, gravor din București; Alex Manolescu, gravor din București, care anterior lucrase la Fabrica de timbre; I. Reiss, gravor în lemn din București;[208] Aurel P. Constantinescu, pictor și gravor din București, absolvent al Școlii de Arte Frumoase; Gheorghe Constantinescu, maestru lăcătuș, care lucra la Uzinele Metalurgice Hunedoara; Gh. Rodeanu, gravor din București; Tiberiu Lungu, pictor din Timișoara; Marcel Olinescu, gravor în lemn din Lipova, care deținea funcția de inspector cultural regal; Marin Feier, gravor din București, care colaborase cu firmele „Schmidt" și „Gravor"; Al. Geordănescu, gravor din București, angajat al Fabricii de timbre și colaborator al firmelor „Carniol" și „Schwartz"; Ioan Sterescu, gravor din București, lucrase de-a lungul timpului pentru Poșta Română, Fabrica de timbre și firma „Max Weisberg"; Emil Grabovsky, gravor din Chișinău;[209] Virgil A. Mihulin, profesor de desen din Arad; Al. A. Romanescu, desenator, gravor, sculptor în ghips din Târgu Jiu; Dumitru Zanca, sculptor în lemn din Iași; Ioan Pavelescu, pictor din Craiova, lucrase pentru editura „Cartea Românească"; Moroșan Kiffus Adalbert, desenator și gravor, absolvent al Școlii

Studii realizate de A. Avramescu pentru portretul gravat al regelui Carol al II-lea

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 71

de Arte Frumoase din Sttutgart, care lucra la Universitatea din Cluj; Vasile Velisaratu, pictor și gravor, absolvent al Școlii de Arte Frumoase din București, fost șef al atelierului de pictură de la Teatrul Național; Otto Barabas, desenator din Ploiești.

Cu toate că în urma repetării anunțului s-a alcătuit lista de mai sus, C. I. Băicoianu era nemulțumit de candidații prezentați. La 10 septembrie 1936 a înaintat conducerii BNR un referat în care susținea ideea înființării pe lângă bancă a unei școli de gravură și medalistică. Împreună cu sculptorul Ion Jalea[210] și inginerii Gh. Dobrovici și S. Fotino, C. I. Băicoianu a redactat chiar un proiect al regulamentului de organizare și funcționare a viitoarei școli, al cărei sediu urma să fie la Monetăria Națională. Cursanții trebuiau aleși dintre absolvenții școlilor de meserii sau arte frumoase și, pe parcursul a trei ani,[211] urmau să studieze desenul, gravura în lemn și metal, sculptura, estetica, medalistica, numismatica, heraldica și istoria artelor. Finanțarea școlii trebuia prevăzută în bugetul Monetăriei, fondul urmând a fi alimentat și din subvenții venite din partea BNR, a Ministerului Finanțelor și a Ministerului Instrucțiunii Publice.[212]

La începutul lunii octombrie, Băicoianu îl informa pe guvernatorul Băncii Naționale a României că, în pofida eforturilor depuse pentru găsirea candidatului potrivit, care *pe lângă studii de belle arte trebuie să posede cunoștințe temeinice de gravură în sistem tipografic și să fie și un bun maestru, cu un trecut de lungă și îndelungată experiență* (sic!)*/.../ un astfel de element nu s-a prezentat*, astfel încât singura soluție părea aducerea unui gravor străin. Și aceasta deoarece, chiar și în eventualitatea înființării imediate a preconizatei școli de gravură la București, primii absolvenți ar fi putut începe lucrul cel mai devreme peste trei ani. Directorul BNR sugera că un astfel de specialist putea fi adus din

Studiu realizat de A. Avramescu în anul 1937

Cehoslovacia,[213] Italia sau Franța. Pus în fața acestor propuneri, guvernatorul Mitiță Constantinescu a ales ca specialistul să fie adus din Cehoslovacia.[214]

Până la urmă nici această soluție nu a mai fost pusă în practică. Conducerea BNR a preferat să trimită în Cehoslovacia la specializare doi tineri care apoi ar fi urmat să lucreze pentru bancă pentru o perioadă de minimum cinci ani. Pentru stagiul de la Praga au fost desemnați Atanase Avramescu, absolvent al Școlii superioare de arte și meserii din București, și Ilie Mihăescu, absolvent al Școlii elementare de meserii din Buftea, gravor cu o vechime de 12 ani, cu care banca colaborase anterior *în mod foarte satisfăcător*.[215]

Deși nu s-a reușit găsirea unor gravori, în cadrul Băncii Naționale a fost înființat totuși un atelier de gravură, care a funcționat în imobilul din str. Lipscani nr. 16. Singurul angajat, care nu avea însă normă întreagă, era gravorul Carol Steinmetz, fost angajat al Fabricii de timbre.[216]

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 72

La 9 noiembrie 1936, Legația României de la Praga a fost informată cu privire la acest aranjament, conducerea BNR rugând reprezentanța diplomatică să trimită periodic informări asupra comportamentului celor doi stagiari.[217] Aceștia urmau să rămână la secția de gravură a băncii centrale cehoslovace pentru o perioadă de doi ani, dar numai dacă după primele șase luni primeau un aviz favorabil din partea gazdelor.

Ca la începutul oricărei activități, greutățile au fost inerente pentru ambii candidați. Pe lângă cursurile practice urmate în atelierele băncii centrale a Cehoslovaciei, lui Atanase Avramescu i s-a permis să se înscrie și la Academia de Arte Frumoase din Praga. Viitorul gravor frecventase și la București, timp de câțiva ani, cursurile institutului similar, dar, în lipsa unui certificat doveditor, profesorii din Cehoslovacia nu i-au recunoscut studiile și l-au supus unui examen sever. Informată asupra acestei stări de fapt, conducerea BNR a intervenit pe lângă Camil Ressu, care era, în acel moment, rectorul Academiei de Arte Frumoase din București, pentru a-i elibera un document, însoțit de programa analitică a instituției, care să certifice examenele promovate de Atanase Avramescu. Din actul solicitat, eliberat la 22 decembrie 1936, rezulta că Avramescu promovase studiile practice din anii I-III și avea dreptul de reînscriere în anul IV. Dintre examenele teoretice îl susținuse doar pe cel de istoria artelor, pe care îl promovase cu calificativul *bine*.[218]

Studiu realizat de A. Avramescu

Problemele cu care se confrunta Ilie Mihăescu erau strict de natură materială. Într-o scrisoare adresată lui C.I. Băicoianu și datată 24 ianuarie 1937, se plângea că BNR nu își respectase promisiunile în legătură cu remunerarea sa și că nu mai putea rămâne la Praga în condițiile în care nu putea să le asigure traiul soției și celor doi copii ai săi.[219]

Situația celor doi artiști a intrat treptat în normalitate, astfel că la împlinirea primelor șase luni de stagiu, BNR a primit din partea ing. M. Valina, directorul imprimeriei băncii centrale a Cehoslovaciei, un raport asupra activității bursierilor români. Documentul este însoțit și de câteva copii ale lucrărilor pe care cei doi le executaseră până în acel moment. Conform lui Valina, ambii gravori erau inițiați atât în tehnica imprimării biletelor în relief, cât și în cea a sistemului tipografic, pe mașinile Lambert. Atanase Avramescu era caracterizat ca fiind *un spirit creator, capabil datorită înzestrărilor și inteligenței să dea un randament artistic*, având *o extraordinară dotare pentru desen*. La rândul său Mihăescu, deși mai puțin înzestrat pentru desenul figurativ, avea calități în privința confecționării clișeelor, datorate unei *foarte rare precizii, răbdării și perseverenței*. Inginerul Valina concluziona: *amândoi sunt harnici și sârguincioși, respectând cu precizie orele de lucru așa că ne face plăcere să lucrăm cu ei*.[220]

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 73

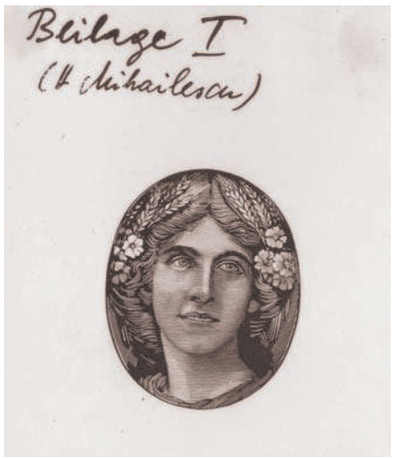

Studii de gravură realizate de Ilie Mihăescu

Guvernatorul BNR, Mitiță Constantinescu, plăcut impresionat de raportul primit de la Praga, a aprobat imediat acordarea unei burse de 1 000 de coroane cehoslovace pentru fiecare, fiind totodată de acord cu achiziționarea unui aparat de fotografiat pentru Avramescu, cel care urma să se înscrie și la un curs de artă fotografică. Mai mult chiar, ca urmare a recomandărilor primite de la T. D. Simon, pictor academic și profesor la Academia de Arte Frumoase din capitala cehoslovacă, Avramescu s-a înscris și la școala de grafică.[221]

În octombrie 1937 inginerul Valina a transmis un nou raport asupra activității bursierilor români, chiar dacă la începutul aceleiași luni Constantin I. Băicoianu efectuase o vizită la Praga pentru a se informa personal asupra progreselor celor doi. În acel moment, Atanase Avramescu făcea deja un studiu de desen *pentru detalierea liniilor fine* ale portretului regelui Carol al II-lea, pregătit pentru imprimarea în patru culori pe mașinile Lambert. Totodată, exersase un plan de compoziție ornamentală pentru biletul de 500 lei recto, folosind portretul amintit și un cap în filigran și învăța tehnica gravurii în aramă. Inginerul Valina, încântat de cunoștințele acumulate de Atanase Avramescu, era convins că *într-un an va poseda gravura așa de bine pentru a putea deveni șeful secției de confecționare a clișeelor*.[222] La rândul său, Mihăescu învățase tehnica de gravare în aramă și îi impresionase pe specialiștii cehoslovaci cu o copie pe care o făcuse *unui portret american gravat foarte fin*. Valina sublinia că principalele sale calități erau *sârguința, plăcerea de lucru, celeritatea în gravaj și răbdarea*.[223]

Pentru a completa educația artistică a celor doi gravori români, Constantin I. Băicoianu a expediat de la București mai multe volume de artă. În același timp, l-a rugat pe inginerul Valina să cumpere mai multe cărți de același tip din librăriile pragheze.[224]

Amintita vizită a lui Băicoianu s-a finalizat printr-un raport înaintat lui Mitiță Constantinescu la 19 octombrie 1937, prin care era propusă deplasarea inginerului Scarlat Fotino la Praga în scopul de a-l informa pe Avramescu atât în legătură cu dotările tehnice existente la București, cât și cu preconizata organizare a imprimeriei, *pentru a nu se pierde inutil cu studii care nu ar avea o legătură directă cu realitatea de la noi*.[225] Se intenționa chiar trimiterea unui al treilea bursier, astfel încât să se formeze un nucleu al preconizatei școli de gravură în capitala României. Pentru ca Avramescu și Mihăescu să beneficieze de toate condițiile necesare studiului, directorul Băicoianu a făcut demersuri pe lângă guvernatorul BNR pentru a le acorda acestora un ajutor financiar suplimentar, absolut necesar pe timpul iernii care se apropia, când existau cheltuieli suplimentare, iar Praga era un oraș foarte scump. Răspunzând pozitiv acestei cereri, guvernatorul Mitiță Constantinescu a propus, la

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 74

23 octombrie 1937, acordarea unui salariu brut pentru fiecare dintre cei doi.[226]

Anul următor, în cursul lunii martie 1938, pentru a folosi cunoștințele dobândite până în acel moment de cei doi bursieri români în practica imediată la Serviciul Fabricarea Biletelor, conducerea BNR a hotărât să le încredințeze gravarea portretului regelui Carol al II-lea. În acest scop C. I. Băicoianu a luat legătura cu mareșalul palatului regal, pe care l-a rugat să-i intermedieze fotografului Nicolae Țâțu o întâlnire cu monarhul și cu fiul său Mihai, Marele Voievod de Alba Iulia.[227]

După expedierea la Praga a fotografiilor, Scarlat Fotino a solicitat să fie pus la curent cu cunoștințele dobândite de viitorii gravori ai băncii. El propunea ca la București să fie expediate mai multe lucrări ale celor doi, astfel încât să poată fi făcută o evaluare imparțială a abilităților acestora. Șeful Serviciului Tehnic dorea să intre în posesia reproducerilor după clișee, a plăcilor gravate pentru compozițiile portretistice și ornamentale, descompuse pe culori, a lucrărilor semnificative de gravură portretistică făcute de Mihăescu, a unor probe de desen portretistic și ornamental ale acestuia, precum și a probelor de gravură tipografică. Scarlat Fotino acorda o atenție aparte pentru probele de gravură, în faze descompuse, în culori și suprapuse, ale portretului regelui Carol al II-lea, executate după fotografiile trimise. Totodată, inginerul Fotino dorea să știe dacă Avramescu încercase descompunerea directă în linii a unei figuri, fără a trece prin faza de desen, dacă acesta avea vreo compoziție sau proiect de bilet întocmite cu ajutorul albumelor și cărților procurate de BNR și dacă încercase *direct tăietura în aramă, oțel și lemn*.[228]

Documentele nu ne precizează dacă s-a dat curs demersului făcut de Fotino și care au fost eventualele rezultate, dar, în august 1938, C. I. Băicoianu, extrem de mulțumit de cunoștințele dobândite de cei doi bursieri, îl ruga pe Mitiță Constantinescu să aprobe ca Avramescu să urmeze și un curs de coloristică. Mai mult chiar, guvernatorul a fost de acord ca acestuia să i se dăruiască și aparatul fotografic cumpărat de bancă, *fiind un element harnic şi cu frumoase însuşiri pe care le dezvoltă cu multă conştiinciozitate*.[229] Situația materială a celor doi gravori era în continuare precară[230] și de aceea s-a hotărât acordarea unor gratificații echivalente cu un salariu și jumătate și sporirea contribuției lunare cu 500 coroane cehoslovace, suma totală acordată fiind de 14 100 lei pentru fiecare.

În octombrie 1938, Ilie Mihăescu s-a întors la București unde a fost imediat angajat ca gravor la Serviciul Tehnic al băncii, cu un salariu de 10 000 lei pe lună. Cu toate că Avramescu a rămas în continuare la Praga pentru a-și finaliza studiile de coloristică și el a beneficiat de angajarea ca artist-gravor, cu un salariu de 18 000 lei pe lună, funcționând în cadrul BNR până în anul 1950.[231]

La sfârșitul lunii ianuarie 1939, Avramescu îl informa pe C. I. Băicoianu că lucra în continuare la portretul regelui (*desen în linie pentru gravură în oțel taille-douce*), pe care avea să îl termine curând. De aceea, gravorul îi propunea directorului BNR să facă demersurile necesare pe lângă conducerea băncii centrale a Cehoslovaciei pentru a-i fi permis accesul în toate sălile imprimeriei pentru a vedea *cum se începe şi se termină fabricarea unei bancnote după ce scapă din mâna gravorului*.[232] Ideea a fost imediat acceptată de guvernatorul BNR care l-a rugat pe omologul său, Karel Engliš, să fie de acord cu propunerea.[233]

Stagiul de pregătire în Cehoslovacia a lui Avramescu a luat sfârșit în februarie 1939, dar gravorul nu s-a întors la București. Între timp Băicoianu făcuse

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 75

Studiu după bancnotă franceză interbelică realizat de Atanase Avramescu

Studiu după bancnotă franceză interbelică realizat de Ilie Mihăescu

toate aranjamentele ca el să plece direct la Paris, unde inginerul Schuller, directorul imprimeriei franceze, aprobase să fie primit ca elev al gravorului Deloche, caracterizat ca fiind *o podoabă a gravurii franceze*.[234] De asemenea, se avea în vedere și o deplasare la Berlin, unde Hjalmar Schacht, guvernatorul Reichsbank, îi aprobase efectuarea unor cursuri de specializare.

În ianuarie 1939 Banca Națională a încercat, din nou, organizarea unui concurs pentru angajarea de gravori. Nici de această dată demersul nu a avut succes.[235] Totodată, avându-se în vedere preconizata modernizare a sistemului și instalațiilor de imprimare, s-a dorit trimiterea la Praga a unor angajați din cadrul Serviciului Fabricarea Biletelor pentru specializarea în sistemul *taille-douce*. După declanșarea războiului, toate aceste proiecte au fost amânate.

Laboratorul

De la primele emisiuni ale BNR din anul 1881 și până la finalul perioadei interbelice, bancnotele românești au fost tipărite în totalitate pe hârtie specială fabricată în străinătate. Industria națională a început târziu fabricarea acestui produs, care însă nu s-a ridicat niciodată la calitatea celor similare de peste graniță. Deși banca era dependentă total de furnizorii străini, după reorganizarea Serviciului Tehnic în anul 1934 și înființarea unui laborator de testare a hârtiei în cadrul acestuia, standardele de calitate ale BNR au crescut în mod semnificativ.

Institutul de emisiune încercase și până în anul 1934 să controleze calitatea hârtiei de bancnote pe care o cumpăra, dar acest lucru s-a reușit într-o manieră destul de redusă, analizele făcute în laboratoarele Școlii Politehnice din București fiind incomplete. De cele mai multe ori, erau luate în considerare doar informațiile venite din partea fabricanților, însă de-a lungul

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 76

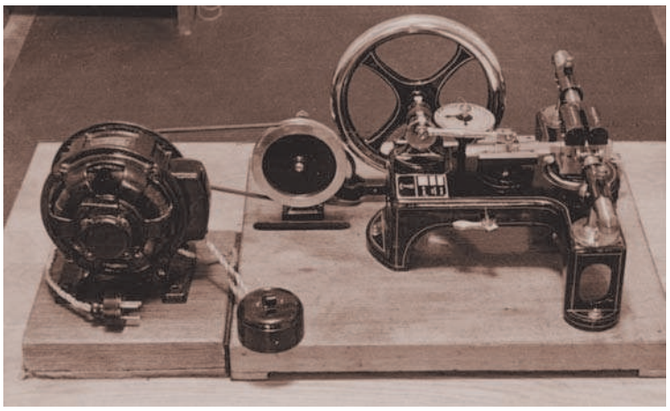

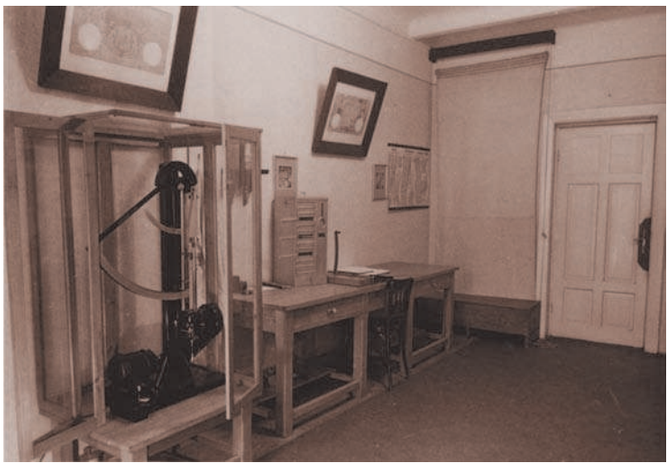

Fotografii din birourile Laboratorului de încercare a hârtiei din cadrul Serviciului Tehnic al BNR

timpului s-a constatat că, în cadrul aceleiași comenzi, calitatea hârtiei varia de la un transport la altul. Această realitate a determinat conducerea băncii să decidă înființarea propriului laborator, caracterizat de Scarlat Fotino ca fiind *cel mai complet și modern laborator din Europa în comparație cu majoritatea băncilor de emisiune, așa după cum am avut prilejul de a constata cu prilejul vizitelor*.[236] Pentru a determina calitatea hârtiei destinate tipăririi bancnotelor românești erau luate probe de anumite dimensiuni din mai multe coli. Pe tot parcursul analizei hârtia trebuia menținută la o temperatură constantă de 21-22 grade Celsius, gradul de umiditate fiind menținut la 65 la sută.

Dotările tehnice ale laboratorului erau dintre cele mai diverse: un hidrostat portativ pentru păstrarea probelor la umiditate constantă; mașina Schopper cu motor electric pentru determinarea rezistenței de rupere, de întindere și de alungire a hârtiei supuse la tracțiune, mașina Schopper cu motor electric pentru determinarea rezistenței la îndoire; micrometru Schopper pentru determinarea grosimii colilor; aparat Schopper pentru aprecierea gradului de opacitate; microscop pentru determinarea calității și cantității materialului care a servit la fabricarea pastei utilizate la producerea hârtiei, aparat pentru realizarea de microfotografii etc.

Problema depozitării hârtiei a fost în permanenta atenție a Serviciului Tehnic, care a cerut lămuriri suplimentare de la fabricanții din Franța și Anglia. Fotino a semnat un referat, la 4 martie 1936, cuprinzând instrucțiunile referitoare la modul în care trebuia păstrată hârtia atât în tezaure, cât și în sălile de imprimare. Astfel, în tezaure urmau a fi instalate rastele izolate de pardoseală și de pereți, pachetele de hârtie urmând a fi depozitate la 18 grade Celsius, iar în secția de imprimare temperatura nu trebuia să depășească

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 77

19 grade Celsius, în timp ce umiditatea trebuia să fie menținută la 65 la sută.[237]

Dezvoltarea semnificativă a industriei naționale a hârtiei pe parcursul perioadei interbelice a determinat conducerea Băncii Naționale să încerce să folosească producția autohtonă la imprimarea biletelor proprii. Tocmai de aceea, la 8 ianuarie 1937 a fost semnată o convenție între banca centrală și Fabrica "Letea - Prima societate română pentru fabricarea de hârtie", prin care se convenea ca la această fabrică să fie instalat un pavilion special dedicat exclusiv producerii de hârtie specială pentru bancnote, cu o capacitate de aproximativ 150 000 kilograme pe an. Pavilionul urma să fie construit astfel încât să fie total izolat de restul operațiunilor efectuate în fabrică, iar banca centrală putea să trimită un delegat pentru a superviza lucrările de construcție.[238]

Documentul preciza faptul că, în primii doi ani de la înființarea acestei secții speciale *materia primă va fi adusă din străinătate*[239] și că urmau să se efectueze încercări și cu cea existentă în țară. De altfel, dezideratul final era ca producerea acestei hârtii speciale să se facă în țară, cu materie primă indigenă. De asemenea, cele două părți contractante specificau faptul că doar în acest interval de doi ani se putea apela la experiența unor specialiști străini, după împlinirea acestui termen aceștia urmând a fi înlocuiți de cei români.

Pentru edificarea pavilionului și dotarea sa cu instalațiile necesare, Banca Națională a acordat Fabricii Letea un împrumut de 25 milioane lei. Rambursarea împrumutului urma a se face în compensație, prin rețineri de 50 la sută din prețul hârtiei livrate.[240] Pentru asigurarea unui flux constant al producției, Banca Națională se angaja ca, pentru un interval de 10 ani, să comande toate cantitățile de hârtie pe care urma să le întrebuințeze pentru imprimarea propriilor bilete

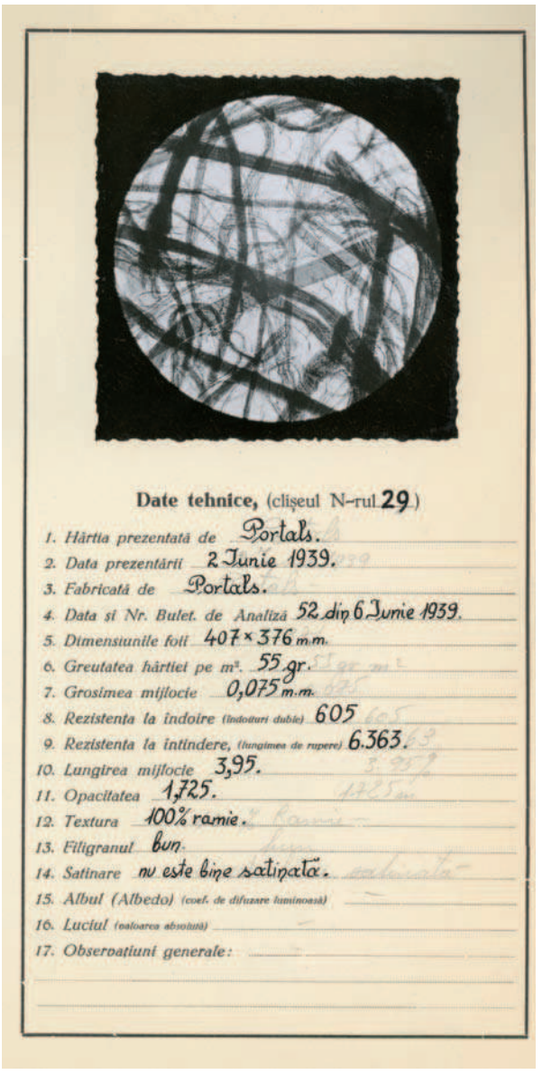

Date tehnice, (clișeul N-rul 29)

1. Hârtia prezentată de Portals.
2. Data prezentării 2 Iunie 1939.
3. Fabricată de Portals.
4. Data și Nr. Bulet. de Analiză 52 din 6 Iunie 1939.
5. Dimensiunile foii 407 × 376 m.m.
6. Greutatea hârtiei pe m². 55 gr.
7. Grosimea mijlocie 0,075 m.m.
8. Rezistența la îndoire (îndoituri duble) 605
9. Rezistența la întindere, (lungimea de rupere) 6.363.
10. Lungirea mijlocie 3,95.
11. Opacitatea 1,725.
12. Textura 100% ramie.
13. Filigranul Bun.
14. Satinare nu este bine satinată.
15. Albul (Albedo) (coef. de difuzare luminoasă)
16. Lucitul (valoarea absolută)
17. Observațiuni generale:

Fișa de analiză a hârtiei produse de Fabrica Portals pentru bancnotele BNR

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 78

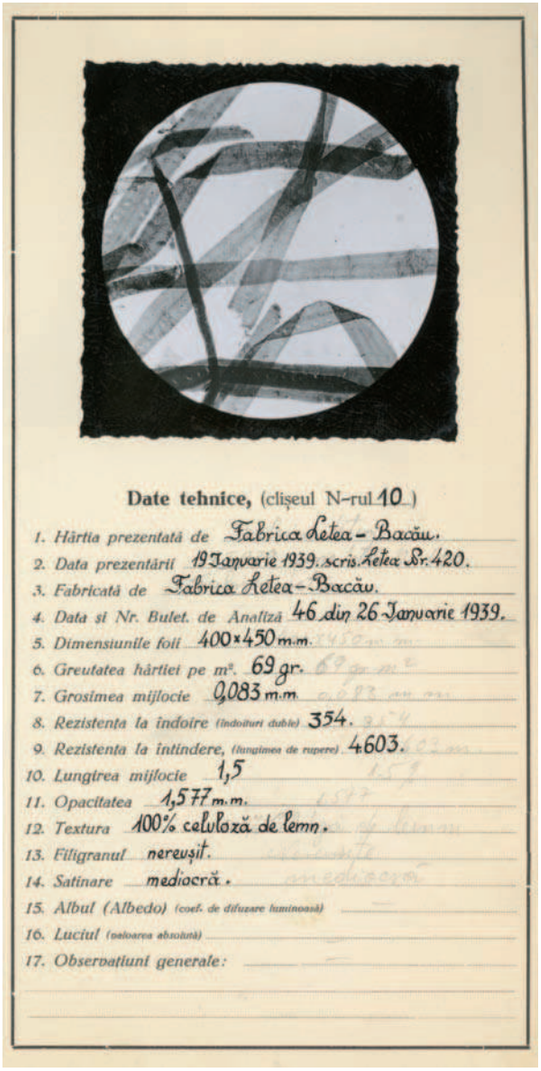

Date tehnice, (clișeul N-rul 10)

1. Hârtia prezentată de Fabrica Letea - Bacău.
2. Data prezentării 19 Ianuarie 1939. scris Letea Sr. 420.
3. Fabricată de Fabrica Letea - Bacău.
4. Data și Nr. Bulet. de Analiză 46 din 26 Ianuarie 1939.
5. Dimensiunile foii 400×450 m.m.
6. Greutatea hârtiei pe m². 69 gr.
7. Grosimea mijlocie 0,083 m.m.
8. Rezistența la îndoire (îndoituri duble) 354.
9. Rezistența la întindere, (lungimea de rupere) 4603.
10. Lungirea mijlocie 1,5
11. Opacitatea 1,577 m.m.
12. Textura 100% celuloză de lemn.
13. Filigranul nereușit.
14. Satinare mediocră.
15. Albul (Albedo) (coef. de difuzare luminoasă)
16. Lucitul (valoarea absolută)
17. Observațiuni generale:

Fișa de analiză a hârtiei produse
de Fabrica Letea-Bacău pentru bancnotele BNR

numai la Fabrica Letea.[241] Dacă însă aceste comenzi ar fi fost sub capacitatea societății, Letea avea dreptul să preia și alte comenzi din țară sau din afara granițelor, toate acestea urmând însă a fi supuse strictului control al reprezentanților BNR. Pentru asigurarea calității hârtiei necesare tipăririi propriilor bancnote, Banca Națională s-a interesat dacă în țară putea fi aclimatizată planta de ramie.[242] Astfel, în luna ianuarie 1936 banca a luat legătura cu Institutul de Cercetări Agronomice, cu rugămintea de a procura atât sămânța, cât și planta în sine în vederea efectuării unor experimente.[243] La mijlocul verii, Gheorghe Ionescu-Sisești, directorul respectivului institut, informa banca centrală că reușise să intre în posesia unor semințe prin intermediul Legației României la Tokio.[244] În primăvara anului următor au fost plantați la Ecrene 150 de butași,[245] care, deși au fost prășiți și udați din abundență, au atins în toamnă doar înălțimea de 70 cm.[246] Iarna a pus însă capăt experimentului, în condițiile în care plantele nu au rezistat la îngheț.

Declanșarea războiului a determinat schimbări radicale și în privința calității hârtiei pe care BNR a întrebuințat-o la tipărirea bancnotelor, realitățile dure obligând în multe rânduri abaterea de la standardele de calitate cu care instituția obișnuise publicul de-a lungul timpului.

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 79

NOTE

1. Bancnota de 100 lei emisă între 1910 și 1942 este catalogată ca aparținând tipului II în MBR p. 341-342. Registrele de emisiune ale Serviciului Fabricarea Biletelor clasifică în cadrul acestui tip doar bancnotele de 100 lei emise între 1910 și 1929. Cele șase emisiuni ulterioare, tipărite în anii 1930 - 1932 sunt catalogate ca aparținând tipului III, chiar dacă numerotarea alfabetelor a fost făcută în continuarea tipului II, începând cu alfabetul 6 091. Bancnotele de 100 lei emise între 1940 și 1942 sunt la rândul lor catalogate de *tip război*.

2. Această prevedere a suferit până în anul 1929 mai multe modificări. Astfel, în 1890 se preciza că valorile bancnotelor urmau să fie doar de 100, 500 și 1 000 lei, cele de 20 lei trebuind retrase de pe piață într-un interval de patru ani. Doi ani mai târziu s-a revenit asupra acestei hotărâri, bancnota de 20 lei fiind repusă în drepturi, dar biletul de 500 lei fiind catalogat ca tip intermediar. În noile statute ale BNR adoptate în anul 1925 erau din nou menționate toate cele patru valori.

3. Din anul 1935, în conformitate cu noua lege de organizare a BNR, biletul de 100 lei a fost eliminat din emisiunea băncii, instituția putând emite în continuare bancnotele de 500, 1 000 și 5 000 lei.

4. O caracteristică a istoriei monetare românești este aceea că punerea în circulație a unor noi tipuri de bancnote nu ducea în mod obligatoriu la încetarea emisiunilor precedente de aceeași valoare. Astfel, în 1929 se aflau în circulație: 20 lei tip III, 100 tip II, 500 tip II, 1000 tip II (*v. BNR Normative. Instrucțiuni de serviciu*, f.a.).

5. Este menționat anul 1925.

6. Arhiva IBNR, dosar 23/1931, f. 88.

7. *Ibidem*.

8. Idem, dosar 24/1931, f. 7.

9. *Ibidem*, f. 17-17v.

10. Prin articolul 5 din Legea monetară din 7 februarie 1929 publicată în "Monitorul Oficial" nr. 30 bis din 7 februarie 1929, guvernul era autorizat să emită numai monede divizionare de 1, 2, 5, 10 și 20 lei, bătute din aliaj de aluminiu sau nichel. La 21 decembrie 1931 această lege a fost modificată, guvernul primind autorizarea de a emite și piese de 100 lei confecționate dintr-un aliaj din argint. În baza acestei modificări, în aceeași zi a fost emisă Legea pentru baterea monetelor de argint, publicată în "Monitorul Oficial" nr. 298 din 21 decembrie 1931, potrivit căreia puteau fi bătute monede de 100 lei în valoare totală de 1,8 miliarde lei. Conform legii, monedele serveau pentru retragerea integrală a biletelor de 100 lei emise de BNR, precum și a monedelor de 20 lei având efigia Marelui Voievod Mihai.

11. Operațiunea se derula la Serviciul de schimb, localizat la intersecția străzii Eugeniu Carada cu strada Băncii Naționale, în fostul imobil al Teatrului Modern, intrat în proprietatea BNR. Strada Bancii Naționale, aflată în spatele Palatului Vechi al BNR, făcea legătura între străzile Smârdan și Eugeniu Carada și a fost desființată ca urmare a construirii Noului Palat al BNR.

12. „Argus", an 23, nr. 5 866/29 octombrie 1932.

13. În *Raportul Consiliului de administrațiune și Raportul Consiliului de cenzori către Adunarea generală ordinară a acționarilor din 21 februarie 1932*, București, Imprimeria Băncii Naționale a României, 1932, p. 52, se arată că valoarea totală a bancnotelor aflate în circulație pe parcursul anului 1931 a fost de 27 307 791 850 lei, din care 21 284 105 000 lei în bancnote de 1 000 lei.

14. „Argus", an 23, nr. 5 654/18 februarie 1932.

15. Este adevărat că anterior acestui moment, în anul 1917, apăruseră biletele de 10, 25 și 50 de bani în a căror compoziție a fost figurată efigia regelui Ferdinand I, dar aceste bilete au fost emise de Ministerul Finanțelor. Ele nu erau bancnote, ci bani de hârtie, tipăriți cu scopul de a

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 80

suplini penuria de monedă metalică existentă în România în timpul Primului Război Mondial. Pentru diferențierea teoretică stabilită, în epocă, între noțiunea de „bancnotă" și cea de „bani de hârtie", *v.* Willy Ruppel, *Kleine Reichbanknoten. Das deutsche Banknotengesetz von 1906 im Lichte der Geschichte und Theorie des Banknoten- und Papiergeldwesens*, Leipzig, C. L. Hirschfeld, 1908, p. 58-62.

16. Până la acea dată, la Bradbury Wilkinson & Company Ltd se imprimaseră bancnote ale băncilor din Spania, Portugalia, Grecia, Bulgaria, Egipt, Africa de Sud, Noua Zeelandă, Albania, China, Anglia etc.

17. Conform explicațiilor primite de BNR, metoda consta în gravarea biletului direct pe o placă din oțel, tipărirea făcându-se de pe aceasta, acuratețea reproducerii desenului fiind astfel mult mai mare. De asemenea, din punctul de vedere al siguranței, un mare avantaj îl constituia faptul că prin această metodă imprimarea bancnotei se realiza în relief.

18. Inițial BNR a dorit ca hârtia folosită pentru imprimarea bancnotei de 5 000 lei să aibă o greutate de 68 g/m^2, dar, după explicațiile primite din Anglia, a fost de acord să fie folosită o hârtie mai grea, de 77 g/m^2, de genul celei pe care o întrebuința și Banca Spaniei la biletele de 500 pesetas.

19. Arhiva IBNR, dosar 53/1928, f. 23. Era menționat că BNR trebuia să plătească doar 170 mii lei în plus, dacă era de acord ca Bradbury să procure hârtia direct de la Portals.

20. *Ibidem*, f. 27.

21. ABNR, fond CC, dosar 205, f. 152.

22. Până în acel moment, cu excepția bancnotelor de 1 și 2 lei și a celei de 5 lei imprimate în Rusia, seria și numărul unui bilet erau imprimate în toate cele patru colțuri de pe recto. Mai exista și așa-numitul număr de control, care reprezenta *numărul curent al biletului din tipul său* și care era imprimat în partea superioară a rectoului imediat sub denumirea instituției sau sub data emisiunii care nu mai apare pe bancnota de 5 000 lei tip I.

23. Arhiva IBNR, dosar 53/1928, f. 37-38.

24. *Ibidem*, f. 35. Răspunsul se pare că a fost trimis la începutul lunii mai, între documentele de arhivă existând un proiect al acestuia datat 3 mai 1930.

25. *Ibidem*, f. 52.

26. *Ibidem.*

27. *Ibidem*, f. 81.

28. *Ibidem*, f. 80.

29. *Ibidem*, f. 84.

30. *Ibidem*, f 100.

31. *Ibidem*, f 121-122.

32. *Ibidem*, f 133.

33. *Ibidem*, f 149.

34. *Ibidem*, f 210.

35. *Ibidem*.

36. În documente se face referire la 645 675 bilete imprimate, din care 122 580 în culoarea *roz-sepia*, și la hârtia neimprimată pentru 102 000 bilete.

37. Toate clișeele, rulourile, planșele etc. au fost depuse în trei lăzi, fiecare dintre ele prevăzută cu două lacăte. Un rând de chei i-a fost remis diplomatului român. Fiecare ladă a fost sigilată cu patru sigilii: unul al Legației României la Londra, cel de-al doilea al Casei Bradbury, următoarele două fiind sigiliile personale ale semnatarilor proceselor-verbale de constatare. O copie a procesului-verbal de depunere, însoțită de inventarul tuturor obiectelor ne-a fost pusă la dispoziție de domnul Arthur Gearing, arhivist la compania De La Rue din Londra.

38. Nicolae Iorga a pus respectiva acuarelă la dispoziția BNR în anul 1930, cu ocazia studiilor făcute pentru realizarea bancnotei de 5 000 lei tip I. Aceasta i-a fost înapoiată în anul 1934.

39. Arhiva IBNR, dosar 25/1932, f. 48.

40. O reproducere după unul dintre tablourile

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 81

având acest subiect poate fi văzută în L. Bachelin, *Esquisse esthétique sur l'oeuvre du peintre Stoica D.*, Bucureşti, Cartea Românească, 1926, p. 23.

41. *Cf.* Mircea Deac, *Lexicon critic şi documentar. Pictori, sculptori şi desenatori din România secolele XV-XIX*, Bucureşti, Editura Medro, 2008, p. 427.

42. Arhiva IBNR, dosar 18/1928, f. 252.

43. În intervalul 1 martie - 1 decembrie 1932 au fost puse în circulaţie 675 000 bancnote cu valoarea nominală de 5 000 lei, conform *Raportului Consiliului de administraţiune şi Raportului Consiliului de cenzori către Adunarea generală ordinară a acţionarilor din 19 februarie 1933*, Bucureşti, Imprimeria Băncii Naţionale a României, 1932, p. 45.

44. „Monitorul Oficial" nr. 230 din 1 oct. 1932.

45.„Monitorul Oficial" nr. 250 din 25 oct. 1932.

46.„Argus" an XXIII, nr. 5866/29 oct. 1932.

47. *Ibidem*.

48. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 6/1919, f. 51.

49. *V. infra*, cap. 2.

50. În MBR, p. 348, această bancnotă este catalogată ca aparţinând tipului II. În urma cercetării registrelor de emisiune din arhiva Imprimeriei BNR şi a documentelor redactate cu prilejul şedinţelor Consiliului general sau Consiliului de administraţie al BNR, am constatat însă că bancnota este catalogată diferit. Am preferat să adoptăm această titulatură, care se regăseşte atât în documentele de arhivă, cât şi în *BNR - Normative. Instrucţiuni de serviciu*, lucrare în care sunt adunate toate actele normative care au stat la baza activităţii diferitelor servicii ale BNR de la sfârşitul anilor '30 şi până la etatizare, ţinând seama de numerotarea tipurilor ulterioare ale cupiului de 1 000 lei.

51. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 6/1919, f. 94. Dintr-unul din registrele de emisiune din arhiva Imprimeriei BNR rezultă că hârtia de proveniență engleză a început să fie folosită de la alfabetul 435, fără a fi indicată şi cantitatea exactă a bancnotelor imprimate pe această hârtie.

52. ABNR, dosar 208, f. 173.

53. Idem, fond CC, dosar 210, f. 205.

54. *Ibidem*, f. 246 (la 9 octombrie 1930 suma a fost suplimentată cu alţi 30 000 lei).

55. Idem, dosar 219, *passim*.

56. Arhiva IBNR, dosar 23/1931, f. 185.

57. Idem, dosar 53/1928, f. 254.

58. *Ibidem*, f. 178.

59. Era admisă o toleranţă de 2 mm în privinţa plasării acestora.

60. Arhiva IBNR, dosar 25/1932, f. 24-24v.

61. *Ibidem*, f. 45v; la Bucureşti au fost făcute mai multe încercări de imprimare pe probele de hârtie având această compoziţie şi într-un referat semnat de C. Vasilescu şi Scarlat Fotino se recomanda alegerea acesteia în locul celei de ramie pură fabricată de Portals, care prezenta *neajunsul de a fi foarte aspră şi lipsită de satinaj*.

62. *Ibidem*, f. 36.

63. *Ibidem*, f. 53. În urma intervenţiei secretarului general D. Cristescu, francezii au redus preţul de la 362,45 lei pentru o mie de bilete la 286 lei.

64. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 11/1931, f. 190; hotărârea a fost ratificată de Consiliul general al BNR la 27 ianuarie 1933.

65. Arhiva IBNR, dosar 25/1932, f. 49. Pentru rezolvarea acestei chestiuni secretarul general al BNR, D. Cristescu, i-a scris la 1 martie 1933 unui responsabil al Băncii Franţei că nu credea că era necesară obţinerea unei autorizaţii, din moment ce opera celor doi artişti nu suferea nicio modificare. Menţiona însă că făcuse acest demers *pentru a risipi neliniştile serviciilor noastre*. (f. 61).

66. *Ibidem*, f. 61-63.

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 82

67. Arhiva IBNR, dosar 64/1932, f. nenum.

68. *Ibidem*, f. 27.

69. *V*. Surica Rosentuler, Sabina Mariţiu, Romeo Cîrjan, *Emisiunile de bancnote ale Băncii Naţionale a României în perioada 1896-1929*, Seria "Bancnotele României", II, Bucureşti, BNR, 2007, p. 71-76.

70. Arhiva IBNR, dosar 64/1932, f. 28.

71. *Ibidem*, f. 30.

72. *Ibidem*, f. 32.

73. *Ibidem*, f. 81.

74. Idem, dosar 24/1931, f. 268.

75. *Ibidem*, f. 264.

76. *Ibidem*, f. 273.

77. *Ibidem*, f. 277.

78. Deşi în document portretul respectiv apare ca fiind al zeului Mercur, avem de a face de fapt cu acelaşi filigran care la 1880 a fost catalogat ca fiind reprezentarea figurativă a Daciei (*v*. S. Rosentuler, S. Mariţiu, R. Cîrjan, *125 de ani de la prima emisiune de bancnote a Băncii Naţionale a Romaniei*, Seria „Bancnotele României", I, BNR, Bucureşti, 2006).

79. Arhiva IBNR, dosar 24/1931, f. 260.

80. *Ibidem*, f. 278-179.

81. *Ibidem*, f. 280.

82 *Ibidem*, f. 301.

83. *Ibidem*.

84. Idem, dosar 24/1932, f. 220, 225.

85. La această dată a fost aprobată imprimarea a 212 alfabete din bancnota de tip II intermediar, numerotate în continuarea cupiului de 1 000 lei tip II, de la alfabetul 1776 la alfabetul 1917.

86. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 6/1919, f. 43.

87. *Ibidem*, f. 41.

88. *Ibidem*, f. 38.

89. *Ibidem*, f. 37.

90. Respectivele proiecte sunt datate şi au fost realizate în intervalul februarie-mai 1932.

91. Arhiva IBNR, dosar 25/1932, f. 2.

92. *Ibidem*, f. 4.

93. *Ibidem*, f. 36.

94. *Ibidem*, f. 49; în urma intervenţiei secretarului general D. Cristescu gravorii francezi au fost de acord să li se micşoreze onorariul cu 10 000 franci francezi.

95. Klaus W. Bender, *Moneymakers. The secret world of banknote printing*, Wiley-VCH Verlag GmbH & Co. KGaA, Weinheim, 2006, p. 231.

96. Arhiva IBNR, dosar 25/1932, f. 54; bancnotele de 1 000 de franci falsificate în Ungaria au fost descoperite în Olanda şi în Germania (Bavaria).

97. *Ibidem*, f. 53.

98. *Ibidem*, f 86.

99. *Ibidem*, f. 88

100. Monograma *BNR*, cifra *1 000* şi textul *1 000 LEI*.

101. Arhiva IBNR, dosar 32/1935, f. 89.

102. *Ibidem*, f. 95.

103. *Ibidem*, f 99.

104. *Ibidem*, f. 103-104; Schuller preciza că nu exista nicio dungă în relief şi că filigranul nu putea fi executat mai clar; de asemenea, explica faptul că lăţimea hârtiei putea fi ajustată de la 255 mm la 266 mm dar considera că *efectul va fi rău*.

105. *Ibidem*, f. 105.

106. Probabil că, după ultimele observaţii care au fost primite de la C. Vasilescu, fabricanţii francezi au operat modificările cerute de la Bucureşti.

107. Arhiva IBNR, dosar 25/1932, f. 117-118.

108. În scrisoarea lui Schuller se menţionează expres faptul că pentru *atenuarea impresiei de triptic* a fost introdus în partea centrală a biletului un fond galben.

109. Arhiva IBNR, dosar 25/1932, f. 125.

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 83

110. *Ibidem*, f. 133.

111. În acel moment circulau în paralel bancnotele de 1 000 lei tip II și 1 000 lei tip II intermediar.

112. Arhiva BNR, dosar 28/1933, f. 176.

113. Este menționat cazul bancnotei de 500 lei tip II, tipărită în atelierele Băncii Franței.

114. Se face referire la hârtia biletului de 500 lei tip II, 1 000 lei tip II și 1 000 lei tip II intermediar.

115. Arhiva IBNR, dosar 28/1933, f. 149v.

116. *Ibidem*, f. 184, 190.

117. *Ibidem*, f. 197-198.

118. *Ibidem*, f. 203.

119. Pe proiectele modificate în vederea emiterii bancnotei de 250 lei este menționat anul 1931 și sunt figurate semnăturile guvernatorului Constantin Angelescu și casierului central H. Crăciuneanu, în timp ce de pe proiectul modificat cu valoarea de 1 000 lei a fost șters anul realizării, iar semnăturile inițiale au fost înlocuite cu cele ale guvernatorului Mitiță Constantinescu și casierului central Gheorghe Răzuș. Toate trei proiectele poartă însă aceeași ipotetică dată a emisiunii: 16 octombrie 1930.

120. S. Rosentuler, S. Marițiu, R. Cîrjan, *op. cit.* 2007, p. 75.

121. Au fost aprobate pentru a fi imprimate bancnotele de la alfabetul 401 la 600.

122. *BNR - Normative. Instrucțiuni de serviciu*, CS 8 rev 2.

123. Este vorba despre comanda făcută la Arches în iunie 1929 pentru 15 milioane bilete (S. Rosentuler, S. Marițiu, R. Cîrjan, *op. cit.* 2007, p. 75).

124. Arhiva IBNR, dosar 32/1931, f. 178.

125. *Ibidem*, f. 209.

126. *Ibidem*, f. 189.

127. Idem, dosar 25/1932, f. 134.

128. Idem, dosar 24/1931, f. 155.

129. *Ibidem*, f. 157.

130. Idem, dosar 27/1933, f. 101. În epocă, Serviciul Maritim Român avea o linie regulată de navigație Galați - Constanța - Marsilia, prin Mediterana Occidentală.

131. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 37/1930, f. 162.

132. Idem, fond CC, dosar 223, f. 193v.

133. Băicoianu reamintea că de la înființarea instituției se dorise ca tipărirea biletelor să se facă în propriile ateliere, atât din rațiuni de ordin financiar, cât și din dorința de a fi singurii deținători ai *secretelor fabricațiunii*. De asemenea, amintea faptul că în epocă majoritatea băncilor de emisiune doreau să își înființeze propriile imprimerii, tocmai din aceste considerente.

134. În acel moment funcționau 15 mașini de imprimat Lambert pentru tipar în sistem tipografic (tipar înalt), investiție evaluată la 40 milioane lei.

135. ABNR, fond Servicul Secretariat, dosar 37/1930, f. 277.

136. *Ibidem*.

137. *Ibidem*, f. 162. Stoicescu argumenta: *Este tot atât de periculos în vremuri tulburi, ca cele actuale ca să fim tributari străinătății pentru confecționarea unui bilet din care ne trebuie cantități atât de mari, în momentul când legăturile noastre cu străinătatea producătoare ar fi rupte, cât este de periculos a încredința furnizarea exclusivă a acestui bilet unei case străine căreia i s-a mai întâmplat, în cazul altei țări, o falsificare cu grave consecințe.*

138. Idem, fond CC, dosar 225, nenum.

139. *Ibidem*, nenum.

140. „Argus", an 25, nr. 6573/8 martie 1935.

141. MBR, p. 345.

142. Ca și în cazul bancnotei de 5 000 lei tip I, informațiile ne-au fost puse la dispoziție de dl Arthur Gearing de la Thomas De La Rue din Londra.

143. Arhiva IBNR, dosar 27/1933, f. 9-10.

144. Idem, dosar 25/1932, f. 240, 242-243.

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 84

145. Este vorba de clișee pozitive 300 recto, 300 verso și 100 pentru semnături și clișee negative 30 recto, 30 verso și 10 pentru semnături.

146. ABNR, fond CC, dosar 225, nenum.

147. Albastrul închis era culoarea dominantă.

148. „Argus", an 25, nr. 7106/13 decembrie 1936.

149. *Ibidem*.

150. În anul 1921 a mai fost organizat un concurs pentru realizarea bancnotelor de 20 și 100 lei, dar din cercetările pe care le-am întreprins rezultă că acesta nu a fost făcut public. Nu cunoaștem numărul participanților, dar o parte din proiectele realizate cu acest prilej sunt păstrate în colecția Imprimeriei BNR. Printre participanți s-au numărat pictorii Arthur Verona, Camil Ressu și Theo Sion.

151. După semnăturile prezente pe procesul-verbal de recepție a proiectelor am reușit să identificăm doar patru din cei șase membri ai comisiei de analiză: Ion Lapedatu, Al. Oțoiu, Scarlat Fotino și Costin Stoicescu.

152. Astăzi se regăsesc în colecția Imprimeriei BNR. Sunt păstrate 24 de proiecte complete recto-verso (dintre care unul în cinci variante de culoare) și două proiecte recto.

153. Conform informațiilor, acestea au fost destinate inițial spre a servi la realizarea biletelor ipotecare.

154. Arhiva IBNR, dosar 26/1932, f. 219-221.

155. Din informațiile pe care le deținem, pictorul Nicolae Grigorescu a realizat, cel mai probabil în anul 1877, două proiecte complete pentru emisiunea de bilete ipotecare. Unul dintre acestea a fost folosit mai târziu pentru emisiunea bancnotei de 1 000 lei tip IV, desenul fiind adaptat de Ary Murnu nevoilor specifice unei astfel de întreprinderi. Despre cel de-al doilea proiect nu există foarte multe detalii. În anul 1910, Alexandru Vlahuță a publicat în lucrarea pe care i-a dedicat-o lui Grigorescu una dintre fețele acestuia. O reproducere a celei de-a doua se află în colecția Imrpimeriei BNR și intenționăm să o publicăm în cel de-al patrulea volum al seriei "Bancnotele României".

156. Arhiva IBNR, dosar 26/1932, f. 236. BNR mai avusese o colaborare fructuoasă cu Gasperini, care gravase anterior verso-ul bancnotei de 500 lei tip II.

157. *Ibidem*, f. 239.

158. *Ibidem*, f. 243.

159. Arhiva IBNR, dosar 67/1935, f. 140.

160. Excepție fac doar bancnotele de 5 lei tipărite în Rusia, în timpul Primului Război Mondial.

161. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 37/1930, f. 186.

162. *Ibidem*.

163. Arhiva IBNR, dosar 26/1932, f. 260.

164. Se preciza că gravura pe care Gasperini o făcuse pentru clișeul verso al bancnotei de 500 lei tip II era mult mai accentuată.

165. Arhiva IBNR, dosar 26/1932, f. 259.

166. „Argus", an 27, nr. 7278/18 iulie 1937.

167. Alexandru Vlahuță a publicat cele două desene informând că se aflau în proprietatea băncii în *Pictorul Nicolae Grigorescu. Viața și opera lui. Album*, București, Editura Socec, 1910.

168. Nicolae Grigorescu a murit la 21 iulie 1907, deci credem că este vorba despre o greșeală de dactilografiere.

169. ABNR, fond Oficiul juridic, dosar 2/1938, f. 66. După acest interval, lucrările căzuseră în domeniul public.

170. Legea proprietății literare și artistice publicată în "Monitorul Oficial" nr. 68/28 iunie 1923.

171. *Codul general al României. Legi noui de unificare 1922-1926*, vol. 23-24, București, Editura Librăriei Universala Alcalay & Co, f.a., p. 601.

172. Art. 30 din Legea proprietății literare și

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 85

artistice stipula: *Când e vorba de opere postume, proprietarul lor sau acela care prin mijloace licite le va fi descoperit și dat la lumină mai întâi, se bucură de același drept exclusiv de proprietate ca și autorul lor*.

173. ABNR, fond Oficiul juridic, dosar 2/1938, f. 68.

174. *Ibidem*, f. 77.

175. *Ibidem*, f. 61.

176. *Ibidem*, f. 62.

177. *Ibidem*, f. 56-60.

178. *Ibidem*, f. 63.

179. Idem, fond CC, dosar 329, f. 199.

180. *Ibidem*, f. 191v.

181. *Ibidem*.

182. Fiica scriitorului Alexandru Vlahuță.

183. Un exemplu este fiica lui Titu Maiorescu care, fiind lipsită de mijloace de subzistență, a fost ajutată în mai multe rânduri cu diverse sume de bani de BNR.

184. ABNR, fond CC, dosar 362, f. 10.

185. Terenul pe care se afla hanul Șerban-Vodă, cel mai mare han din București, a fost cumpărat în anul 1882. Proiectele clădirii au fost realizate de doi arhitecți francezi, Albert Galleron și Marie Joseph Cassien Bernard. Lucrările au început în anul 1884 și s-au încheiat în 1890.

186. Imprimeria BNR a continuat să funcționeze în acest spațiu până de curând.

187. C. I. Băicoianu, *Contribuțiuni la înființarea Monetăriei Naționale*, în *Studii economice, politice și sociale 1898-1940*, București, f. e., 1941, p. 796.

188. Câțiva ani mai târziu, astfel de călătorii de documentare au avut loc și în Cehoslovacia, Iugoslavia, Italia, Ungaria și Finlanda.

189. *Ibidem*, p. 797.

190. *Monetăria Națională. Zece ani de activitate 1935-1945*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1945, p. 24.

191. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 37/1930, f. 279

192. Actuala Calea Dorobanților.

193. Scarlat Fotino a întreprins călătorii de documentare în Cehoslovacia și Iugoslavia.

194. Conform lui Fotino, mașinile Lambert trebuiau utilizate în continuare la fabricarea *biletelor de război* sau a altor viitoare bilete al căror fond de siguranță urma să fie tipărit după sistemul plan multicolor.

195. După studierea ofertelor venite din străinătate s-a ajuns la concluzia că mașinile de imprimat care răspundeau cel mai bine nevoilor BNR erau cele fabricate în Anglia la Thomas de la Rue (*v.* ABNR fond Serviciul Administrativ, dosar 2/1935, *passim*).

196. *Ibidem*, f. 101. Până atunci în sistem *taille-douce* se imprima doar într-o singură culoare. Fabrica Edouard Lambert informase însă Banca Națională a României că perfecționase un sistem de imprimare în șapte culori, aflat însă în stadiu de probe la Banca Franței.

197. Sediul central al BNR era în Vechiul Palat din strada Lipscani nr. 25, dar o parte din serviciile băncii își desfășurau activitatea în Palatul Chrissoveloni din str. Lipscani nr. 16, în imobilul Zaharia, aflat la intersecția străzii E. Carada cu strada Doamnei și imobilul fostului Teatru Modern, de la intersecția străzii Băncii Naționale cu strada E. Carada (*v.* Nicolae Lascu, *Banca Națională a României și arhitectura*, București, Editura Enciclopedică, 2006, p. 59-65).

198. Arhiva IBNR, dosar 4/1939, f. 6. Din referatul lui Fotino se desprinde concluzia că deja în toamna anului 1939 se punea problema evacuării la Sinaia a 5 dintre mașinile de imprimat aflate în dotarea Serviciului Fabricarea Biletelor.

199. *Ibidem*, f. 57. Plata urma a fi făcută în trei tranșe; 50 la sută la lansarea comenzii, 25 la sută în momentul expedierii mașinilor și 25 la sută după 60 de zile

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 86

de la primirea acestora.

200. *Ibidem*, f. 20, 51.

201. De exemplu, băncile centrale din Cehoslovacia și Iugoslavia.

202. Arhiva IBNR, dosar 31/1936, f. 33-34. În același an, anterior călătoriei în Iugoslavia, Băicoianu vizitase și atelierele de gravură și tipărire a bancnotelor din Cehoslovacia.

203. „Universul", Curentul", Viitorul", „Porunca Vremii", „Argus" și „Țara Noastră".

204. Arhiva IBNR, dosar 31/1936, f. 6.

205. *Ibidem*, f. 7.

206. *Ibidem*, f. 162-163.

207. BNR colaborase anterior cu această firmă, chiar Mihăescu executând câteva dintre lucrările solicitate de bancă. Poate că el a fost cel care a executat în anul 1935 cele 2 clișee de bronz cu textul penalităților pentru bancnotele de 500 și 1 000 lei pentru care BNR a plătit firmei Marcu Gerșcovici 30 000 lei.

208. Conform documentelor, acesta colaborase cu BNR înainte de Primul Război Mondial.

209. Candidatul preciza faptul că deținea un atelier propriu și că banca putea lua referințe despre el de la fidelul colaborator al instituției, pictorul Ary Murnu.

210. Sculptorul Ion Jalea a lucrat timp de mai multe luni pe lângă Monetăria din Roma, recomandată ca *cea mai artistică monetărie a vremii, pe lângă care funcționa școala de gravură condusă de arhitectul sculptor Romagnoli*, trimis la specializare de Banca Națională a României.

211. Se preciza că primii doi ani erau teoretici, iar cel de-al treilea urma să fie dedicat în totalitate practicii.

212. Arhiva IBNR, dosar 31/1936, f. 23-24.

213. Băicoianu efectuase de curând o vizită la Praga, la secția de gravură a Băncii Naționale a Cehoslovaciei și la Monetăria Cehoslovaciei de la Kremnica. Aflată astăzi în Slovacia, Monetăria de la Kremnica se numără printre cele mai vechi monetării din lume cu activitate neîntreruptă de la înființarea sa în anul 1328.

214. Arhiva IBNR, dosar 31/1936, f. 32.

215. *Ibidem*, f. 45.

216. *Ibidem*, f. 246.

217. *Ibidem*, f. 47-48.

218. *Ibidem*, f. 83, 177.

219. *Ibidem*, nenum.

220. *Ibidem*, f. 134. Demn de menționat este faptul că în primăvara anului 1937 la Praga se aflau pentru specializare și doi gravori trimiși de Monetăria Statului, Haralambie Ionescu și Ștefan Iordan care primeau burse de câte 1 000 de coroane cehoslovace din partea BNR.

221. *Ibidem*, f. 148.

222. *Ibidem*, f. 223.

223. *Ibidem*, f. 222.

224. *Ibidem*, f. 206. Era vorba despre 30 de albume, în valoare de 4 135 coroane cehoslovace, cuprinzând reproduceri după operele lui Michelangelo, Titzian, Leonardo da Vinci, Rembrandt, Velasquez, Durer, Rodin, Rubens etc. La acestea s-au adăugat alte 21 de volume cumpărate de la București, în valoare totală de 9 785 lei, dintre care enumerăm *Artele minore în România* și *România pitorească* de Nicolae Iorga, *Izvoare de crestături* de Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Covoare vechi românești* de G. Olszwsky, *Velnițe românești* de Margareta Miller-Verghi, *Cusături românești* de Elena Cuparencu, *Bisericile lui Ștefan cel Mare* de George Balș etc.

225. Arhiva IBNR, dosar 31/1936, f. 226.

226. *Ibidem*, f. 227; Documentul nu indică cuantumul acestor sume.

227. Conform decontului prezentat au fost realizate 3 fotografii 18/24 cm și 3 fotografii 24/30 cm cu portretul regelui Carol al II-lea în valoare de 1500 lei și 14 fotografii 18/24 cm și 2 fotografii 24/30 cm cu portretul fiului său Mihai, în ținută de ofițer și străjer, în valoare de

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:13 AM Page 87

3 400 lei, care au fost trimise lui Avramescu la Praga. La acestea s-au adăugat și fotografiile reprezentându-l pe Marele Voievod de Alba-Iulia comandate pentru nevoile BNR (preț 3 200 lei), împreună cu alte 16 fotografii ale aceluiași personaj, format 18/24 cm, făcute cu ocazia depunerii jurământului ca sublocotenent (preț 3 200 lei).

228. Arhiva IBNR, dosar 31/1936, f. 247.

229. *Ibidem*, f. 258.

230. Băicoianu afirma chiar că ambii au dus un regim de subalimentare.

231. Arhiva IBNR, dosar 31/1936, f. 329.

232. *Ibidem*, f. 356.

233. *Ibidem*, f. 354.

234. Băicoianu era convins că Deloche *va perfecționa mâna gravorului nostru, fixându-i individualitatea în arta gravurii*.

235. Arhiva IBNR, dosar 31/1936, f. 35.

236. Idem, 26/1932, f. 173.

237. *Ibidem*, f. 254.

238. Se stipula faptul că în șapte luni de la semnarea convenției, Letea era obligată să prezinte un plan exact de situație și de execuție a respectivului pavilion.

239. Hârtia care urma să fie fabricată la Letea avea în componență numai materie primă textilă.

240. La momentul încheierii convenției un kilogram de hârtie era evaluat la 210 lei. Ulterior, din 9 iulie 1940, procentul reținerilor a scăzut la 25 la sută din prețul hârtiei livrate. Situația s-a complicat în anii războiului când Letea a fost nevoită să facă apel la BNR pentru acordarea unor avansuri în vederea procurării de materii prime. La 22 aprilie 1942 cuantumul acestor avansuri depășea suma de 32 milioane lei. Pentru recuperarea acestora banca centrală ar fi trebuit să rețină, pe lângă procentul deja amintit, și alți 40 la sută din prețul hârtiei livrate, ceea ce ar fi *împiedicat bunul mers al fabricii de la Letea*. În aceste condiții Consiliul de administrație al BNR a hotărât ca procentul total de reținere să fie de 40 la sută (Arhiva BNR, fond CC, dosar 329, f. 214v).

241. La expirarea termenului de 10 ani, BNR putea să prelungească contractul pentru o perioadă similară. Această prevedere, facultativă pentru bancă, era obligatorie pentru Letea.

242. Ramia, plantă perenă, se cultivă pe suprafețe întinse din regiunile tropicale și subtropicale ale Asiei în Japonia, India și sudul Chinei, obținându-se patru recolte pe an. Înălțimea plantei poate ajunge la 1,5-3 m, solul în care se dezvoltă cel mai bine fiind cel aluvionar. Ca și în cazul inului sau cânepei se recoltează tulpina, care are cea mai lungă fibră textilă vegetală. Din cauza dificultăților de extragere a fibrei și de uscare, hârtia rezultată are mici reminiscențe din textura hârtiei de orez (v. Klaus W. Bender, *op. cit.*, p. 231.).

243. Arhiva IBNR, dosar 39/1939, f. 5.

244. *Ibidem*, f. 7.

245. Cea mai sudică localitate a județului Caliacra din Cadrilater.

246. Arhiva IBNR, dosar 39/1939, f. 15.

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:17 AM Page 89

Sabina Mariţiu
Romeo Cîrjan

EMISIUNILE DE BANCNOTE DIN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL (1939-1945)

Istoria bancnotelor româneşti în timpul celui de-al Doilea Război Mondial este una cu totul specială. Într-o primă fază, până la abdicarea regelui Carol al II-lea din septembrie 1940, pe piaţă au continuat să existe emisiunile deja aflate în circulaţie. Schimbarea regimului politic şi instalarea la putere a legionarilor, pentru scurt timp, au ridicat problema necesităţii emiterii unor noi însemne monetare de hârtie, care să fie adaptate, din punct de vedere iconografic, noilor realităţi. După depăşirea acestui episod şi implicarea efectivă a României în desfăşurarea conflictului, Banca Naţională a reuşit să facă faţă cu succes tuturor problemelor provocate de organizarea Serviciului Fabricarea Biletelor pe noi coordonate. Până la părăsirea alianţei cu Germania la 23 august 1944, nominalurile sunt menţinute în limitele valorice din timpul perioadei interbelice, reflex al inflaţiei controlate practicate de banca centrală. Din cauza condiţiilor generate de război, pentru prima oară în istoria bancnotei româneşti, BNR a renunţat la colaborarea cu fabricanţii francezi şi englezi şi s-a orientat spre parteneriatul cu industriile germane şi italiene. Din punct de vedere iconografic este continuată tradiţia interbelică a reprezentărilor alegorice în spiritul şcolii franceze de bancnotă, pe tipurile "cosmetizate" pentru reflectarea noului regim politic, dar şi pe singurul nominal nou emis acum, cel de 5 000 lei tip II.

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:17 AM Page 90

Bancnotele BNR în perioada Statului Național-Legionar (septembrie 1940 - ianuarie 1941)

Declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial la 1 septembrie 1939 și evenimentele politice internaționale care s-au succedat cu rapiditate în primul an al conflictului au avut un impact major asupra situației politice interne a României. În acest context, o mare parte din societatea românească l-a considerat pe regele Carol al II-lea principalul responsabil pentru cedările teritoriale din iunie - septembrie 1940. Confruntat cu critici dure și lipsit de orice susținere politică, regele Carol al II-lea a fost nevoit să *treacă grelele sarcini ale domniei* pe umerii tânărului său fiu, Mihai. Conducerea statului a fost preluată de generalul Ion Antonescu, aliat pe moment cu mișcarea legionară.

În circumstanțele schimbării regimului politic la 6 septembrie 1940, din iconografia biletelor de bancă s-a dorit eliminarea imediată a chipului regelui Carol al II-lea. Dar posibilitatea înlocuirii întregului stoc de bilete, aflate în circulație, pe care se afla reprezentat fostul rege, era o utopie. S-a ajuns astfel la soluția de compromis a supratipăririi biletelor de 500 lei tip IV și 1 000 lei tip IV, operațiune care în documentele timpului este desemnată prin doi termeni: surchargeare[1] sau bostonare.[2] Supratiparul ales, de formă ovală și de culoare maro-sepia, reprezintă două țărănci purtând pe umeri sape, în fapt un fragment din desenul lui N. Grigorescu ce se regăsește pe verso-ul bancnotei de 1 000 lei tip IV. Supratipărirea întregului stoc de bancnote era o activitate laborioasă care presupunea nu doar un timp îndelungat, ci și însemnate resurse materiale și umane. Pentru buna ei desfășurare, a fost organizată o nouă secție în cadrul Serviciului Fabricarea Biletelor, Secția de bostonare, care a funcționat în Calea Victoriei nr. 22-24, la etajul VI al clădirii Casei de Pensiuni a funcționarilor BNR. În permanență aici trebuiau să își desfășoare activitatea 100 de lucrători, luându-se măsuri ca *orice vacanță produsă să fie imediat completată*.[3] Pentru dotarea tehnică a acestei noi secții, Banca Națională a fost nevoită să apeleze la tipografiile particulare din București pentru a închiria utilajele necesare imprimării respectivelor supratipare, în condițiile în care avea în dotare doar trei astfel de mașini.[4] Dintr-o notă datată 3 februarie 1941 rezultă că BNR a închiriat pentru supratipărirea biletelor de 500 și 1 000 lei alte 25 de mașini de bostonat, iar pentru imprimarea supratiparului pe bancnota de 5 000 lei încă șapte mașini.[5] Costul chiriei nu era deloc de neglijat, dacă avem în vedere faptul că, de exemplu, în februarie 1941 BNR plătea firmei "Presa" pentru două astfel de mașini 4 500 lei/lună, iar în luna mai, firmei "Olimpul", 5 250 lei/lună.[6]

În mod surprinzător, aplicarea supratiparului nu a fost reglementată prin nicio decizie a Consiliului general sau a Consiliului de administrație. Însă Consiliul de administrație a fost cel care, la 16 octombrie 1940, a hotărât ca tipărirea *noului bilet de 500 lei* să se facă pe o hârtie având în filigran capul împăratului roman Traian, așa cum se procedase și până atunci. Portretul lui Carol al II-lea trebuia înlăturat din compoziția figurativă a biletului, urmând a fi înlocuit de *clișeul în cerneală al lui Traian și Decebal*.[7] Proiectele regăsite în colecția Imprimeriei BNR ne dezvăluie faptul că, inițial, Ary Murnu a propus cinci medalioane diferite pentru înlocuirea efigiei lui Carol al II-lea din bancnotele aflate în circulație: Traian și Decebal, Traian, Mihai Viteazul, Mihai Eminescu și regele Mihai. Unul dintre acestea urma să fie ales și pentru a fi utilizat în realizarea preconizatului bilet de 250 lei. În final însă, niciunul dintre proiecte nu a fost dus la bun sfârșit. Chestiunea bancnotelor emise de banca centrală la sfârșitul anului 1940 și începutul anului 1941, o perioadă extrem de

densă și plină de frământări a istoriei naționale, a stârnit un viu interes în comunitatea numismaților. În literatura de specialitate a apărut relativ recent un amplu și documentat studiu dedicat în parte acestei problematici,[8] care conține și câteva interpretări care trebuie emendate, din perspectiva documentelor inedite pe care le-am studiat. Conform opiniei Lilianei-Nicoleta Hanganu, nu doar îndepărtarea regelui Carol al II-lea, ci și ascensiunea legionarilor la putere și proclamarea României ca stat național-legionar au avut influență în privința iconografiei bancnotelor emise de BNR. Având acută nevoie de a se legitima politic, la scurt timp după momentul în care au ajuns la guvernare, legionarii au încercat să întipărească în memoria colectivă propria simbolistică. Și una dintre cele mai simple modalități pentru a-și îndeplini țelul era aceea de a o figura pe monede, bancnote sau timbre, obiecte ce fac parte din cotidianul imediat. În ceea ce privește bancnotele, se afirmă că *existența probelor de 500 și 1 000 lei cu dublu surșarj ne permite să afirmăm că în perioada Statului Național-Legionar au fost pregătite pentru a fi lansate în circulație bancnote de nominal mare - 500 și 1000 lei - dar neînțelegerile între cei doi poli ai puterii au împiedicat acest lucru, bancnotele fiind puse în circulație după alungarea legionarilor de la putere, având un singur surșarj, hotărât pentru emisiunile din 1 noiembrie 1940.*[9]

După cum am văzut, realizarea unui nou cupiu nu era doar un demers de anvergură, ci și de durată, care trebuia să parcurgă mai multe etape distincte: elaborarea desenului de către un artist experimentat, aprobarea acestuia de conducerea BNR, gravarea clișeelor originale și realizarea clișeelor necesare imprimării, comandarea și fabricarea hârtiei filigranate speciale, realizarea probelor de culoare, imprimarea propriu-zisă etc.[10] Documentele timpului confirmă, într-adevăr, intenția noii puteri instituite la 6 septembrie 1940 de a introduce

Proiecte pentru bancnota de 500 lei

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:17 AM Page 92

Proiecte propuse pentru portretul de pe bancnota de 250 lei (recto), realizate de Ary Murnu

simbolistica legionară în designul bancnotelor. Astfel, în ședința din 1 noiembrie 1940 a Consiliului general al BNR, s-a luat în discuție adresa Ministerului Finanțelor nr. 438 din 24 octombrie 1940, prin care titularul acestui departament, George Cretzianu, la propunerea lui Dimitrie Pascu, comisarul guvernului pe lângă banca centrală, aproba ca *noile bilete de bancă să cuprindă semnul Legiunii (gardul). Ministerul cere a se dispune luarea de măsuri ca noile bilete de 500 lei care urmează a fi imprimate de bancă să cuprindă neapărat și semnul Legiunii (gardul).*[11] Membrii Consiliului general al BNR au fost de acord cu această măsură. Interesant de subliniat este faptul că, în conformitate cu prevederile articolului 30 din Legea și statutele Băncii Naționale a României din 5 iunie 1935, care guvernau în acel moment activitatea instituției, doar Consiliul general era cel care putea decide asupra formei biletelor de bancă. Din informațiile de arhivă de care dispunem, este prima intervenție de acest gen a Ministerului Finanțelor.

Documentele păstrează însă tăcerea în legătură cu eventuala intenție de transformare a biletului de 500 lei tip IV, invocată în ședința Consiliului general al BNR. Se știe că, în anul 1939, Ary Murnu a realizat nu mai puțin de cinci proiecte ale unei viitoare bancnote de 500 lei,[12] pe toate fiind figurată efigia regelui Carol al II-lea, dar nu se cunoaște dacă vreunul dintre acestea a fost aprobat. În condițiile timpului însă, realizarea unui nou cupiu de 500 lei era un deziderat mai îndepărtat, astfel că responsabilii din cadrul băncii au considerat oportun să transpună în practică cerința venită din partea Ministerului Finanțelor în cazul altui nominal. Este vorba despre preconizatul bilet de 250 lei, despre a cărui imprimare se vorbea încă de dinainte de momentul 6 septembrie 1940 și care era menit să înlocuiască din circulație moneda din argint având aceeași valoare.[13] Conform prevederilor legale în vigoare în anul 1940, cea mai mică valoare a unei bancnote pe care Banca Națională a României era abilitată să o emită era de 500 lei. Prin urmare, cel mai probabil, s-a avut în vedere încă de la început ca bancnota de 50 lei să fie emisă de Ministerul Finanțelor. Ținând însă seama atât de colaborările anterioare, statornice și fructuoase, cât și de faptul că Mitiță Constantinescu ocupa concomitent funcțiile de guvernator al BNR și ministru al Finanțelor, realizarea designului bancnotei în cauză i-a fost încredințată pictorului Ary Murnu.

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:18 AM Page 93

În colecția istorică a Imprimeriei BNR există trei proiecte ale unei bancnote având valoarea nominală de 250 lei, semnate de Ary Murnu. Două dintre ele, pentru care s-au păstrat atât desenele pentru recto, cât și cele pentru verso, au fost inițial destinate, la începutul anilor '30, realizării unei bancnote de 500 lei și au fost ulterior modificate în privința valorii.[14] Cel de-al treilea, din care am regăsit doar desenul pentru recto, realizat probabil în anul 1937, după data de probă a emisiunii înscrisă sub denumirea Banca Națională a României, reprezintă o variantă care, ulterior, a stat la baza probelor imprimate. Alături de acest din urmă proiect se află și un carton tăiat la dimensiunile viitorului bilet, dimensiuni aprobate de Mitiță Constantinescu, guvernatorul băncii centrale.[15]

Pe lângă aceste desene, la Imprimeria BNR se păstrează un catalog în care sunt reunite 64 de coli filigranate pe care sunt tipărite diferite variante de culoare ale viitorului bilet de 250 lei.[16] Pe una dintre ele guvernatorul Mitiță Constantinescu a însemnat data de 16 iulie 1940, atunci când probele i-au fost prezentate suveranului pentru a alege varianta pe care dorea să o pună în circulație. Carol al II-lea a preferat ca biletul să fie emis în două culori, verde și albastru. De remarcat este faptul că acesta urma să fie prima bancnotă a cărei gravură ar fi fost realizată în totalitate în atelierul Băncii Naționale a României, după cum este indicat în colțul din dreapta jos. Ca urmare a abdicării regelui Carol al II-lea, noua bancnotă nu a mai fost emisă. Pe moment, s-a continuat însă lucrul

Proiectul pentru bancnota de 250 lei (recto), cu reprezentarea gardului legionar (desfigurat în perioada comunistă) sub portretul lui Mihai Viteazul

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:19 AM Page 94

la acest proiect, iar afirmația se bazează pe cercetarea a cinci probe regăsite în colecția Imprimeriei BNR. Pe fiecare dintre acestea s-a intervenit prin acoperirea portretului regal și a cifrei regale figurate sub el și înlocuirea lor cu alte chipuri și compoziții-simbol. În cazul primei probe, deteriorată în timpul regimului comunist, este vorba despre efigia regelui Mihai I, așa cum ne indică inscripția circulară prezentă pe marginea medalionului și cifra regală de dedesubt, înconjurată de ramuri de laur și stejar, acestea din urmă fiind de altfel elemente comune tuturor probelor. În medalionul celei de-a doua probe este prezentă efigia împăratului Traian, figurată deasupra monumentului triumfal de la Adamclissi. Cea de-a treia îi are reprezentați pe Traian și Decebal, deasupra unei compoziții cu arme dacice și romane.[17] Următoarea probă poartă în medalion chipul lui Mihai Viteazul, iar ultima pe cel al lui Mihai Eminescu, sub care se află o carte, o liră și o mască antică de teatru.

În ședința Consiliului de administrație din 25 octombrie 1940 se făcea precizarea că, în acel moment, se afla deja în curs de executare, la Fabrica Letea, comanda de 2,5 milioane coli de hârtie cu filigran continuu BNR, necesare pentru tipărirea biletului de 250 lei.[18] De asemenea, în atelierul de gravură al băncii centrale se lucra intens la realizarea respectivelor clișee, iar, la sugestia administratorului D. Demetrescu, chipul lui Carol al II-lea urma a fi înlocuit cu cel al lui Mihai Viteazul. Era menționată și schimbarea intervenită în privința valorii nominale, fiind acum vorba despre o bancnotă de 200 lei.[19] La 18 decembrie 1940, Serviciul Tehnic a prezentat spre aprobare *desenurile definitive* ale unui viitor bilet de 200 lei, realizate de Ary Murnu.[20] Cu acest prilej, în procesul-verbal al ședinței Consiliului de administrație al BNR sunt consemnate elemente extrem de interesante legate de viitoarea

Proiecte realizate de pictorul Ary Murnu pentru bancnota de 250 lei (recto)

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:19 AM Page 95

bancnotă. Conform documentului, efigia lui Mihai Viteazul o înlocuise pe cea a regelui Carol al II-lea și valoarea biletului fusese modificată din 250 lei în 200 lei. Dar cea mai spectaculoasă transformare se referea la faptul că cifra regală a fostului suveran, aflată sub portretul acestuia, fusese eliminată și înlocuită de semnul Gărzii de Fier, gardul.[21]

După cercetarea tuturor documentelor emise de conducerea BNR, în perioada statului național-legionar, putem afirma cu certitudine că acesta a fost singurul proiect de bancnotă în a cărui iconografie a fost cuprins semnul Gărzii de Fier. Proiectata bancnotă nu a mai fost însă realizată, înlăturarea de la putere a Gărzii de Fier în urma evenimentelor din ianuarie 1941 făcând inutilă imprimarea unor bancnote cu simbolistica legionară.

La 10 martie 1941, Consiliul de administrație al BNR, după ce a luat în discuție oportunitatea imprimării unui bilet având valoarea nominală de 200 lei, a hotărât să facă demersurile necesare pe lângă titularul departamentului finanțelor pentru a se renunța la intenție. Argumentele aduse în favoarea acestei poziții ferme a băncii centrale erau legate de timpul îndelungat pe care îl presupunea gravarea clișeelor (5-6 luni), lipsa maiștrilor gravori și preconizata emisiune de monedă de 250 lei bătută dintr-un aliaj[22] *ce nu se întrebuințează în caz de război.*[23]

Cinci zile mai târziu ministerul de resort și-a exprimat acordul în vederea renunțării la tipărirea bancnotelor de 200 lei, subliniind, la rândul său, că moneda de 250 lei era confecționată dintr-un aliaj care *nu ar fi destinat a fi utilizat în caz de războiu în industria de armament și muniții.*[24] Dar desenul lui Murnu a fost păstrat mai departe și, după adaptarea sa la noile realități politice, a stat la baza emisiunii biletelor de 20 lei emise de Ministerul Finanțelor în anul 1947.[25]

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:19 AM Page 96

Deși nu s-au emis noi tipuri de bancnote cu simbolistica Gărzii de Fier, gardul legionar a fost totuși imprimat pe bancnotele de 500 lei tip IV și 1 000 lei tip IV prin supratipărire, după cum reiese din probele prezentate de Liliana-Nicoleta Hanganu în studiul său. Este vorba, într-adevăr, despre o dublă supratipărire, peste supratiparul oval cu cele două țărănci fiind aplicat un altul, de culoare verde, reprezentând gardul legionar. Nici despre decizia privind începerea imprimării acestui ultim simbol supratipărit nu avem informații din ședințele conducerii BNR. Cunoaștem însă cu certitudine valoarea biletelor supratipărite cu simbolul Gărzii de Fier: bilete de 500 lei tip IV în valoare de 1,74 miliarde lei și bilete de 1 000 lei tip IV în valoare de 3,36 miliarde lei.[26] Ca urmare a îndepărtării legionarilor de la putere după rebeliunea din 21-23 ianuarie 1941, acestea nu au mai ajuns să fie puse în circulație. Conform hotărârii Consiliului de administrație din 10 martie 1941, bancnotele în cauză au fost trecute de Serviciul Contabilitatea Biletelor din *stocul biletelor pentru alimentarea circulației* în *stocul biletelor de război*.[27] Un an mai târziu, la 30 ianuarie 1942, cupiurile în cauză au fost scăzute din evidențele contabile ale băncii, fiind aprobată distrugerea lor. [28]

Bancnota de 500 lei tip IV (verso)
cu supratipar legionar

Având în vedere informațiile de mai sus, afirmația cercetătoarei citate, conform căreia aceste bilete dublu supratipărite nu ar fi fost puse în circulație din cauza unor neînțelegeri între conducerea BNR și reprezentanții legionarilor, ne apare ca fiind o pură speculație.[29] De asemenea, interpretarea emisiunilor de 100, 500 și 1 000 lei, datate 1 noiembrie 1940, ca aparținând statului național-legionar este, la rândul ei, exagerată. Pe de o parte, după cum reiese din cele două registre de emisiune ale Serviciului Fabricarea Biletelor, la 1 noiembrie 1940 au fost concomitent anulate, respectiv autorizate operațiunile de imprimare pentru mai multe cupiuri. Explicația ține strict de organizarea administrativă a băncii, din fruntea căreia fostul guvernator Mitiță Constantinescu demisionase la 17 septembrie 1940, mandatul fiind preluat de Alexandru Ottulescu. În aceste condiții, după cum se întâmplase și anterior, vechile autorizări de imprimare erau anulate pentru ca semnăturile de pe bancnote să fie modificate.[30] Pe de altă parte, emisiunea de 100 lei din 1 noiembrie 1940 trebuie disociată de emisiunile de 500 și 1 000 lei, deoarece făcea parte din stocul *emisiunilor de război*, pe care Banca Națională le-a tipărit în numele Ministerului Finanțelor.[31]

Operațiunii de supratipărire i-au fost supuse și bancnotele de 5 000 lei tip I, retrase din circulație la 1 decembrie 1932, dar neanulate și păstrate în stocul de rezervă al BNR. Spre deosebire de cupiurile de 500 și 1 000 lei, în cazul bancnotei de 5 000 lei s-a folosit un alt gen de supratipar. Peste portretul regelui Carol al II-lea a fost aplicat un supratipar oval, compus din linii ondulate de culoare albastru închis, conținând inscripția *6 SEPTEMBRIE/ 1940*, iar în medalionul rezervat filigranului a fost supratipărită cifra regală

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:19 AM Page 97

Bancnota de 1 000 lei tip IV *cu supratipar*

Emisiunea: *1.11.1940* | Dimensiuni: *183 x 104 mm* | Desenatori: *Nicolae Grigorescu, Ary Murnu* | Gravor: *Eugène Gaspé* | Tipar: *BNR* | Filigran: *efigia regelui Carol al II-lea* | Supratipare: *medalion cu două țărănci purtând sape pe umeri, suprapus de gardul legionar* | Recto: *lateral, compoziție alegorică pe două planuri, cu țărănci și copii purtând atributele Agriculturii și Activităților Casnice; în centru, efigia regelui Carol al II-lea în filigran deasupra căruia este înscris, în cartuș, numele emitentului; dedesubt, cartuș cu textul penalităților* | Verso: *chenar decorat cu rinsouri, segmentat la colțuri de palmete în care este înscrisă valoarea nominală; pe laturile lungi sigla BNR; în centru, medalion cu efigia regelui Carol al II-lea în filigran, flancat, în stânga, de un grup de două țărănci purtând sape, respectiv de o țărancă culegând fructe, în dreapta.*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:32 AM Page 98

a regelui Mihai I. Interpretarea oferită de Liliana-Nicoleta Hanganu, care afirmă că acest cupiu a fost lansat pe piață pentru *a comemora* (sic!) *încoronarea regelui Mihai I,*[32] ni se pare, de asemenea, exagerată, în condițiile în care conducerea BNR avea în vedere exclusiv rațiuni economice în momentul în care banca centrală lansa pe piață o nouă bancnotă.[33]

Sâmbătă, 22 februarie 1941, în presa timpului a fost publicat un comunicat al Băncii Naționale prin care publicul era informat asupra faptului că urmau a fi introduse în circulație noi bancnote începând cu data de 1 martie. Era vorba, în fapt, atât de bancnotele aflate în acel moment în circulație, respectiv de 500 lei tip IV și 1 000 lei tip IV purtând supratiparul cu cele două țărănci, cât și de bancnota de 5 000 lei tip I supratipărită și de o nouă bancnotă de 500 lei tip IV intermediar. Noul cupiu avea designul identic cu cel al biletului de 500 lei tip IV, din care însă fusese înlăturat chipul lui Carol al II-lea, spațiul rămas liber în urma acestei operațiuni fiind ocupat de medalionul cu cele două țărănci, folosit și la supratipărire. Existau totodată și deosebiri din punct de vedere coloristic. Registrele de emisiune din arhiva Imprimeriei BNR oferă amănunte inedite referitoare la tipărirea și caracteristicile hârtiei bancnotelor emise începând cu 1 noiembrie 1940. În cazul bancnotei de 500 lei tip IV, la acea dată era în vigoare autorizația emisă la 26 mai 1939 (pentru alfabetele V/2-W/2 și A/3-O/3) și reînnoită la 26 ianuarie 1940 (pentru alfabetele P/3-W/3 și A/4-U/4).[34] Toate aceste alfabete urmau să fie imprimate pe hârtie fabricată la Portals. La 1 noiembrie 1940 mai rămăseseră de imprimat doar bancnotele având seriile K/4-U/4 pentru care, în urma înlocuirii lui Mitiță Constantinescu cu Alexandru Ottulescu, a fost emisă o nouă autorizare. Pe hârtie englezească au continuat să fie tipărite numai bancnotele până la alfabetul O/4, numerele 1-128 000 inclusiv. Restul biletelor au fost imprimate pe hârtie cu filigran BNR continuu, fabricată la Letea Bacău. Bancnotele de 500 lei tip IV intermediar au fost numerotate în continuarea celor de tip IV, la 1 noiembrie 1940 fiind dată autorizarea pentru imprimarea primelor alfabete: V/4-W/4 și A/5-U/5. Interesant este faptul că, în conformitate cu aceleași registre, Consiliul general a aprobat la 3 iunie 1941 tipărirea unui nou bilet de 500 lei, tip V, pe hârtie fabricată la Letea, dar având în filigran capul împăratului Traian. Conform hotărârii, urmau a fi tipărite 60 de milioane de bancnote (alfabetele A/1-J/3). Decizia nu a mai fost însă pusă în practică, iar la 28 septembrie 1943 conducerea băncii a aprobat utilizarea respectivelor coli de hârtie la bancnota de 500 lei tip IV intermediar. Nici această hotărâre nu s-a materializat, astfel că la 21 februarie 1944 a fost anulată autorizația de imprimare a biletului de 500 lei tip V, întreaga cantitate de hârtie fiind ulterior folosită la tipărirea bancnotei de 5 000 lei tip II.[35] Această situație s-a repetat în cazul bancnotei de 1 000 lei tip IV. La 1 noiembrie era în vigoare autorizația dată la 28 aprilie 1938 de imprimare a alfabetelor de la 1 601 la 2 400. Schimbarea guvernatorului a impus și în acest caz modificarea semnăturilor, astfel încât, de la alfabetul 2 201 și până la alfabetul 2 400, pe bancnotă a apărut semnătura lui Alexandru Ottulescu. Introducerea în circulație a bancnotelor menționate a produs o reală neliniște în rândul populației, după cum reiese din analiza documentelor informative ale timpului. Astfel, la 6 martie 1941, Chestura Poliției din Brașov informa că *cercurile comerciale și economice* din oraș considerau că măsura reprezenta în fapt o mascare a inflației.[36] În aceeași perioadă, la Arad circulau zvonuri în legătură cu devalorizarea leului, astfel încât locuitorii începuseră să facă

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:32 AM Page 99

BANCNOTA DE 5 000 LEI TIP I *CU SUPRATIPAR*

Emisiunea: *31.03.1931* | Dimensiuni: *178 x 104 mm* | Desenatori: *D. Stoica / Bradbury, Wilkinson & Co.* | Gravor: *Bradbury, Wilkinson & Co.* | Tipar: *Bradbury, Wilkinson & Co.* | Filigran: *Traian* | Supratipare: *pe recto, cifrul regelui Mihai I și medalion oval din linii ondulate și data 6 SEPTEMVRIE 1940* |Recto: *compoziție delimitată de un bandou cu rinsouri; pe fundal decorat cu motive medievale românești, în dreapta, portretul regelui Carol al II-lea peste care este aplicat supratiparul oval; în stânga peisaj cu Dunărea la Cazane, surmontat în partea superioară de medalion rotund conținând filigranul și cifrul regelui Mihai I; în centru, stema țării, semnăturile autorizate și cartuș cu emitentul bancnotei* | Verso: *într-un cadru decorat cu rinsouri, reproducerea tabloului intitulat Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia; în dreapta sus,compoziția întreruptă de medalion cu filigran; în centru, jos, cartuș cu textul penalităților*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:32 AM Page 100

Bancnota de 500 lei tip IV *intermediar*

Emisiunea: *26.01.1943* | Dimensiuni:*157 x 83 mm* | Desenator: *Bradbury, Wilkinson& Co.* | Gravor: *Eugène Gaspé* | Tipar: *BNR* | Filigran: *BNR continuu* | Recto: *chenar dublu, cu motive naționale românești și guilloche, segmentat pe latura superioară de un cartuș conținând numele emitentului; în stânga, medalion cu două țărănci purtând sape pe umeri; în centru, stema țării,nominalul, data emisiunii și semnăturile autorizate* | Verso: *chenar cu motive naționale românești, segmentat pe latura inferioară de cartuș cu textul penalităților, în câmp, peisaj reprezentând castelul Peleș, întrerupt în partea stângă de medalion cu filigranul BNR continuu*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:32 AM Page 101

cumpărături masive de alimente, stofe, îmbrăcăminte, încălțăminte și bijuterii.[37] Tot de la Brașov provenea informația că din rândurile minorității maghiare se răspândise știrea că imprimarea supratiparului pe bancnotele de 500 și 1 000 lei reprezenta în fapt *o ștampilă deghizată*.[38] Dată fiind experiența locuitorilor din Ardeal din timpul unificării monetare, când la preschimbare au fost primite numai coroanele austro-ungare ștampilate, aceștia au încercat să scape cât mai curând de biletele care nu aveau supratipar.[39] În fine, în interpretarea rațiunilor pentru care s-au făcut supratipăririle de bancnote – indiferent dacă ele aveau sau nu conotații de natură legionară – nu trebuie pierdută din vedere o ultimă realitate, cu care Banca Națională nu se mai confruntase până atunci: sporirerea bruscă a volumului emisiunii, cauzat de noua conjunctură politico-economică în care se afla România la sfârșitul anului 1940, ceea ce a provocat necesitatea unor „improvizații" de ordin monetar.

Bancnotele BNR în intervalul februarie 1941 – martie 1945

În vederea uniformizării emisiunilor aflate pe piață după punerea în circulație a biletelor supratipărite, responsabilii BNR au hotărât să fie retrase restul cupiurilor deținute de populație, și anume: 500 lei tip II și III, respectiv 1 000 lei tip III. Pentru realizarea operațiunii de retragere au fost angajate temporar șapte verificatoare la Serviciul Contabilitatea Biletelor, alte cinci fiind transferate de la secția de bostonare.[40] Populația a fost avizată asupra retragerii prin anunțurile făcute în perioada 11 martie - 5 aprilie 1941 în presa scrisă și la radio. Ceea ce atrage atenția în mod deosebit în anunțul BNR este faptul că, deși proaspăt repuse în circulație, bancnotele de 5 000 lei au fost și ele supuse aceluiași regim de retragere. Conform comunicatului respectiv, decizia a fost luată dată fiind interpretarea tendențioasă răspândită de răuvoitori cu ocazia repunerii în circulație a biletului de 5 000 lei destinat în realitate numai să înlocuiască biletele prea vechi de orice valoare, uzate sau tipărite pe hârtie inferioară și ușor de imitat.[41] Retragerea acestor cupiuri a fost stabilită pentru intervalul 11 - 20 martie 1941.[42] Despre soarta ulterioară a acestor bancnote ne putem face o imagine dintr-o informare din 24 aprilie 1948 a Siguranței din Piatra Neamț [43] în care se menționează că doi dintre angajații Serviciului Fabricarea Biletelor, Cociș Nicolae și Dinu Nicolae, membri ai Partidului Muncitoresc Român, au difuzat o parte din biletele de 5 000 lei cu supratipar. Cei doi ajunseseră în posesia lor în timp ce însoțeau un lot de bancnote trimis pentru prelucrare la fabrica de mucava din Piatra Neamț. Se propunea deferirea lor în justiție dacă se proba faptul că făcuseră acest lucru în scopul propagandei regimului monarhic. Biletele de 500 lei tip II și III, precum și cele de 1 000 lei tip III urmau a fi retrase în intervalul 21 martie - 15 aprilie 1941.

Deși era prevăzut ca puterea circulatorie a biletelor în cauză să înceteze la 16 aprilie 1941, retragerea lor de pe piață nu a reușit în proporții satisfăcătoare. Acesta este motivul pentru care la începutul lunii mai, timp de mai multe zile, în presă a apărut un alt comunicat al BNR, prin care populația era informată că era acordat *un nou și ultim termen de preschimbare* a bancnotelor în cauză. Decizia a fost luată după ce BNR fusese sesizată că, din diferite motive, o mare parte dintre deținători nu s-au putut prezenta la preschimbare în intervalele alocate anterior. Comunicatul mai preciza că ultimul termen, respectiv 20 mai 1941, nu se mai prelungea, astfel că după acea dată bancnotele *nu vor mai fi preschimbate nimănui sub nici un motiv*.[44] Acțiunea de retragere a bancnotelor de 500 și

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:32 AM Page 102

1 000 lei a generat un alt zvon, mai ales în rândurile populației din Transilvania. În conformitate cu acesta, guvernul de la București avea în vedere o uniune monetară cu Germania, în schimbul biletelor retrase urmând a fi pusă în circulație *o nouă monedă de hârtie emisă de către Banca Națională a Reichului, care să faciliteze schimburile comerciale dintre cele două țări și care va avea putere circulatorie și în România.*[45]

La același proces de retragere au fost treptat supuse și biletele de 500 lei tip IV și 1 000 lei tip IV care nu aveau supratipar, dar fără a fi dat publicității un anunț în acest sens.[46] Operațiunea, motivată de convingerea că stocul de bilete supratipărite era absolut suficient, s-a desfășurat discret și, pe măsură ce respectivele bilete ajungeau în casieriile băncii, nu mai erau repuse în circulație. La 24 mai 1941, după expirarea termenului de preschimbare, Serviciul Contabilitatea Biletelor a prezentat un referat în care aprecia că rămăseseră neschimbate bancnote în valoare totală de aproximativ 2 miliarde lei, apreciindu-se că în majoritate aceste bilete *se găsesc cu siguranță asupra Băncii Naționale a Ungariei.*[47] Ulterior însă au fost înaintate Serviciului Casierie un număr destul de mare de cereri de preschimbare, fapt ce a determinat Consiliul de administrație să hotărască încetarea acestei operațiuni *având în vedere fraudele ce se pot comite în împrejurările actuale.*[48]

Retragerea din circulație a unei mari cantități de bancnote a produs perturbarea operațiunilor Serviciului Contabilitatea Biletelor, în condițiile în care, în aceeași perioadă, pe piață era necesar a fi pusă în circulație o cantitate egală de cupiuri noi. Date fiind împrejurările, verificatoarele serviciului nu mai puteau face și controlul bancnotelor retrase, pentru a se confirma cantitatea și a se depista eventualele falsuri, astfel încât s-a decis ca acestea să fie distruse fără verificări suplimentare.[49] Operarea unui număr atât de mare de modificări asupra bancnotelor a avut repercusiuni imediate asupra mentalului colectiv, cu atât mai mult cu cât experiențele similare trăite de români în timpul Primului Război Mondial și în perioada imediat următoare acestuia erau încă proaspete în memorie. Pentru a preîntâmpina orice neplăceri, la 19 iunie 1941, centrala BNR a emis o circulară confidențială prin care sucursalele și agențiile erau atenționate că *s-a răspândit zvonul că bancnotele de 1 000 lei surchargeate cu 2 țărănci nu ar fi bani buni, ci la fel cu cei din 1917 emiși de Banca Generală Română și că în consecință populația se ferește de aceste bancnote.*[50] Situația trebuia *combătută prin toate mijloacele* împreună cu angajații administrațiilor financiare, care la rândul lor primiseră indicații în acest sens din partea Ministerului Finanțelor.

Ceea ce îngrijora cel mai mult conducerea băncii era faptul că starea de neliniște era întreținută chiar de unii dintre angajații instituției. La 14 iunie 1941, printr-o adresă confidențială, guvernatorul Alexandru Ottulescu atrăgea atenția *domnilor șefi ai serviciilor băncii* să aducă la cunoștința subalternilor că *va fi pedepsit cu toată severitatea orice slujbaș al băncii, verificatoare sau funcționar, ce se va dovedi în viitor că: în tramvai, în autobuze sau oriunde altundeva discută sau comentează – așa cum ni s-a raportat că fac unele verificatoare – operațiunea de bostonare, numărare sau verificare a biletelor. Pedeapsa pe care o vom aplica imediat personalului care în viitor va cădea în culpele de mai sus va merge până la punerea imediată în disponibilitate a celor vinovați.*[51] S-a încercat responsabilizarea angajaților băncii implicați în manevrarea numerarului, inclusiv prin aducerea la cunoștință a unor cazuri concrete de indisciplină, după cum s-a întâmplat cu funcționarele Arghira Adămoiu, de la Serviciul Inspecțiuni, și Ștefania Tascovici, de la Serviciul

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:32 AM Page 103

Contabilitatea Biletelor, cărora le-a fost reținut salariul pe două zile, acuzate fiind că au dat dovadă de neglijență la verificarea și numărarea bancnotelor. Plecând de la acest exemplu, guvernatorul Ottulescu a transmis angajaților BNR că cei ce vor avea o *atitudine din care ar reieși cât de vag o lipsă de zel și încălcarea disciplinei tradiționale ce a constituit întotdeauna caracteristica fundamentală a funcționarilor băncii vor fi pedepsiți cu toată severitatea.*[52]

Neliniștea tot mai mare în rândul populației a determinat conducerea BNR să aducă în discuție, la 29 octombrie 1941, necesitatea emiterii unui comunicat lămuritor, care urma a fi difuzat prin presa scrisă și prin radio, în legătură cu valabilitatea bancnotelor aflate în circulație. Având în vedere multiplele modificări intervenite în structura emisiunii de la începutul anului 1941, inițiativa ne apare ca fiind absolut necesară. Conform documentelor, în acel moment erau în circulație, pe lângă bancnotele de 500 lei tip IV și 1 000 lei tip IV cu și fără supratipar, și cele de 500 lei tip IV intermediar. Putere circulatorie pe întregul teritoriu național aveau însă și biletele de 1 leu, respectiv de 2, 5, 20 și 100 lei care fuseseră emise de BNR pentru și în locul Ministerului Finanțelor, în momentul retragerii rublelor din Basarabia și Bucovina.[53] Dezechilibrele economice generate atât de micșorarea teritoriului național, cât și de implicarea României în conflictul aflat în desfășurare, au condus la creșterea circulației monetare de o manieră alarmantă, fapt pentru care Serviciul Contabilitatea Biletelor se temea că stocul biletelor aflate în tezaurele băncii urma a fi epuizat rapid.

La 9 iulie 1941 disponibilitățile de bilete supratipărite erau minime,[54] astfel că a fost adusă în discuție posibilitatea repunerii în circulație a bancnotei de 5 000 lei tip I cu supratipar. Pentru a se evita însă neplăcerile cauzate de o eventuală nouă interpretare tendențioasă a acestui demers, soluția propusă era ca *Asociația Băncilor să arate prin presă că lipsa unui bilet de mare cupură se face din ce în ce mai simțită.*[55] Administratorul Gh. Exarhu ruga Consiliul de administrație ca în luarea unei decizii în acest sens *să se țină seama că biletele noastre disponibile sunt în continuă descreștere, față cu biletele ce urmează a fi retrase. Această situațiune se agravează prin faptul că trebuie să punem la dispoziția pieței și a statului sume importante. În plus mai trebuie să ținem seama că retragerea rublelor va necesita o sumă de peste 2 miliarde lei.*[56] În cele din urmă, conducerea BNR a amânat discutarea problemei.

Bancnotele de 1 000 lei tip V și 2 000 lei

Nevoile circulației reclamau încă din anul 1940 existența unei bancnote cu o valoare nominală mai mare decât cea a biletului de 1 000 lei. Nu am regăsit informații care să ne ofere detalii despre discuțiile preliminare legate de decizia emiterii nominalului de 2 000 lei, dar la sfârșitul lunii februarie 1941 Serviciul Tehnic era în măsură să prezinte caietul de sarcini pentru comanda de hârtie filigranată necesară imprimării respectivei bancnote. Deși specialiștii BNR pregătiseră două desene pentru realizarea filigranului acestui bilet reprezentând chipul lui Mihai Viteazul, respectiv pe cel al împăratului Traian, s-a opinat că, pentru a se obține un filigran de calitate, cea de-a doua soluție era cea mai indicată.[57] Pentru a se putea comanda hârtia în Germania era nevoie de obținerea unui aviz din partea Fabricii Letea, cu care BNR avea încheiată convenția din anul 1937, act prin care banca centrală se angajase ca timp de 10 ani să comande la Bacău toată cantitatea de hârtie de care avea nevoie pentru tipărirea propriilor bancnote. La 17 martie 1941 Fabrica Letea a înștiințat

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:32 AM Page 104

Bancnota de 1 000 lei tip V

Emisiunea: *23.03.1943* | Dimensiuni: *183 x 105 mm* | Desenatori: *Nicolae Grigorescu, Ary Murnu* | Gravor: *Eugène Gaspé* | Tipar: *BNR* | Filigran: *Traian* | Recto: *lateral, compoziție alegorică pe două planuri, cu țărănci și copii purtând atributele Agriculturii și Activităților Casnice; în centru, efigia împăratului Traian în filigran deasupra căreia este înscris, în cartuș, numele emitentului; dedesubt, cartuș cu textul penalităților* | Verso: *chenar decorat cu rinsouri, segmentat la colțuri de palmete în care este înscrisă valoarea nominală, iar pe laturile lungi de sigla BNR; în centru, medalion cu efigia împăratului Traian în filigran, flancat, în stânga, de un grup de două țărănci purtând sape pe umeri, respectiv de o țărancă culegând fructe, în dreapta.*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:33 AM Page 105

Probe ale bancnotei de 1 000 lei tip V

Banca Națională că era de acord, în mod excepțional, ca institutul de emisiune să comande 2,5 milioane coli de hârtie pentru imprimarea biletului de 2 000 lei la Fabrica Gebrüder Ebart din apropierea Berlinului, care producea hârtie filigranată încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și care a produs suportul de imprimare pentru cele mai multe bancnote germane începând cu anul 1874.[58] Exista o condiție pe care BNR era obligată să o îndeplinească, și anume aceea de a încredința comenzi suficiente pentru fabricarea hârtiei pentru bancnotele de 500 și 1 000 lei, astfel încât cei 185 de muncitori și funcționari care lucrau în pavilionul special al fabricii să își poată continua activitatea. Totodată, banca a obținut și avizul Ministerului Economiei Naționale care, constatând lipsa materiilor prime de la Letea, a consimțit la efectuarea acestei comenzi *de interes general* în Germania.[59]

În cursul lunii iulie 1941 Banca Națională a lansat o nouă comandă de hârtie către fabricantul german, în cuantum de 40 de tone. Partea germană a solicitat însă de această dată ca institutul de emisiune de la București să intervină pentru obținerea unui permis de export pentru 100 tone de cârpe vechi de cânepă, pe care urma să le folosească ca materie primă. Noua comandă a atras protestul Fabricii Letea, care a intervenit pe lângă BNR pentru a o determina să renunțe la intențiile sale, motivând că *este periculos să ne angajăm la importuri de hârtii pentru bancnote atâta vreme cât acestea se pot fabrica în țară*.[60] Mai mult decât atât, partenerilor de la Bacău li se părea revoltătoare cererea privind obținerea unei autorizații de export de materie primă, în condițiile în care ei aveau nevoie de 50-60 tone de cârpe lunar, cantitate pe care o procurau cu foarte mari dificultăți. Conducerea băncii a hotărât totuși că, în condițiile nevoii urgente de hârtie, menținerea comenzii către Berlin era obligatorie.[61] La 12 noiembrie 1941, Serviciul Fabricarea Biletelor a obținut autorizarea Consiliului general de a tipări primele 1 400 de alfabete din biletul de 2 000 lei, fiecare alfabet având 25 de litere a câte 1 000 de bilete.[62]

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:33 AM Page 106

Proiect pentru bancnota de 2 000 lei (recto)

În prealabil, la 29 octombrie 1941, se obținuse aprobarea transformării clișeelor de 500 lei tip II, astfel încât să poată fi utilizate la tipărirea noii bancnote.[63] Relevantă pentru situația în care se găsea BNR în acel moment ni se pare ședința din 17 decembrie 1941 a Consiliului de administrație al băncii în care, deși Serviciul Tehnic specifica faptul că hârtia primită din Germania nu îndeplinea toate stadardele de calitate cerute prin caietul de sarcini, s-a luat hotărârea de a se suplimenta comanda către fabricantul german cu încă 15 milioane bilete.[64]

Chiar dacă la București se admitea că hârtia provenită de la Gebrüder Ebart era calitativ superioară celei de 1 000 lei produse la Letea, fabricii din Berlin i se atrăgea atenția că rezistența la îndoire era sub cea stabilită prin caietul de sarcini (450 de îndoituri duble în loc de 540). Dar, atât lipsa acută de hârtie de pe piața autohtonă, cât și cea de materie primă au determinat banca să abdice de la condițiile atât de ferme impuse de-a lungul perioadei interbelice furnizorilor străini, astfel încât s-a acceptat ca Gebrüder Ebart să producă și să expedieze în continuare hârtie la București, fără examinarea prealabilă a probelor.[65]

Tipărirea noii bancnote a început la scurt timp după obținerea aprobărilor. La 4 martie 1942 Corpul detectivilor din echipa specială a Direcției Generale a Poliției[66] informa că în atelierele băncii se lucra în acel moment la verificarea și înserierea noilor bilete de 2 000 lei care urmau a fi puse pe piață în cel mai scurt timp. Era însă făcută și precizarea că *deocamdată nu se vor pune în circulație până nu se va retrage un stoc important din bancnotele de 500 lei și nu se fac publicațiunile necesare prin ziare și radio relativ la retragerea acestor bancnote și pregătirea opiniei publice pentru a nu se crede și colporta zvonuri relativ la o inflație.*[67] Cert era faptul că, la BNR, se lucra la tipărirea lor *în mod continuu atât ziua cât și noaptea*.[68] Informația s-a dovedit a fi exactă din moment ce, șase zile mai târziu, în presa centrală a fost publicat un comunicat al BNR prin care populația era informată că urmau să se retragă din circulație bancnotele de 500 lei tip IV cu și fără supratipar. Banca centrală motiva că luase această hotărâre *constatându-se în urma repetatelor cereri ale publicului și ale instituțiilor bancare că numărul prea mare al biletelor de 500 lei stânjenește circulația.*[69] Pentru înlocuirea acestor cupiuri BNR anunța că avea să pună în circulație, începând cu 15 aprilie 1942, două noi bancnote: 1 000 lei tip V și 2 000 lei. Interesantă este referirea la biletul de 1 000 lei tip V, despre care nu avem cunoștință să se fi vorbit până în prezent în literatura de specialitate. [70] Faptul este ușor explicabil dacă avem în vedere că practic, din punct de vedere iconografic, acest nou tip de bilet este identic cu cel anterior, reproducând desenul lui Grigorescu. Diferența intervine însă în privința coloristicii și a filigranului. Dacă în cazul tipului IV al bancnotei de 1000 lei predomină nuanțele de maro, la tipul V, conform informațiilor furnizate de fișa descompunerilor de culoare, s-a folosit cerneală galbenă, portocalie, albastră și albastră-cobalt, la

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:33 AM Page 107

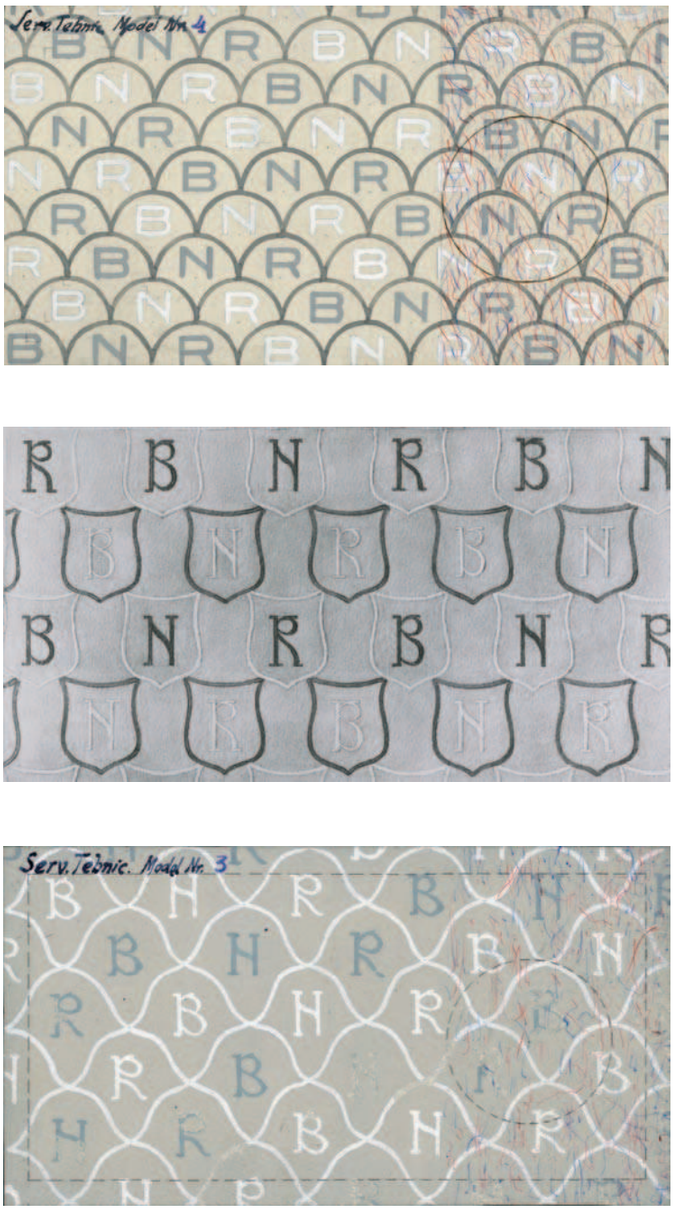

Proiecte pentru hârtia filigranată
a bancnotei de 2 000 lei

care s-a adăugat cerneala neagră utilizată doar pentru numerotare.[71] În filigran era reprezentat împăratul Traian, care înlocuia efigia fostului rege Carol al II-lea. O altă deosebire constă în modul de scriere a datei emisiunii și în amplasamentul acesteia. Dacă în cazul bancnotei tip IV pentru un bilet având data de emisiune 21 decembrie 1938 aceasta apare fragmentată sub forma *19 XII*, respectiv *21 38*, înscrise de o parte și de alta a medalionului central în care era conținut filigranul, în cazul tipului V data este reprezentată sub forma *10 septembrie 1941* și este imprimată sub medalionul central. De asemenea, numărul de control al bancnotei este trecut în partea inferioară a medalionului în cazul tipului IV, respectiv în cea superioară în cazul tipului V.

Punerea în circulație a bancnotei de 2 000 lei a generat imediat zvonuri alarmiste, consemnate de organele informative ale statului. Astfel, la 21 aprilie 1942 grupa a II-a a Corpului detectivilor din cadrul Direcției Generale a Poliției menționa că în cercurile bancare din București se comenta că în viitorul apropiat avea să fie repusă în circulație vechea bancnotă de 5 000 lei.[72] A doua zi, aceeași structură revenea, informând că în mediile comerciale ale Capitalei se aprecia că emiterea bancnotei de 2 000 lei și preconizata emisiune a celei de 5 000 lei vor avea consecințe extrem de nefavorabile asupra cursului monedei naționale: *Întotdeauna apariţiunea unei monede prea mari este semnul unei deprecieri valutare, al cărei curs este accelerat printr-o astfel de măsură. /…/ Pe piață, în sistemul actual există o serioasă dificultate pentru schimbul bancnotelor de 500 şi 1 000 lei, din pricina lipsei monedei mărunte. Or, apariția pe piață a unor bancnote de valoare atât de mare, precum şi retragerea de pe piață a unui stoc atât de însemnat de bancnote de 500 lei, va agrava (sic!) şi mai mult schimbul actual care este atât de*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:35 AM Page 108

Bancnota de 2 000 lei

Emisiunea: *2.05.1944* | Dimensiuni: *201 x 112 mm* | Desenatori: *Clément Serveau,* Gravor: *Eugène Gaspé* | Tipar: *BNR* | *Filigran: BNR în scut* | Hârtia: *Gebrüder Ebart*
Recto: *în chenar cu decor vegetal, compoziție alegorică cu țărănci și copii purtând atributele Activităților Casnice; în centru, medalion cu filigranul BNR în scut, deasupra căruia sunt înscrise elementele de identificare* | Verso: *chenar decorat cu motive naționale românești, întrerupt pe laturile lungi de cartușe cu numele emitentului (sus), respectiv textul penalităților (jos); în fundal, pesiaj montan cu sonde și castelul Peleș în stânga; în dreapta, în prim plan, grup de țărănci purtând sape pe umeri; în centru, medalion rotund cu filigranul BNR în scut, surmontat de stema țării*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:36 AM Page 109

Bancnota de 2 000 lei

Emisiunea: *10.10.1944* | Dimensiuni: *201 x 112 mm* | Desenator: *Clément Serveau* | Gravor: *Eugène Gaspé* | Tipar: *BNR* | Filigran: *Traian* | Hârtia: *Gebrüder Ebart*
Recto: *în chenar cu decor vegetal, compoziție alegorică cu țărănci și copii purtând atributele Activităților Casnice; în centru, medalion cu filigranul BNR în scut, deasupra căruia sunt înscrise elementele de identificare* | Verso: *chenar decorat cu motive naționale românești, întrerupt pe laturile lungi de cartușe cu numele emitentului (sus), respectiv textul penalităților (jos); în fundal, peisaj montan cu sonde și castelul Peleș în stânga; în dreapta, în prim plan, grup de țărănci purtând sape pe umeri; în centru, medalion rotund cu filigranul BNR în scut, surmontat de stema țării*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:36 AM Page 110

greoi, încât s-a ajuns ca prin foarte multe prăvălii să se afişeze ca publicul să vină cu monedă pregătită, nemaiputându-se da restul.[73] La începutul lunii iulie, în oraşul Mediaş circula cu insistenţă zvonul că urmau să se expedieze în Germania 12 vagoane de cârpe în vederea fabricării unui nou stoc de hârtie filigranată pentru bancnotele de 2 000 şi de 5 000 lei. Poliţia din localitate consemna că ştirea *a produs o deosebită indignare şi îngrijorare în rândurile populaţiei locale, care vede în aceasta tendinţa unei apropiate inflaţii.*[74] În octombrie 1942, organele informative ale statului consemnau că în cercurile economice şi financiare din Timişoara se discuta cu insistenţă că în Germania se falsificau pe scară largă cupiurile de 1 000 şi 2 000 lei. La baza acestei convingeri stăteau diferenţa de culoare a bancnotei de 1 000 lei tip V faţă de tipul precedent şi diferenţele existente între hârtia întrebuinţată până atunci şi cea fabricată la Berlin. Zvonul a fost însă repede infirmat de la Bucureşti.[75]

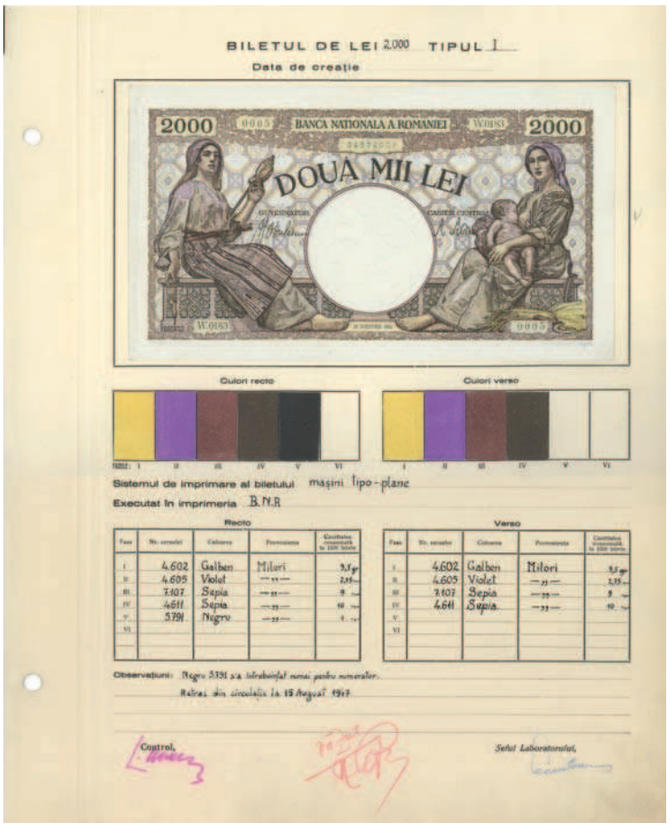

Fişa descompunerii de culoare pentru bancnota de 2 000 lei

La sfârşitul anului 1942, Serviciul Fabricarea Biletelor atenţiona că, în curând, hârtia comandată în Germania pentru biletele de 2 000 lei se va epuiza, ultimul vagon fiind aşteptat în cursul lunii decembrie 1942. Deşi BNR încercase suplimentarea comenzii pentru fabricarea hârtiei, conducerea fabricii Gebrüder Ebart nu a acceptat, argumentând că maşinile erau întrebuinţate în acel moment strict pentru nevoile statului german.[76] În aceste condiţii şi având în vedere că, în acel moment, designul preconizatei bancnote de 5 000 lei se afla încă în studiu, conducerea BNR a hotărât să întrebuinţeze pentru imprimarea biletului de 2 000 lei hârtia fabricată deja în Germania pentru viitorul cupiu de 5 000 lei.[77]

Această hârtie era diferită de cea utilizată până atunci, având în filigran continuu iniţialele BNR cuprinse în scuturi. De asemenea, pentru a-i mări gradul de siguranţă, în structura hârtiei au fost încorporate şi mici scame multicolore. La 22 februarie 1943, conducerea BNR a aprobat folosirea celor peste 2 milioane de coli primite până atunci[78] pentru tipărirea imediată a bancnotei de 2 000 lei. Astfel, trei dintre emisiunile acestui cupiu purtând datele de 23 martie 1943, 1 septembrie 1943 şi 2 mai 1944 au fost tipărite pe această hârtie. De asemenea, la emisiunea din 10 octombrie 1944, alfabetele de la 2 913 la 2 982 au fost şi ele imprimate pe acelaşi tip de hârtie.

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:36 AM Page 111

Această ultimă dată de emisiune este înscrisă și pe alfabetele cuprinse între 2 983 și 3 170, care sunt însă imprimate din nou pe hârtie având în filigran efigia lui Traian.[79] Explicația acestei schimbări este simplă. Din comanda inițială făcută de BNR fabricantului berlinez la 15 decembrie 1941 nu fusese executată decât o parte, din cauza folosirii capacității de producție pentru interesele statului german. În vara anului 1943 însă, furnizorul de hârtie a anunțat Banca Națională a României că putea relua vechea comandă, arătându-și disponibilitatea de a mai produce și alte tranșe de hârtie. Deși noua ofertă de preț era ușor mărită[80] și implica și furnizarea a 60 000 kg de cârpe vechi de in și cânepă, conducerea băncii a acceptat-o, ținând seama de motivațiile susținute de Serviciul Tehnic. Astfel, argumentele aduse în favoarea utilizării hârtiei germane țineau în primul rând de calitatea acesteia, filigranul cu *capul lui Traian prezentând mai multă siguranță decât cel cu filigran continuu Letea*, în componența sa intrând bumbac în proporție de 50 la sută (față de numai 20 la sută în hârtia de la Letea).[81] De asemenea, trebuia să se țină cont de faptul că stocul de hârtie destinat imprimării bancnotei de 2 000 lei era aproape epuizat, iar în țară aceasta nu se putea fabrica deoarece la Letea existau în acel moment site filigranate doar pentru fabricarea bancnotei de 1 000 lei. Nici rațiunile economice nu erau de neglijat, în condițiile în care, chiar cu prețul mărit, hârtia germană era mai ieftină decât cea produsă în România.[82]

Bancnota de 5 000 lei tip II

La începutul anului 1941, atunci când a fost repusă în circulație bancnota de 5 000 lei tip I cu supratipar, conducerea BNR a considerat măsura ca fiind provizorie. În fapt, se dorea realizarea unui nou bilet având această valoare nominală, preparativele pentru executarea sa demarând în scurt timp. Fabricarea unei noi bancnote nu era însă, după cum am văzut, un demers prea ușor, iar condițiile de război nu făceau decât să complice și mai mult lucrurile. Pentru a obține rapid clișeele necesare unei noi bancnote de 5 000 lei, la 12 decembrie 1941 Serviciul Fabricarea Biletelor a sugerat transformarea clișeelor biletului de 500 lei tip IV. Pe fața biletului, pe lângă transformarea cifrelor și a textului reprezentând valoarea în litere a bancnotei, era propusă eliminarea stemei țării. Pe verso, imaginea castelului Peleș urma a fi înlocuită cu o alta, neprecizată însă. Culoarea albastră era propusă pentru a fi predominantă în noul cupiu, care putea fi tipărit pe hârtia destinată bancnotei de 500 lei tip V. Zece zile mai târziu, Serviciul Fabricarea Biletelor a propus Consiliului de administrație ca pe verso să fie reprodusă compoziția lui Costin Petrescu,[83] *Intrarea lui Traian în Dacia*, preluată din fresca Ateneului Român. Pictorul, cu care banca mai colaborase în timpul Primului Război Mondial la emisiunea biletelor de 1 și 2 lei, era de acord să cedeze drepturile de reproducere a operei sale pentru o sumă cuprinsă între 100 000 și 200 000 lei.[84] Discutarea acestei propuneri a fost însă amânată. La jumătatea lunii martie 1942, responsabilii imprimeriei au informat conducerea BNR că în atelierul de gravură se începuse deja lucrul la transformarea clișeului de 500 lei tip V recto în cel pentru biletul de 5 000 lei, operațiune estimată a dura încă trei luni, începând din acel moment. Deși modelul pentru verso nu fusese încă stabilit, se menționa că gravarea respectivului clișeu ar dura aproximativ 10 luni, chiar și în condițiile în care imaginea castelului Peleș ar fi fost înlăturată din designul biletului, dar ar fi fost menținut vechiul chenar al biletului de 500 lei tip IV.[85] La aceasta se mai adăuga și problema procurării hârtiei necesare noului cupiu, în condițiile în care Fabrica Letea putea face față cu greu

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:37 AM Page 112

Proiecte pentru bancnota de 5 000 lei tip II
(concursul din anul 1942, faza I)

comenzilor aflate în desfășurare din lipsa materiei prime.[86] Soluția consta în comandarea în Germania a hârtiei necesare, la fabrica Gebrüder Ebart. Germanii trimiseseră chiar șase modele de filigran, calitatea hârtiei fiind identică cu a celei furnizate pentru bancnota de 2 000 lei. Realizarea hârtiei filigranate dura însă mai mult timp și avea costuri însemnate. De aceea, de la Berlin se propunea realizarea unei hârtii care să nu conțină niciun filigran, dar care să aibă încorporată în structura ei mici fibre multicolore care să îi garanteze siguranța. O astfel de hârtie se putea fabrica într-o cantitate însemnată, și anume 10 000 kg /lună. BNR a optat pentru realizarea a aproximativ 7 vagoane de hârtie având filigran continuu, dar și fibre colorate, ce urma să fie întrebuințată pentru imprimarea a 50 milioane bilete.[87] Modelul filigranului, elaborat în cadrul Serviciului Tehnic, a fost expediat la Berlin la 28 martie 1942. Costul total ale acestei comenzi se ridica la 429 165 RM, la care se adăugau alte 1 800 RM, reprezentând contravaloarea sitei filigranate utilizate la producerea hârtiei.[88] Deși comanda de hârtie fusese deja lansată către fabrica din Germania, la București nu se hotărâse încă designul noului bilet. Situația a devenit presantă deoarece, de la 1 iunie, începeau să sosească primele transporturi de hârtie, iar aceasta trebuia depozitată în condiții speciale, care cu greu puteau fi îndeplinite în anii războiului. Având în vedere această situație, la 15 mai 1942 Serviciul Tehnic a ținut o *conferință cu sculptorii și pictorii convocați în vederea concursului pentru desenul noului bilet*.[89] În urma acesteia, patru zile mai târziu, Consiliului de administrație i-au fost prezentate câteva propuneri care au fost aprobate. Astfel, s-a hotărât ca formatul noului bilet să fie mai mare (192x80 mm) decât al bancnotei de 500 lei aflate în circulație, care era de 157x85 mm, pentru a fi mai ușor de manipulat și mai greu de falsificat. Pentru recto urmau a fi întrebuințate șase culori, iar pentru verso patru, decizia fiind luată nu doar *pentru înfrumusețare*, ci și din rațiuni de siguranță.

La concurs au fost invitați să participe pictorii Arthur Verona, Camil Ressu, Cecilia Cruțescu-Stork, Ary Murnu, Al. Brătescu-Voinești, I. Demetrescu, Gh. Zlotescu, Alex. Moscu, Șt. Constantinescu, Gh. Chirovici și Jean Steriadi, sculptorii Corneliu Medrea și Ioana Bassarab, gravorul Iuca, pictorul-desenator al băncii Victor Georgescu și pictorii-gravori ai BNR.[90] Se preciza că organizarea unui concurs ar fi fost inutilă dacă s-ar fi folosit unul dintre proiectele mai

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:37 AM Page 113

vechi semnate de Arthur Verona sau de Camil Ressu aflate în acel moment în posesia BNR. La 28 iulie 1942 Serviciul Tehnic era în măsură să anunțe rezultatele preliminare ale concursului. Cei 15 candidați înscriși au prezentat un număr de 29 de proiecte, în total 59 de desene recto sau verso, realizate în tuș sau grafit. Interesant este faptul că proiectele prezentate poartă valoarea nominală de 1 000 lei,[91] ceea ce ne face să credem că autorilor nu le-a fost comunicată valoarea reală a viitoarei bancnote. Artiștii invitați au fost recompensați cu câte 20 000 lei, indiferent dacă proiectele prezentate de ei s-au calificat sau nu pentru cea de-a doua probă a concursului.[92] Această din urmă probă, care consta în analizarea desenelor de către membrii Consiliului de administrație, a avut loc la 9 septembrie 1942. Din cele 29 de proiecte, Consiliul a reținut pentru a fi discutate un număr de zece proiecte recto-verso, patru aparținându-i lui Ary Murnu. Proiectele reținute au fost reexaminate în ședința Consiliului de administrație din 29 septembrie, de această dată fiind reținute doar trei desene realizate de Murnu (două recto și unul verso), precum și câte un proiect complet realizat de Al. Brătescu-Voinești, Gh. Chirovici, Virgil Manoliu și N. Cernescu, ultimii doi artiști nefigurând în lista celor invitați inițial să participe la concurs. Ulterior, toate acestea au fost refăcute la scară mare, de data aceasta color și purtând valoarea nominală de 5 000 lei. Abia la 9 februarie 1943 s-a decis că niciunul dintre aceste proiecte nu poate fi declarat câștigător și în consecință nu va fi executat. În aceste condiții, premiul I,

Proiect pentru bancnota de 5 000 lei tip II
de Gheorghe Chirovici
(premiul I la concursul din 1942)

Proiect pentru bancnota de 5 000 lei tip II
de Alexandru Brătescu-Voinești
(premiul II la concursul din 1942)

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:37 AM Page 114

în valoare de 500 000 lei , nu a fost acordat. A fost stabilit însă un clasament, în funcție de care au fost acordate și recompensele materiale: premiul II - Gh. Chirovici, 200 000 lei, premiul III - Alexandru Brătescu-Voinești, 100 000 lei; restul artiștilor au fost gratificați după cum urmează: V. Manoliu - 50 000 lei, N. Cernescu - 50 000 lei și A. Murnu - 25 000 lei.[93]

Ne permitem să insistăm mai mult asupra unuia dintre proiectele prezentate de Murnu la acest concurs, și anume cel purtând motto-ul "Negoi 7", a cărui schiță de recto a fost publicată și analizată de Liliana-Nicoleta Hanganu și Radu Ocheșeanu.[94] Plecând de la simbolistica celor doi porumbei din partea dreaptă a desenului și prin analogie cu reversul monedei de argint de 100 000 lei emise în anul 1946, autorii au presupus că acesta ar fi fost realizat în perspectiva înfăptuirii reformei monetare din anul 1947.[95] În realitate, așa cum o demonstrează documentele din arhiva BNR, proiectul a participat la concursul despre care am vorbit anterior. Inadvertența legată de valoarea nominală, 1 000 lei, înscrisă pe acest desen și faptul că în urma concursului se dorea alegerea unui model pentru noul cupiu de 5 000 lei pot fi explicate, după cum am mai afirmat, prin faptul că artiștilor nu le-a fost indicată inițial valoarea reală a bancnotei care se dorea a fi realizată, responsabilii BNR fiind în primul rând interesați de compoziția artistică a desenului. Între documentele pe care le-am cercetat se regăsesc și desenele originale ale acestui proiect pe care Ary Murnu le-a vândut în anul 1944 Băncii Naționale contra sumei de 450 000 lei, împărțită după cum urmează: 200 000 lei recto, 150 000 lei verso și 100 000 lei renunțarea la drepturile de autor.[96] Liniile generale ale compoziției definitive sunt aceleași cu cele ale schiței desenului preliminar publicat de cei doi cercetători, dar există și deosebiri de interpretare ușor de observat atât în cazul copiilor aflați lângă femeia îmbrăcată în port național (care, așa cum declara pictorul, reprezintă în mod simbolic *Maternitatea*), cât și în cazul celor doi *putti*. Ghirlanda susținută de aceștia din urmă, ca și chenarul bancnotei au suferit la rândul lor transformări. Spre deosebire de schița aflată în colecția Muzeului de Istorie și Artă al Municipiului București, proiectul definitiv din colecția Imprimeriei BNR conține și desenul de fond al bancnotei. Conform Convenției-chitanță, încheiată în anul 1944 cu ocazia vânzării către Banca Națională a celor două desene, Murnu a cedat băncii definitiv și fără nicio rezervă dreptul de a întrebuința și reproduce în orice mod, oricând și în oricâte exemplare ar dori aceste desene pe biletele de bancă ce le va pune în circulație. Din acest moment, banca centrală le putea reproduce fragmentar, completate de alte desene sau în întregime, în orice culori. De asemenea, le puteau fi aduse și orice modificări, fără ca lui Murnu să i se ceară încuviințarea și, fapt extrem de important, fără ca numele său să fie menționat pe o eventuală bancnotă ce ar fi avut la bază respectivul desen.[97] În condițiile în care, la un an de la desfășurarea concursului anterior menționat, BNR a cumpărat proiectul lui Murnu, se ridică întrebarea firească de ce acesta a fost plasat pe ultimul loc de către juriul care a examinat desenele participante. Explicația noastră vine tot în urma cercetării documentelor. Credem că la concurs Murnu a prezentat o schiță preliminară a proiectului (poate chiar pe cea publicată de Liliana-Nicoleta Hanganu și Radu Ocheșeanu?) și nu desenul definitiv, pe care l-a vândut ulterior. Facem această afirmație după ce, din informațiile disponibile, am aflat că în perioada concursului Ary Murnu nu a reușit să-și finalizeze desenele, fiind bolnav.[98] Din cele 18 schițe alb-negru prezentate în prima fază a concursului, pictorul a reușit să definitiveze din punct de

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:37 AM Page 115

Proiectele lui Ary Murnu pentru
bancnota de 5 000 lei tip II

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:37 AM Page 116

vedere coloristic doar una singură. După concurs banca i-a cerut să finalizeze și celelalte schițe selectate, iar Murnu s-a achitat de această datorie.[99] Nu știm ce s-a întâmplat ulterior cu acestea, pentru că nu le-am regăsit nici în arhivele BNR și nici în colecția Imprimeriei BNR. Știm doar că în mai 1947 Murnu a încercat să vândă băncii două proiecte, despre care documentele precizează că erau executate în anul 1939 și erau destinate realizării unui bilet de bancă în sistemul *taille-douce*. Cu tot avizul favorabil al Serviciului Fabricarea Biletelor, Consiliul de administrație a respins această cerere.[100]

Deși în urma concursului niciunul dintre proiecte nu a fost declarat câștigător, nevoile circulației reclamau în continuare emiterea unei bancnote cu valoarea nominală de 5 000 lei, așa încât în cadrul Serviciului Tehnic s-a căutat o soluție de compromis. La începutul lunii iunie 1943, specialiștii din cadrul acestui serviciu au adus la cunoștință conducerii că au executat un proiect intermediar pentru viitorul bilet. Era vorba în fapt despre combinarea a două bancnote emise anterior de către BNR, cărora li se aduseseră unele modificări. Astfel, pentru recto a fost folosit desenul utilizat pentru bancnota de 500 lei tip III, din care a fost înlăturat chipul regelui Carol al II-lea, acesta fiind înlocuit cu un medalion cu efigiile suprapuse ale lui Traian și Decebal. Noul proiect conținea stema mare a țării, așezată central, în locul celei mici, iar valoarea în litere era plasată deasupra acesteia, pe o linie curbă. Data de creație, scrisă mult mai mic, a fost coborâtă în partea inferioară a biletului. Pentru verso a fost utilizată o parte din compoziția aflată pe reversul biletului de 1 000 lei tip III realizat de Ary Murnu. Chenarul noului bilet, pentru ambele fețe, a fost același cu cel al bancnotei de 500 lei tip III. Acest chenar a fost interpretat ca fiind alcătuit din ornamente grecești.[101]

Cercetătorii citați mai sus, punându-și problema paternității biletului de 5 000 lei tip II, consideră în mod eronat că proiectul îi aparține lui Ary Murnu și interpretează lipsa semnăturii acestuia de pe bancnotă ca ținând strict de motive de deontologie profesională.[102] Documentele demonstrează însă că pictorul nu a fost în niciun fel implicat în realizarea acestui cupiu, utilizarea unei părți din desenul său folosit anterior pentru bancnota de 1 000 lei tip III ținând strict de conjunctură. În fața conducerii BNR s-a ridicat problema de a se trata cu pictorul eventualele *pretenții ce ar avea pentru folosirea în acest bilet a compoziției Domniei Sale*, dar până în acest moment documentarea noastră nu ne-a condus la vreun răspuns în această chestiune.[103] La începutul lunii august 1947, Serviciul Contabilitatea Biletelor a înaintat conducerii un referat prin care solicita luarea unei decizii în privința bancnotei de 5 000 lei tip II. În document este exprimată necesitatea tipăririi și punerii în circulație a acestui cupiu, în paralel cu retragerea celui de 1 000 lei tip IV cu supratipar (circa 20 milioane bilete)[104] și anularea aceleiași bancnote fără supratipar, deja retrasă din circulație (circa 23 milioane bilete). Punerea în circulație a bancnotei de 5 000 lei tip II ar fi ușurat în mod simțitor operațiunile de verificare și manipulare a numerarului care, din cauza valorilor nominale mici ale bancnotelor aflate în circulație, reclamau cheltuieli ridicate. Conducerea băncii a amânat un timp luarea unei decizii, dar la 1 septembrie chestiunea a fost pusă în discuție în ședința Consiliului de administrație, prilej cu care s-a aprobat, în principiu, doar începerea imprimării biletului de 5 000 lei, fără a se acorda și dreptul de punere în circulație. Propunerile în legătură cu biletul de 1 000 lei tip IV au fost însă respinse. Interesant este faptul că, deși s-a obținut această aprobare de principiu, în acel moment nu se luase încă

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:37 AM Page 117

nicio decizie în legătură cu dimensiunile și coloristica biletului, astfel că la 15 septembrie Fabricarea Biletelor a intervenit cerând alegerea acestora.[105] Aprobarea a venit după șase zile, când s-a decis ca nuanța dominantă a noii bancnote să fie albastrul, iar dimensiunile au fost stabilite la 166x93 mm.[106] La 23 septembrie a fost adoptată și autorizația definitivă de imprimare. Îndată ce aceste detalii tehnice au fost puse la punct, a început tipărirea cupiului de 5 000 lei tip II pe 4 dintre cele

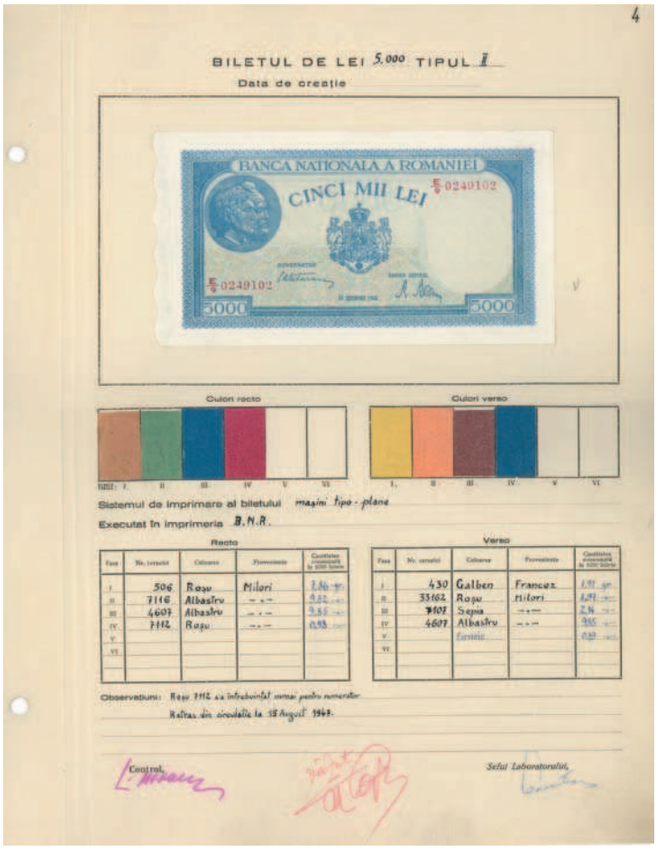

Fișa descompunerii de culoare pentru bancnota de 5 000 lei tip II

5 mașini de imprimat aflate la sediul central al BNR în acel moment. Bancnotele de 1 000, respectiv 2 000 lei continuau să se tipărească la secția de la Govora a Serviciului Fabricarea Biletelor.[107] La propunerea Serviciului Tehnic, imprimarea acestor prime 16 litere (de la A/1 la P/1) ale emisiunii s-a făcut pe hârtia destinată inițial biletului de 500 lei tip V[108] conținând în filigran portretul împăratului Traian.[109] Conform registrelor de evidență ale Serviciului Fabricarea Biletelor, la 28 septembrie s-a aprobat tipărirea unui număr de 2 020 000 coli a câte 8 bilete pe coală, respectiv un total de 16 160 000 bilete în valoare de 80,8 miliarde lei, astfel că la 15 februarie 1944 noua bancnotă a fost pusă în circulație.[110] În ședința Consiliului general din 21 februarie 1944 a fost aprobată imprimarea a încă 16 milioane bilete, de la R/1 la G/2. Această autorizație a fost anulată la 2 mai, în urma înlocuirii guvernatorului Alexandru Ottulescu cu Constantin Angelescu. Concomitent a fost emisă o altă autorizație pentru aceleași alfabete, bancnotele urmând a purta semnătura noului guvernator.

Deși, după cum am văzut, la Berlin a fost comandată special o hârtie pentru imprimarea bancnotei de 5 000 lei tip II, aceasta nu a fost utilizată în scopul pentru care a fost inițial destinată, pe ea imprimându-se doar nominalul de 2 000 lei. Este cunoscut faptul că, începând cu litera J/2, hârtia bancnotei de 5 000 lei prezintă filigranul continuu (sau în lanț), caracteristic pentru producția internă de la Letea.[111] Cercetarea registrelor Imprimeriei ne-a relevat că de la litera J/2 și până la litera P/6 bancnota a fost imprimată pe hârtie cu filigran continuu și fibre colorate, produsă la Fabrica de la Petrești-Alba. De la litera R/6, conform aprobării Consiliului general al Băncii Naționale a României din 17 octombrie 1945, cupiul a fost tipărit pe hârtia cu filigran continuu

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:38 AM Page 118

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:38 AM Page 119

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:38 AM Page 120

fabricată la Letea. Lipsa acută de materii prime din acei ani, dar și nevoia tot mai presantă de numerar au condus, la 2 februarie 1946, la adoptarea unei soluții de compromis în privința calității hârtiei utilizate pentru bancnota în cauză. Astfel, pentru bancnotele tipărite după această dată[112] au fost folosite două tipuri de hârtie, ambele fabricate la Letea: un tip de hârtie având textura obținută 100 la sută din cârpe, cu filigran continuu, dar fără fibre colorate, destinată inițial biletului de 100 000 lei, și alt tip de hârtie având textura mixtă, 50 la sută cârpe și 50 la sută celuloză, cu aceleași caracteristici tehnice, destinată biletului de 500 lei.

Probă pentru biletul de 1 leu tip *război*;
p. 118-119: detaliu de pe clișeul de 5 lei tip *război* (recto)

Noua bancnotă a fost pusă în circulație începând cu 15 februarie 1944. Anterior acestei date în presă au fost lansate semnale menite a pregăti populația. Într-o notă a SSI, datată 28 ianuarie 1944, se specifica faptul că cercurile bancare și financiare priveau cu interes atât lansarea biletului de 5 000 lei, cât și o eventuală introducere în circulație a unei bancnote de 10 000 lei, aceste cupiuri putând aduce *înlesniri în operațiunile comerciale și bancare*.[113] Pe de altă parte, documentul menționa și temerea că acestea puteau contribui la *intensificarea atmosferei de inflație*. În același timp, ținându-se cont de istoria anterioară a nominalului de 5 000 lei tip I care s-a aflat pentru o foarte scurtă perioadă de timp în circulație, se menționa existența temerii ca statul să nu retragă rapid noile bancnote și să le plătească ulterior doar parțial, în bilete de valoare mai mică, rezervându-și dreptul de a plăti o anumită cotă în titluri proprii sau în bunuri care îi aparțineau.[114]

„Banii de război" și circulația monetară în Basarabia și Bucovina de Nord (1940-1944)

În urma notelor ultimative ale guvernului sovietic din 26-28 iunie 1940, România a fost obligată să cedeze către URSS un teritoriu de aproximativ 50 700 km^2, ce cuprindea toate județele Basarabiei, precum și nordul Bucovinei. Intrarea trupelor sovietice în județele cedate nu a fost însoțită de o instalare imediată și sistematică a administrației civile.

În acest context trebuie plasată lipsa de interes a noilor autorități de a reglementa circulația monetară. Leii românești au fost lăsați să circule în paralel cu rublele sovietice, ceea ce a dat naștere la numeroase acțiuni speculative. Un raport referitor la debutul ocupației sovietice, redactat la 20 august 1941 de către

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:38 AM Page 121

Oficiul BNR din Telenești, județul Orhei, arată că la începutul lunii septembrie 1940 leii erau încă în circulație, iar țăranii nu se grăbeau să-i schimbe în ruble, deoarece cursul scăzuse puternic, iar mulți basarabeni sperau fie să se repatrieze, fie să se întoarcă administrația românească. Au existat însă numeroase persoane care, deținând un capital lichid însemnat în lei, l-au lichidat prin cumpărarea masivă de produse alimentare și inventar agricol.

Nu deținem date precise privind procedurile de retragere a leilor puse în practică de sovietici. Un raport din februarie 1941 păstrat la Cabinetul Militar Ion Antonescu arată că, *printr-un decret, s-a declarat de la 1 Septembrie 1940 ca monedă oficială – rubla rusească și de la acea dată nu s-au mai schimbat leii românești în ruble, așa că țăranii au rămas și fără vite și fără bani (leii îi păstrează la ei)*.[115] Un alt raport arată, însă, că anularea puterii circulatorii s-a produs în cursul lunii septembrie și în prima jumătate a lui octombrie, dar a fost mai mult un anunț semioficial, transmis prin călăreți, iar schimbul propriu-zis a fost de scurtă durată (2-3 zile). Consecința acestor proceduri a fost că mari sume de lei nu au putut fi depuse la timp, astfel încât au rămas la populație cantități importante de bancnote, în special de 500 lei tip II și tip III.[116] La 20 august 1940, Ministerul Afacerilor Străine al României a adus la cunoștința guvernatorului BNR asentimentul Guvernului Sovietic de a se alcătui o comisiune mixtă pentru rezolvarea problemei restituirii leilor.[117] Colectarea leilor a fost considerată încheiată la 18 octombrie, când s-a semnat *Protocolul referitor la remiterea către Banca Națională a României a leilor răscumpărați de către Banca de Stat a URSS (Gosbank) în Basarabia și Bucovina de Nord*. Autoritățile sovietice au predat 1,694 miliarde lei, din care 266 milioane lei în monedă metalică (emisă de Ministerul Finanțelor) și 1,428 miliarde lei în bancnote BNR.[118] Conform Protocolului, Gosbank urma să remită BNR, într-un termen de 45 de zile începând cu data semnării acordului, totalitatea sumelor răscumpărate din Basarabia și Bucovina de Nord. Cuantumul sumelor în bilete de bancă era împărțit în două componente: 40 la sută urmau să fie trecute de BNR într-un cont special deschis pe numele Gosbank și aveau să servească plății unor exporturi românești de cherestea, petrol lampant, sodă caustică, hârtie și tutun în URSS; asupra restului de 60 la sută din leii remiși către BNR, URSS renunța la orice pretenție.[119] În mod similar s-a procedat cu moneda metalică remisă Ministerului Finanțelor.[120] Însă cuantumul leilor rămași în Basarabia și Bucovina de Nord după cedare trebuie să fi fost cu mult mai mare decât ceea ce au colectat și tranzacționat autoritățile sovietice prin Protocolul din 18 octombrie 1940. Problema a fost adusă în discuție, în treacăt, în ședința Consiliului de Miniștri din 27 septembrie 1940, când ministrul Afacerilor Străine, Mihail Sturdza, a arătat că *Ministerul Finanțelor nu a putut aprecia această sumă,* [care] *se evaluează între un miliard și 8 miliarde și jumătate*. La precizarea făcută de ministrul Finanțelor, George Cretzianu, care a apreciat că ar fi vorba despre 4 miliarde lei, ministrul Sturdza a afirmat că *în tot cazul, ar rămâne 2-3 miliarde în mâinile ruşilor, care ar putea să servească în scop de propagandă*.[121] Pe de altă parte, nu se cunoștea nici cuantumul sumelor pe care populația refugiată le adusese cu sine. Aceasta se cifra, după evaluările autorităților române din toamna anlui 1940, la circa 300 000 persoane.[122] Trecând însă peste toate aceste chestiuni, Banca Națională a considerat drept definitivă suma remisă de Gosbank prin Protocolul din 18 octombrie și a utilizat-o în toate statisticile interne ulterioare.[123] La 22 iunie 1941, România a intrat în război împotriva URSS cu scopul declarat de a elibera

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:38 AM Page 122

Probe pentru biletul de 2 lei tip *război*

teritoriile cedate în iunie 1940. După cum este cunoscut, avansul trupelor române și germane a înregistrat progrese rapide, astfel încât, la sfârșitul lunii iulie, atât Basarabia, cât și nordul Bucovinei erau complet eliberate.

După cum reiese din dispozitivul legislativ creat în prima lună de la eliberare, intenția generalului Antonescu era de a implementa cât mai rapid toate elementele administrației românești, în scopul de a asigura refacerea economică a celor două teritorii. Reglementarea chestiunilor monetare a fost printre primele măsuri care au însoțit reinstalarea administrației românești. În conformitate cu Decretul-lege nr. 1 989 din 8 iulie 1941 privitor la retragerea rublelor URSS, BNR urma să fixeze un termen de depunere a rublelor, după expirarea căruia rubla URSS urma să nu mai dispună de putere liberatorie și circulatorie în teritoriile alipite. Tot BNR era însărcinată să stabilească suma maximă de ruble pe care fiecare cetățean putea să o depună la oficiile special constituite de banca centrală. În raportul ministrului Finanțelor era avansată suma de 24 000 lei care se putea plăti prezentatorilor de ruble, dar chestiunea nu a fost tranșată definitiv. La trei zile după publicarea decretului-lege menționat, Mihai Antonescu preciza într-un ordin telegrafic că *se va proceda fără întârziere la retragerea rublelor pe principiul: un leu = o rublă, mai târziu vom vedea dacă se va mai adăuga la acest curs - deocamdată se anunță schimbarea rublelor fără a se menționa nimic despre cursul schimbului. Se va da pentru fiecare rublă primită un leu, înregistrându-se cantitățile și fixându-se ca plafon al rublelor schimbate suma de 10 000 lei. Operația retragerii rublelor trebuie să fie realizată în 10 zile.*[124] În cele din urmă, cursul a fost fixat de generalul Antonescu la 1 rublă pentru 5 lei în limita unui plafon de 10 000 lei, în scopul avantajării țăranilor.[125]

După cum am văzut, organizarea retragerii rublelor din teritoriile eliberate a căzut în sarcina exclusivă a Băncii Naționale. Convenția încheiată la 8 iulie 1941 între banca centrală și Ministerul Finanțelor prevedea în mod clar că *operațiunile de preschimbare a rublelor se vor face de Banca Națională a României,*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:38 AM Page 123

conform instrucțiunilor ce se vor întocmi în înțelegere cu Ministerul Finanțelor. Destinația finală a rublelor colectate erau conturile Ministerului Finanțelor, care urma să decidă asupra întrebuințării lor.[126] În scopul preschimbării rublelor, BNR a constituit patru zone de schimb (Bucovina, respectiv nordul, centrul și sudul Basarabiei), în care au fost distribuite echipe de funcționari conduse de inspectori sau inspectori generali din cadrul instituției.[127] Aceste grupe de funcționari s-au instalat în teritoriile eliberate cu cea mai mare rapiditate. Putem afirma că s-au deplasat, practic, în spatele trupelor combatante, după cum ne arată un raport al inspectorului Constantin Ortinschi, conducătorul operațiunilor de schimb din centrul Basarabiei: *În ziua de 20 iulie /.../ sosind la Iași /.../ am cerut informații de la Inspectoratul de Siguranță Iași și Marele Cartier (Adjutantura și Secția III) asupra stării și siguranței drumului prin Ungheni. Mi s-a indicat, ca singura posibilă, ruta prin Vaslui –Huși – Hânceşti – Chișinău. Cu aprobarea dlui Administrator G. Exarhu, am schimbat ruta inițială, cu cea recomandată de Marele Cartier*.[128] Nu trebuie să uităm că orașul Chișinău fusese eliberat cu doar patru zile mai devreme, la 16 iulie,[129] ceea ce înseamnă că teritoriul dintre Prut și Chișinău nu era încă deplin asigurat pentru instalarea administrației românești. La oficiile deschise de Banca

Probe pentru biletul de 5 lei tip *război*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:38 AM Page 124

Probe pentru biletul de 20 lei tip *război*

Națională s-au prezentat pentru schimb nu numai ruble, ci și mărci imperiale germane (RM) și certificate de casă ale Creditului Imperiului (RKKS) care ajunseseră la populație cu ocazia achizițiilor curente făcute de armata germană în cursul campaniei din iulie 1941.[130]

Afluența de bani germani din Basarabia și Bucovina de Nord, în special RKKS, a provocat îngrijorare în rândul autorităților române, care nu acceptau decât leul ca singură monedă pe teritoriul fostelor provincii românești. Armatele germane dețineau, oricum, monedă românească, mai ales că o parte din solde le era plătită în lei. Situația era îngrijorătoare nu numai din perspectiva principiului suveranității naționale a României, dar și prin posibilitățile de speculă cu devize pe care le oferea cursul diferit al rublei stabilit de guvernul român și de armata germană. În ședința din 20 august 1941 a Consiliului de Miniștri, generalul Stoenescu, ministrul Finanțelor, a arătat că, din moment ce cursul dintre RKKS și rublă stabilit de germani era de 1:10, iar cursul dintre RKKS/RM și leu era 1:60, rezulta că preschimbarea leilor aflați la populație trebuia urcată de la 5 lei la 6 lei pentru o rublă. [131]

Se pare că problema mijloacelor de plată nu a fost reglată definitiv nici după încetarea operațiunilor de preschimbare a rublelor. După cum rezultă din corespondența dintre Direcția Generală a Mișcării Fondurilor din Ministerul Finanțelor, Marele Stat Major și împuternicitul pentru chestiuni economice al Legației Germane, printre militarii români care treceau Nistrul în România și printre soldații germani care staționau pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei de Nord[132] era răspândită practica de a introduce în țară RKKS, pe care le schimbau în lei.[133]

În epocă, pe teritoriul României circulau următoarele bancnote, care aveau să fie introduse în Basarabia și Bucovina de Nord: 500 lei tip IV și 1 000 lei tip IV

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:38 AM Page 125

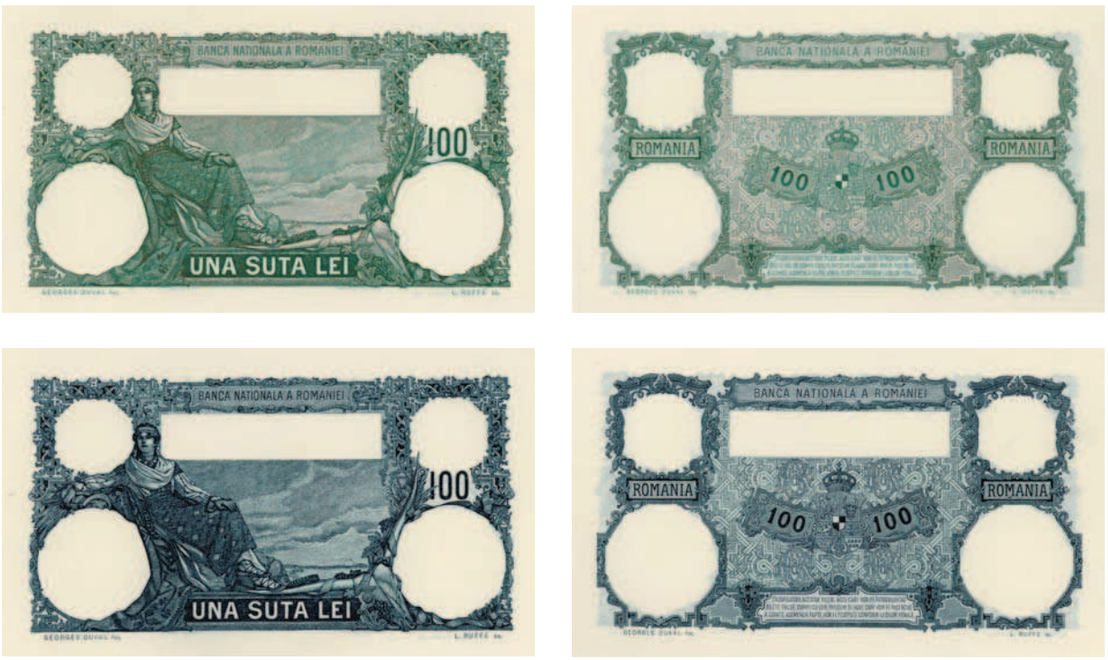

Probe pentru biletul de 100 lei tip *război*

și tip IV intermediar. Operațiunea de preschimbare a rublelor risca însă să nu poată fi îndeplinită, în condițiile lipsei acute de monedă metalică divizionară.[134] Complicațiile au apărut în legătură cu valorile mici, emise în monedă metalică. Conform rapoartelor primite de la Exarhu, operațiunea de preschimbare a rublelor întâmpina mari dificultăți, în special din cauza lipsei monedei divizionare, în pofida faptului că BNR expediase în Basarabia și Bucovina întreaga cantitate de monedă metalică de care dispunea și făcuse demersuri ca și Monetăria Statului să îi urmeze exemplul. Date fiind condițiile de război, Monetăria Statului nu putea să obțină materialul necesar baterii unei mari cantități de monedă în timpul foarte scurt în care autoritățile române doreau să rezolve problema circulației monetare în provinciile de curând eliberate. Având în vedere circumstanțele, Consiliul de administrație al BNR a decis, la 21 iulie 1941, să pună în circulație așa-numitele bilete de război.[135] Dar pentru ca această hotărâre să fie transpusă în practică era nevoie de o înțelegere cu Ministerul Finanțelor, statutele BNR precizând în mod clar că instituția avea dreptul de a emite doar bancnote de 500, 1 000 și 5 000 lei. Negocierile dintre cele două instituții s-au derulat cu o rapiditate extremă, astfel că, prin Decretul-lege nr. 2 191 din 30 iulie 1941, Banca Națională a fost autorizată să emită, în numele Ministerului Finanțelor, bilete de 1, 2, 5, 20 și 100 lei, până la baterea monedei metalice corespunzătoare, în cuantum de maximum 1 miliard lei. Articolul 2 prevedea că aceste bilete fiind emise pentru și în locul Ministerului Finanțelor nu fac parte din emisiunea BNR și vor fi retrase și înlocuite de Ministerul Finanțelor cu monedă metalică de îndată ce împrejurările vor permite baterea acesteia. Consecința punerii în circulație a acestor bancnote a fost că operațiunile de schimb al rublelor în Basarabia și Bucovina de Nord s-au încheiat la 15 august 1941.[136]

Cum a reușit BNR să tipărească într-un răstimp atât de scurt stocul necesar de bilete? Răspunsul trebuie căutat cu mult înainte de declanșarea războiului, când la nivelul conducerii băncii centrale a fost pusă în dezbatere problema asigurării circulației în caz de necesitate. O primă mențiune referitoare la acest subiect o regăsim la 15 aprilie 1936, când Serviciul

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:38 AM Page 126

Bancnota de 1 leu tip *război*

Fabricarea Biletelor preciza că, în eventualitatea unei stări de război, ar fi prevăzător a comanda o cantitate de hârtie de ramie filigranată de rezervă pentru biletele de 500 lei tip IV și 1 000 lei tip IV.[137] Din nefericire, până în prezent nu cunoaștem cu exactitate demersurile preliminare legate de asumarea deciziei de a se imprima bilete de 1, 2, 5, 20 și 100 lei, în condițiile în care acest lucru contravenea propriilor statute. Cert este doar faptul că, în ședința Consiliului general din 28 octombrie 1937, a fost aprobată imprimarea primelor alfabete ale biletelor de 1 leu și 2 lei tip război.

La 10 decembrie 1940, Banca Națională a României a primit de la Ministerul Finanțelor, Direcțiunea Generală a Mișcării Fondurilor, o adresă prin care era rugată să întocmească un proiect de convenție în vederea înlocuirii monedelor bătute din aliaje ce conțineau metale utilizate în industria de război. Cum retragerea de pe piață a acestor însemne monetare ar fi creat mari disfuncționalități, unica soluție era aceea de a fi emise în locul acestora bilete de hârtie. De aceea, se preciza că BNR urma să tipărească, în contul Ministerului Finanțelor, bancnote de 1, 2, 5, 10, 20, 100 și 200 lei spre a înlocui, atunci când evenimentele o vor cere, moneda metalică divizionară actualmente în circulație.[138] Era indicată și cantitatea biletelor ce urma a fi lansată pe piață:

Tip	Nr. biletelor	Valoarea - lei
1 leu	150 000 000	150 000 000
2 lei	75 000 000	150 000 000
5 lei	60 000 000	300 000 000
10 lei	70 000 000	700 000 000
20 lei	50 000 000	1 000 000 000
100 lei	37 000 000	3 700 000 000
200 lei[139]	20 000 000	4 000 000 000

În expunerea de motive la *Proiectul de lege pentru autorizarea Ministerului de Finanțe de a înlocui moneda metalică prin hârtie monedă divizionară*, se precizează că această emisiune de bani de hârtie urmează să servească acoperirii *necesităților de metale reclamate de apărarea națională, cum și pentru a preveni orice fel de evaziune sau tezaurizare eventuală a monedei metalice actualmente în circulație*. Același document arăta că tipărirea întregului stoc de bilete urma să fie realizată de Banca Națională a României *pentru Ministerul Finanțelor care urmează a suporta și cheltuielile de fabricație aferente acestei emisiuni.*[140]

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:38 AM Page 127

Documentele nu fac precizări legate de procesul de imprimare, dar este probabil ca acesta să fi fost demarat la sfârșitul anului 1939 și începutul anului următor. Un argument ar fi faptul că, în cea mai mare parte, emisiunea acestor cupiuri a fost tipărită pe hârtie filigranată fabricată la Letea - Bacău,[141] cu care BNR avea o relație specială, ca urmare a convenției încheiate la 8 ianuarie 1937. În conformitate cu acest act, în cadrul fabricii s-a construit un pavilion special pentru producerea în țară a hârtiei speciale filigranate, destinată imprimării bancnotelor, BNR angajându-se ca timp de zece ani să comande acestui furnizor întreaga cantitate de hârtie necesară pentru propriile emisiuni.

Deși s-a dorit punerea în funcțiune a acestui pavilion în anul 1938, literatura de specialitate precizează faptul că acest lucru s-a realizat abia un an mai târziu.[142] Fabricii Letea din Bacău i-a fost lansată în mod oficial comanda pentru fabricarea hârtiei în cursul lunii septembrie 1939, așa cum rezultă dintr-un referat al Serviciului Tehnic prin care guvernatorului Mitiță Constantinescu i se cerea o confirmare scrisă, pe lângă cea verbală primită anterior. Documentul face referire clară la faptul că noile bilete urmau să înlocuiască moneda metalică *în timp de război* și precizează cantitatea exactă de hârtie comandată, detaliată pe cupiuri.[143] Prețul total al comenzii era de 75 470 323 lei. În ședința Consiliului de administrație din 21 decembrie 1940 a fost adus în discuție cuantumul biletelor de război imprimate până la acea dată. Serviciul Fabricarea Biletelor preciza că deja erau tipărite bancnote în valoare de 15 775 109 790 lei, ceea ce echivala cu o dată și jumătate valoarea monedei divizionare din metal în circulație. Se preciza că în acel moment mai erau de tipărit, într-un interval de 6 ani, bilete în valoare de 8 703 513 600 lei. Stocul a fost considerat ca fiind mult prea mare pentru nevoile circulației, astfel că s-a decis să se mai imprime doar 20 la sută din cifra amintită.[144]

La 11 iunie 1941, membrii Consiliului de administrație au dezbătut referatul Serviciului Contabilitatea Biletelor referitor la constituirea stocurilor de bilete tip *război*. Până atunci, în atelierele de imprimare fuseseră tipărite bilete în valoare de 5 390 124 620 lei.[145] Se poate observa cu ușurință că Banca Națională tipărise de cinci ori mai multe bilete față de suma maximă de 1 miliard lei precizată de Decretul-lege nr. 2 191 anterior amintit, prin care biletele de război au fost puse în

Bancnota de 2 lei tip *război*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:44 AM Page 128

Bancnotele de 5 și 20 lei tip *război*

circulație. Ulterior, prin Decretul-lege nr. 2 289 din 12 august 1941 au mai fost puse în circulație alte 3,5 miliarde lei în bancnote de 100 lei, destinate a înlocui monedele de 50 și 100 lei supuse retragerii din circulație.

Punerea în circulație a acestor bilete a produs o oarecare neliniște în rândul populației, care considera că acestea aveau putere circulatorie doar în Basarabia și Bucovina de Nord. În mod suprinzător, aceeași reacție a populației s-a produs și în Basarabia și Bucovina de Nord unde SSI a raportat, la 25 septembrie 1941, că, *din punct de vedere financiar, apariția pe piață a bancnotelor de 1, 2, 5, 20 și 100 lei este privită cu neîncredere, cu toate că în diversele comunicate s-a afirmat că această monedă are putere circulatorie absolută, fiind acoperită și garantată prin rezervele tezaurului BNR.*[146] Pentru a înlătura orice urmă de confuzie, conducerea BNR a ținut să precizeze printr-un comunicat, la 29 octombrie 1941, că *biletele de război* puteau fi primite în mod legal la plată pe întregul teritoriu național.[147] O zi mai târziu, guvernatorul Basarabiei, Gheorghe Voiculescu, raporta Consiliului de Miniștri că *neîncrederea ce s-a manifestat în primele zile la apariția pe piață în* (sic!) *bancnotele de 1, 2, 5, 20 și 100 lei s-a risipit prin publicațiile ce am ordonat să se facă în fiecare comună și prin intervențiunile de persuasiune ale autorităților.*[148]

Odată încheiată operațiunea de schimb al rublelor, intenția autorităților era de a elimina orice tentativă de deținere a acestei valute. Încă de la începutul lunii iulie 1941, prin art. 3 din Decretul-lege nr. 629, era prevăzută pedeapsa cu închisoare între 6 luni și 2 ani pentru oricare persoană care *ar fi găsită deținând ruble*. O lună mai târziu, măsurile au fost completate prin Ordonanța nr. 4 a generalului Gheorghe Voiculescu, împuternicitul generalului Ion Antonescu pentru administrarea Basarabiei, care prevedea, printre altele, obligativitatea predării tuturor

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:44 AM Page 129

valutelor străine, în monedă sau bancnotă, la sediile Băncii Naționale a României din teritoriile eliberate. Deținătorii urmau să primească contravaloarea lor la cursul de schimb oficial. Cei care încălcau reglementările ordonanței urmau să sufere pedeapsa capitală și confiscarea valorilor în cauză. Articolul 4 din aceeași ordonanță prevedea că infracțiunile vor fi constatate de *organele delegate în acest scop de Banca Națională a României, prin încheiere de proces-verbal, care se va înainta instanțelor militare competente*.[149]

La începutul lunii septembrie 1941, întregul proces de preschimbare a rublelor sovietice și de punere în circulație a monedei românești era încheiat. Emisiunea *leilor de război* a fost o măsură excepțională, care a reușit să evite dificultățile din cursul Primului Război Mondial când, în condițiile renunțării la convertibilitatea leului în aur și ale tezaurizării la populație a monedei din aur și argint, Ministerul Finanțelor a fost obligat să emită biletele divizionare imprimate la Institutul Geografic Militar.

Cu toate asigurările date de autoritățile centrale, populația a continuat să fie reticentă în primirea acestor bancnote. Un exemplu în acest sens este o notă din 17 iunie 1942 a Poliției de siguranță Botoșani, în care se afirma că *majoritatea populației rurale refuză să primească bancnote de hârtie de 1, 2, 5, 20 și 2 000 lei sub motiv că nu au valoare, fiind bani de inflație*.[150] În pofida stării de neîncredere, respectivele cupiuri au rămas în circulație până la 31 decembrie 1943.

Leul și circulația monetară în Transnistria (1941-1944)

De o situație monetară aparte față de ceea ce s-a petrecut în Basarabia și Bucovina de Nord a avut parte guvernământul Transnistriei. Deși aflat sub administrație românească, între granițele acestui teritoriu nu au fost puse în circulație nici monedele emise de Ministerul Finanțelor, nici bancnotele BNR. În diverse colecții numismatice se păstrează bonuri de credit, de diverse valori, emise în numele Institutului de Finanțare Externă (Infinex) care urmau a fi folosite în

Bancnota de 100 lei tip *război*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:44 AM Page 130

Transnistria. Această emisiune, deloc studiată în literatura de specialitate, ne-a atras atenția în mod deosebit, în condițiile în care problema circulației monetare pe teritoriul dintre Nistru și Bug în perioada 1941-1944 nu a fost abordată decât secvențial, în contextul descrierii operațiunilor militare sau al holocaustului.[151]

Situația complexă a circulației monetare din Transnistria era rezultatul relațiilor existente în colaborarea militară și economică dintre România și Germania pe parcursul campaniei antisovietice. În practica stabilită în urma cuceririi Poloniei și a Vestului Europei, armata germană a utilizat RKKS ca mijloc de plată în teritoriile inamice. De regulă, după încheierea armistițiului, băncile centrale din statele ocupate (sau instituțiile financiare înființate sub supraveghere germană în locul băncilor centrale refugiate) au fost obligate să răscumpere în noua monedă națională aceste RKKS sau să le acopere prin clearing.[152]

În ceea ce privește cazul Transnistriei – unde armatele germano-române au folosit ca mijloace de plată tot RKKS în timpul operațiunilor de război – situația s-a complicat prin interferența administrației românești în situația economico-militară din acest teritoriu. La 6 august 1941, teritoriul situat între Nistru și Bug a fost pus sub admnistrație militară românească printr-un ordin al OKW.[153] Chiar dacă, la 19 august, a fost introdusă administrația civilă românească, acest teritoriu a continuat să fie alimentat cu moneda de ocupație germană RKKS pe care trupele o aducea în tranzit spre frontul de est.

Autoritățile române își puseseră problema emisiunii pentru trupele staționate în Transnistria încă de la începutul Operațiunii Barbarossa în ipoteza în care vor avea propria administrație în acel teritoriu.[154] Instalarea administrației și a trupelor românești pe teritoriul Transnistriei impunea în mod logic și reglementarea situației monetare. Generalul Ion Antonescu a însărcinat Ministerul Finanțelor cu studierea acestei probleme, care, la rândul său, a consultat imediat banca centrală. O primă întâlnire pentru adoptarea unei soluții comune a avut loc între reprezentanții ministerului, ai BNR și ai Casei Autonome de Finanțare și Amortizare (CAFA) la 1 august 1941. Punctul de plecare al discuțiilor l-a constituit o notă redactată de Mircea Vulcănescu, subsecretar de stat la Finanțe. Conform acesteia, pentru reglementarea situației monetare în teritoriul dintre Bug și Nistru puteau fi luate în considerare patru soluții:

1. întrebuințarea unor bonuri de rechiziție românești și a bonurilor de credit germane (RKKS);[155]

2. extinderea circulației leului;

3. emiterea unor însemne monetare românești speciale, asemănătoare cu cele germane, operațiune ce urma a fi încredințată de către Ministerul Finanțelor unui organism înființat special în acest scop;

4. emiterea unei monede locale de către un institut de credit local, operațiune asemănătoare cu ceea ce s-a întâmplat în timpul Primului Război Mondial cu banii emiși de Banca Generală Română.[156]

Prima soluție nu a fost admisă, deși folosirea RKKS ar fi prezentat avantaje evidente: uniformizarea prețurilor în tot spațiul sovietic ocupat de germani și aliații lor, înlăturarea complicațiilor ivite din circulația în paralel a mai multor însemne monetare și evitarea cheltuielilor și a problemelor de ordin tehnic generate de o nouă emisiune. Însă poziția Berlinului, care dorea ca, în momentul încheierii păcii, bancnotele RKKS să fie lichidate din soldul creditor al clearingului româno-german și nu pe seama învinșilor sovietici (după cum doreau autoritățile de la București), a înclinat balanța în favoarea respingerii propunerii. În cel de-al doilea caz prezentat, soluția a fost considerată inadmisibilă

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:44 AM Page 131

Biletele Caselor de Credit ale Reichului (RKKS)

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:44 AM Page 132

din punct de vedere tehnic și economic. Acceptată a fost cea de-a treia propunere, însă doar sub rezerva anumitor condiții.[157]

Noua monedă ce urma a fi emisă trebuia *în primul rând să permită trecerea în contul inamicului a cheltuielilor făcute cu administrația acelor teritorii*.[158] Într-o primă fază, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, s-a dovedit a fi cel mai puternic susținător al proiectului de emisiune de monedă românească pentru Transnistria. La 5 august, în ședința Consiliului de Miniștri, acesta arăta că *trebuie să emitem însă monetă specială pentru aceste teritorii, pentru ca să nu meargă moneda noastră acolo. Va fi o emisiune cu titlu de ocupație și care va fi rezolvată după regulile ocupației, până în momentul când vom ști care va fi condiția pe care o vor căpăta aceste teritorii.*[159] Două zile mai târziu, Mihai Antonescu repeta, în Consiliul Economic, ideea necesității unei monede românești: *Trebuie să emitem, cu orice preț, lei. Trebuie să facem o emisiune specială, pentru ca să evităm fenomenele de circulație și de tezaurizare, care să ne complice situația. [...] De aceea cred că este foarte bine dacă scoatem o monedă cu regim special și interzisă pe restul teritoriului Statului, și care să nu poată fi schimbată cu altele decât în condițiunile pe care le vom stabili.*[160]

Între documentele de arhivă se păstrează o ciornă în care sunt reflectate câteva dintre opiniile cu care participanții BNR au contribuit la respectiva întâlnire. Astfel, responsabilii băncii se pronunțau în favoarea emiterii unei monede speciale, în condițiile în care teritoriul transnistrean se afla sub administrație românească, pentru că astfel se putea lucra independent și nu se transforma *o datorie eventuală viitoare într-una imediată și certă*.[161] Această monedă urma să aibă putere circulatorie doar pe teritoriul Transnistriei, neputând fi introdusă în România. Conform documentului, noua monedă ar fi trebuit să fie denumită rublă specială, pentru că *ar fi bizar să fie două feluri de lei*. Rămâneau în continuare în suspensie problemele emitentului și cele legate de posibilitățile tehnice de tipărire.[162] Modelul acestei viziuni era reglementarea circulației din teritoriile administrate direct de germani unde fuseseră introduse RKKS care nu aveau drept de circulație pe teritoriul Germaniei. La 8 august 1941, la Ministerul Finanțelor a avut loc o nouă întâlnire între reprezentanții acestui departament (generalul Nicolae Stoenescu, Mircea Vulcănescu și Nicolae Răsmeriță) și cei ai BNR (guvernatorul Alexandru

Biletul Infinex de 1 leu

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:44 AM Page 133

Biletul Infinex de 6 lei

Ottulescu, Victor V. Bădulescu și Mihail Romniceanu). Având în vedere că, în acel moment, se dorea emiterea unor însemne românești, acțiunea trebuia pusă la punct în cele mai mici detalii, fiind strict condiționată de evoluția evenimentelor din teatrul de operațiuni. Au fost identificate patru etape ce urmau a se derula, care au fost consemnate într-un document întocmit de către Costin C. Kirițescu în cadrul Serviciului Studii din BNR.[163] Într-o primă etapă, care urma să dureze până la încetarea operațiunilor militare, valoare de monedă urmau să aibă: bonurile de rechiziție ale armatei române (emise pentru valori ce depășeau 60 000 lei), RKKS (pentru valori mici)[164] și rublele.[165]

Cea de-a doua etapă trebuia să coincidă cu instalarea administrației românești în Transnistria. Abia în acel moment putea fi pus în circulație, calchiind denumirea de RKKS, *un bon de credit exprimat în lei*.[166] Se estima că aceste bonuri puteau fi introduse cel mai devreme la 1 septembrie 1941, deoarece procesul de imprimare dura cel puțin o lună. Puterea liberatorie a noilor însemne trebuia însă acordată de către autoritățile militare printr-o ordonanță care urma să le fixeze cursul față de RKKS și ruble. Următoarea etapă consta în organizarea unui sistem financiar local care să permită plata impozitelor și să determine crearea unui circuit monetar de emisiune-retragere. Se aprecia că *în principiu unitățile militare și autoritățile românești vor trăi pe seama regiunii. În acest scop se va proceda la rechiziții – în măsura în care aceste bunuri sunt ale statului: recolta colhozurilor de exemplu –, sau la plată, în semne monetare românești recuperabile în măsura posibilului prin contribuțiunile populației și prin achitarea serviciilor făcute de administrația românească*.[167]

Ultima etapă era în strânsă legătură cu deciziile politice privind organizarea teritoriului dintre Bug și Nistru. Dacă se dorea încorporarea acestuia în granițele statului român, în mod firesc sistemul monetar național urma să se extindă și aici. Dacă se hotăra evacuarea sa, parțială sau totală, era obligatorie găsirea unei soluții viabile pentru retragerea rapidă a întregii emisiuni realizate de statul român.[168]

Pe marginea acestor patru etape au avut loc mai multe discuții, cea mai disputată fiind problema utilizării rublelor. Inițial reprezentanții ministerului au fost de părere că trebuia să se renunțe la intenția folosirii acestora, având în vedere că, pentru retragerea lor, fuseseră emiși lei. Poziția a fost combătută de V. V. Bădulescu care argumenta că, în condițiile în care se cunoștea exact cuantumul rublelor retrase *și există*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:44 AM Page 134

Biletul Infinex de 24 lei

posibilitatea utilizării unei formule din care să reiasă că nu renunțăm la despăgubirile cuvenite, operația nu este atât de păgubitoare.[169] La această opinie s-a raliat ulterior și Mircea Vulcănescu, care arăta că, dacă rublele erau folosite, se conferea un interval mai mare de timp pentru pregătirea viitoarei emisiuni. Ceea ce era însă important de stabilit era cursul monedei sovietice, care în opinia sa trebuia pus în concordanță cu cel al mărcii germane: 1 rublă = 6 lei.

În privința emisiunii noilor însemne monetare, Vulcănescu preciza că, din punct de vedere juridic, acestea urmau a fi bonuri și nu monedă propriu-zisă, autoritatea emitentă urmând a fi CAFA.[170] Aceste bonuri nu beneficiau de nicio acoperire sau garanție, autoritățile militare fiind singurele în drept să le acorde putere liberatorie. Mihail Romniceanu a avut însă o poziție diferită față de această problemă, argumentând că respectiva instituție avea un activ de 2 miliarde lei, care ar fi servit automat drept garanție pentru bonurile în cauză. De aceea, soluția era înființarea unei noi instituții, organizată tot sub forma unei case autonome, care să emită aceste însemne. Se propunea ca totalul emisiunii să fie de 4 miliarde lei în cupiuri de 1, 5 și 10 lei, ce urmau a fi imprimate pe hârtie velină, și de 100, 500 și 1000 lei tipărite pe hârtie filigranată.[171]

Potrivit înțelegerii dintre BNR și Ministerul Finanțelor, Cabinetul civil și militar pentru administrarea Basarabiei și Bucovinei de Nord din cadrul Președinției Consiliului de Miniștri era informat că *din motive tehnice și politice Banca Națională a României urmează să rămână cu totul în afară de soluțiunea monetară ce urmează să se adopte în acele teritorii* (de la est de Nistru – n.n.). *Se înțelege de la sine însă că vom păstra contactul cu acel minister spre a-i da și mai departe tot concursul concret de care ar avea nevoie, compatibil cu atitudinea și principiile ce am adoptat de comun acord*.[172] La 9 august 1941, M. Vulcănescu a redactat o notă, înmânată probabil reprezentanților BNR cu care avusese discuții în ziua precedentă. Cu toate că până acum nu am regăsit-o în arhiva BNR, știm de existența sa dintr-un document conținând observațiile lui Victor V. Bădulescu la poziția secretarului de stat de la Ministerul Finanțelor, în care pentru prima dată se amintește de leul Infinex și de necesitatea stabilirii unui raport de schimb între acesta și moneda oficială. Alături de acest document se află și un proiect de decret-lege privind înființarea unui *institut de credit privilegiat, autonom, cu personalitate juridică distinctă, denumit Institutul de Finanțare Externă - Infinex*.[173] Acesta urma să funcționeze în cadrul administrativ al

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:44 AM Page 135

CAFA, care, pentru buna sa organizare, avea dreptul să înființeze secțiuni, sucursale și agenții în teritoriile unde urma să își desfășoare activitatea. Conform documentului, scopul Infinex era acela de a procura mijloacele de credit necesare în regiunile ocupate de armata română dincolo de granițele țării pentru întreținerea și dezvoltarea producției și circulației locale de bunuri și pentru acoperirea nevoilor armatei și ale administrației de ocupație. Infinex era îndreptățit să emită bonuri de credit la purtător de 1, 6, 24, 120, 600 și 1 200 lei.[174] Aceste însemne nu aveau dreptul de a fi deținute, de a fi introduse sau de a circula pe teritoriul României.[175] Retragerea din circulație a bonurilor trebuia făcută după încheierea păcii, în condiții ce urmau a fi fixate ulterior, prin convenții speciale. Toate cheltuielile pe care operațiunile Infinex le necesitau urmau a fi plătite dintr-un credit extraordinar deschis pe seama CAFA. De asemenea, beneficiile Infinex trebuiau vărsate anual Ministerului Finanțelor. Era preconizat ca noul organism să fie condus de un comitet de direcție format dintr-un președinte, care era de drept directorul general al CAFA, și doi membri, unul recomandat de Ministerul Economiei Naționale, iar celălalt de Ministerul Apărării Naționale. În ședința Consiliului de Miniștri din 20 august 1941, generalul Nicolae Stoenescu a declarat că, în Transnistria, *vom avea ruble, vom avea Reichskreditkassenscheine, pe care vom căuta să le retragem la cursul de un titlu de credit egal cu 60 lei* (adică la cursul în vigoare între leu și RM – n.n.) *și vom avea moneda noastră românească, care este în curs de imprimare. [...] Această monedă, fatal, are putere liberatorie și circulatorie numai și numai în Transnistria. [...] Cu această monedă, noi vom asigura întreaga viață economică și toate prestările de servicii oficiale și neoficiale, din această provincie.*[176]

Întreaga viziune asupra organizării monetare a Transnistriei s-a schimbat însă la 22 august 1941, când generalul Antonescu, în urma discuțiilor avute cu germanii, a dispus folosirea RKKS ca mijloc de plată pe teritoriul dintre Nistru și Bug. Acestea erau puse la dispoziția guvernului român de către guvernul german. Conform notei semnate de conducătorul statului, avea să se stabilească printr-o convenție faptul că RKKS nu vor fi trecute în contul României, lichidarea lor rămânând a se face la încheierea păcii pe seama învinșilor.[177] Ca urmare a acestei decizii, la 29 august 1941, guvernatorul Transnistriei, Gheorghe Alexianu, a emis Ordonanța nr. 3 prin care RKKS a fost declarată

Biletul Infinex de 120 lei

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:44 AM Page 136

singura monedă cu putere circulatorie pe teritoriul dintre Bug și Nistru. Rublele trebuiau retrase în intervalul 10-25 septembrie 1941, la cursul de 1 RKKS pentru 10 ruble, după această dată pierzându-și puterea circulatorie.[178] Ca urmare a convorbirilor româno-germane legate de problema monedei transnistrene, în ședința Consiliului de Miniștri din 6 septembrie mareșalul Antonescu dădea citire unei scrisori din partea Legației Germane din București, prin care era anunțat că *Guvernul German este gata a pune la dispoziție Guvernului Regal Român, fără plată, pentru necesitățile militare și civile dincolo de Nistru, bonuri de casă ale Creditului Reichului (Reichskreditkassenscheine), deocamdată în concurența sumei de 50 milioane RM.*[179]

Biletul Infinex de 600 lei

Impunerea RKKS ca singura monedă acceptată pentru desfășurarea tranzacțiilor comerciale în Transnistria a generat imediat complicații, fapt semnalat de guvernatorul Gheorghe Alexianu, care a intervenit în mai multe rânduri pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, Ministerul Finanțelor și BNR, în speranța de a obține aprobarea schimbului acestei monede în lei *tuturor persoanelor venite din țară pentru a face comerț și industrie aici.*[180] La 25 septembrie 1941, Alexianu adresa un memoriu lui Mihai Antonescu, în care prezenta situația circulației monetare din Transnistria după introducerea oficială a RKKS: *Deși leul circulă în Transnistria, el este totuși moneta cea mai căutată fiindcă cu lei poate să cumpere oricine trece dincolo mărfuri și să valorifice deci această monetă. Acum, de când s-a dat dispoziția ca armata să preschimbe RKKS în lei trupelor care se întorc de la Est de Nistru, RKKS a devenit și dânsa monetă căutată, iar rubla și-a pierdut aproape complet valoarea de schimb. Totuși, păstrându-se rubla ca valoare liberatorie în Transnistria, va trebui să dispunem să nu se primească în plată la Stat ruble, deoarece aceste ruble ar putea să vină din toate părțile Rusiei, să se îngrămădească aici și să se cumpere cu aceste ruble toate produsele pe care le aducem din țară și pe care noi suntem îndatorați să le plătim cu mărfuri de aici. /.../ Noi nu putem să plătim în țară cu RKKS, și nici cu ruble și ar fi un pericol ca să putem plăti în țară cu ruble deoarece nu există nici un control asupra proveniență și emisiunei rublelor aici. Dacă am ști că aceste RKKS, care* (sic!) *le avem aici ar putea fi valori-*

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:44 AM Page 137

ficate în țară și ni s-ar admite plata mărfurilor ce cumpărăm din țară cu moneta germană, atunci situația ar fi cu totul alta și noi am putea lăsa să circule rubla numai în relațiile dintre particulari, pretinzând ca pentru mărfurile ce vindem să ni se facă plata în RKKS. [...] Dacă în acest sistem de import noi trebuie să plătim numai cu marfă, atunci și schimbul acestor produse la locuitori (sic!) *din Transnistria trebuind făcut tot în natură, puterea liberatorie a monetei dispare.*[181]

La 1 aprilie 1942, Ministerul Finanțelor a transmis către Banca Națională o adresă prin care i se solicita să studieze posibilitatea emiterii unei monede speciale pentru Transnistria. Nu cunoaștem răspunsul la această cerere, dar dintr-un alt document al băncii, datat 10 iunie 1942, reiese clar faptul că ambele instituții aveau în acel moment o poziție comună în această chestiune, respingând posibilitatea emiterii unei monede românești speciale, după cum ar fi dorit Gh. Alexianu.[182]

În iulie 1942, la Banca Națională s-a primit o copie a raportului intitulat *Posibilități tehnico-monetare pentru reorganizarea relațiunilor monetare în Transnistria,* redactat de căpitanul în rezervă Seiffert, director al Reichsbank și al Reichskreditkasse din București. Seiffert, explicând statutul pe care RKKS îl avea în toate teritoriile administrate de germani, și anume acela de monedă suplimentară, propunea ca aceeași situație să fie transpusă în practică și în Transnistria, unde în acel moment era singura monedă acceptată. Oficialul german propunea fie adoptarea karbovanețului ucrainean, fie a leului românesc. Având însă în vedere că *Transnistria se află sub administrație românească și asupra apartenenței politice definitive a acestui teritoriu încă nu s-a stabilit nimic, este mai bine a se emite o monedă - lei provizorie, a cărei valoare să corespundă leului din țară.*[183] Pentru a se face însă deosebirea dintre leii emiși de BNR și această nouă monedă,

Biletul Infinex de 1 200 lei

Seiffert propunea crearea unei monede speciale - lei bonuri de tezaur - cu emiterea căreia trebuia împuternicită o instituție creată fie după modelul băncii de emisiune a Ucrainei, fie după cel al Reichskreditkasse.

La recomandarea generalului Stoenescu, ministrul Finanțelor, chestiunea a fost trimisă spre analiză la BNR. Conform unei rezoluții din septembrie 1942, problema a fost discutată și la Berlin de Mihail Romniceanu. Probabil în urma acestor discuții în cadrul băncii centrale a fost redactată o notă strict confidențială, din care în arhiva instituției s-a păstrat un exemplar nesemnat, datat 4 noiembrie 1942. Conform documentului, în urma discuțiilor bilaterale germanii erau de acord cu retragerea RKKS și înlocuirea lor cu o nouă monedă *emisă de un Institut de emisiune provincial* , la paritatea de 1 RKKS pentru 60 lei. Noile însemne monetare trebuiau puse în mod gratuit la dispoziția trupelor germane cantonate sau

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:47 AM Page 138

aflate în tranzit prin Transnistria. Toate RKKS retrase din circulație urmau a fi înapoiate autorităților germane *pentru restituirea avansului de circa 60-65 milioane RKKS făcut către Ministerul de Finanțe Român*.[184] De asemenea, deși germanii cereau ca preschimbarea RKKS să fie efectuată treptat și fără nicio limită de sumă, tot ei erau cei care recomandau adoptarea unui tempo rapid al operațiunii, având în vedere procesul de depreciere a monedei în cauză și speculațiile la care putea fi supusă. Documentul face precizarea că delegația română prezentă la negocieri nu și-a asumat niciun fel de răspundere în privința chestiunii, mulțumindu-se doar să înregistreze propunerile germane, decizia finală urmând să o ia *forurile competente din București*. [185]

Cuantumul sumei transferate Ministerului Finanțelor de guvernul german pentru necesitățile de circulație ale Transnistriei a fost de 60 milioane RKKS. Suma este cu 10 milioane RKKS mai mare decât oferta inițială transmisă mareșalului Antonescu la 6 septembrie 1941.[186] Decizia finală a autorităților române de a nu introduce monedă românească a fost influențată de mai mulți factori. Încă din momentul în care a apărut varianta folosirii exclusive a RKKS, mareșalul Antonescu a exprimat dorința de a o pune în practică numai sub condiția de a le primi fără niciun fel de costuri. Mai mult, la aceeași ședință a Consiliului de Miniștri din 6 septembrie, Antonescu declara că *dacă Guvernul German înțelege să pună la dispoziție aceste [...] instrumente de circulație monetară fără nicio plată, aceasta totuși îi obligă ca să pună problema retragerii lor la un moment dat*.[187]

Pe de altă parte, ținând seama că exploatarea acestei regiuni se făcea în beneficiul României pe baza unui buget special în lei, în timp ce necesitățile frontului și cele ale circulației interne erau asigurate de RKKS,[188] atât timp cât statul român nu se angaja în niciun fel în susținerea circulației monetare pe teritoriul transnistrean[189] o emisiune proprie devenea cu totul inutilă. Problema emisiunii de lei pentru teritoriul Transnistriei a fost pur și simplu abandonată de guvernul român în cursul anului 1942.[190]

În acest spirit, mareșalul Antonescu a definit foarte „pragmatic" această chestiune în ședința din 6 septembrie 1941: *Cine plătește această monedă? Am spus: Plătește cel care va fi învins. Vom fi noi învinși, atunci nu se pune problema celor 50 milioane RM; dacă vor fi învinși rușii, atunci vor plăti ei*.[191] La începutul anului 1944, când victoria Germaniei era cu totul compromisă, iar frontul se apropia de granițele României, autoritățile române au făcut tot posibilul să restituie emitentului cele 60 milioane RKKS.[192]

O ultimă informație referitoare la bonurile Infinex am regăsit-o la 9 februarie 1948, când Inspectoratul General al Poliției de Siguranță din Ploiești informa Direcția Generală a Siguranței că la fabrica de hârtie de la Letea au sosit, de la Banca Națională a României, în vederea macerării, 2 vagoane încărcate cu astfel de hârtii de valoare.[193]

Leii sovietici

După bătălia de la Stalingrad, moment de cotitură al celui de-al Doilea Război Mondial, desfășurarea operațiunilor militare a luat o turnură defavorabilă României, aliată pe moment cu puterile Axei. Retragerea treptată a trupelor armatei române a condus, în primăvara anului 1944, la pătrunderea Armatei Roșii pe teritoriul național, eveniment cu consecințe imediate și dramatice în plan economic și social.

Pentru plata bunurilor de care trupele sovietice aveau nevoie în mod cotidian au fost folosite atât rublele, cât și leii sovietici, bancnote de război emise de

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:47 AM Page 139

Comandamentul Armatei Roşii. Practica emiterii unor astfel de însemne monetare era deja, după cum am văzut, comună armatelor de ocupaţie, indiferent dacă ele erau germane, sovietice sau anglo-americane.[194] URSS a emis astfel de bani nu doar în România, ci şi în Ungaria, Austria, Germania, China şi Coreea.[195]

Despre realizarea leilor sovietici aflăm detalii din cercetările numismatului slovac Zbyšek Šustek. În urma documentării în arhivele sovietice,[196] autorul a ajuns la concluzia că, cel mai probabil, realizarea acestora a început în prima parte a lunii noiembrie 1943, la combinatul GOZNAK din Moscova, artistul implicat direct fiind Ivan Ivanovici Dubasov, cel care, ulterior, a lucrat şi la realizarea bancnotelor puse în circulaţie cu prilejul reformei monetare din anul 1952. Extrem de importantă este şi indicarea valorilor pe care aceste bancnote le-au avut, motiv de controversă timp de mai mulţi ani în literatura numismatică românească: 5, 10, 20, 100, 500, 1 000 şi 5 000 lei, toate cupiurile fiind regăsite de cercetătorul slovac în caietul de specimene păstrat în arhiva instituţiei mai sus menţionate.[197]

Nu este cunoscută însă data punerii în circulaţie a leilor sovietici. Din practica achitării parţiale a soldelor Armatei Roşii în moneda locală a teritoriilor ocupate sau/şi în moneda de ocupaţie,[198] putem presupune că la fel s-a întâmplat şi după ce trupele sovietice au trecut Prutul la sfârşitul lunii martie 1944.[199] Ştim doar dintr-o notă informativă (nedatată, dar, cu siguranţă, anterioară momentului ruperii alianţei româno-germane) că trupele sovietice au păstrat sistemul monetar românesc în teritoriile ocupate din Moldova, iar cursul rublei a fost stabilit la 1 rublă = 60 lei.[200]

Informaţii consistente despre leii sovietici apar după ruperea alianţei dintre România şi puterile Axei la 23 august 1944. Banca Naţională a României a fost de acord să realizeze schimbul monetar al rublelor şi leilor sovietici, în condiţii stricte. Iniţial, la 2 septembrie 1944, a fost emisă o circulară în care se vorbea doar despre schimbarea a maximum 500 de ruble, la cursul de 100 lei pentru o rublă, exclusiv pentru soldaţii Armatei Roşii.

La mijlocul aceleiaşi luni, conducerea BNR a luat hotărârea să realizeze schimbul rublelor şi al leilor sovietici şi pentru producătorii şi comercianţii români care intraseră în posesia respectivelor însemne monetare în urma tranzacţiilor realizate cu trupele sovietice. Aceştia erau obligaţi *să depună neîntârziat sumele primite în aceste monede*[201] la sediile BNR împreună

Biletul Comandamentului Armatei Roşii de 5 lei

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:47 AM Page 140

Biletele Comandamentului Armatei Roşii
de 10, 20, 100 şi 500 lei

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:47 AM Page 141

cu o declarație în care urmau să precizeze, după caz, numele și prenumele sau numele firmei, suprafața de teren pe care o aveau în proprietate sau numărul de înregistrare la Registrul Comerțului, natura și cantitatea produselor vândute sau confirmarea faptului că respectivii bani proveneau exclusiv *din operațiunile normale ale comerțului lor*. În mod expres era prevăzut că, în localitățile în care nu existau sedii ale BNR, sumele în cauză puteau fi depuse la percepțiile sau primăriile locale. În schimbul predării acestor bani deținătorii urmau să primească chitanțe în vederea unei preschimbări ulterioare.[202] Cursurile de schimb au fost stabilite la 100 lei pentru o rublă și 5 lei pentru un leu sovietic. Informațiile au fost aduse la cunoștința populației prin publicarea în presă la 17 septembrie 1944.

La 28 septembrie 1944, mareșalul Rodion Iakovlevici Malinovski, comandantul forțelor sovietice din România și președintele Comisiei Aliate de Control, a semnat împreună cu Ion Christu, președintele delegat român al Comisiei pentru aplicarea armistițiului, un acord conform căruia, la 1 octombrie orele 24,00 urma să înceteze puterea circulatorie a rublelor și leilor sovietici pe teritoriul României. Începând cu acea dată, cele două tipuri de valută nu mai puteau fi utilizate pentru efectuarea niciunei plăți și nu mai erau admise la schimb, iar din 2 octombrie singura monedă circulatorie urma să fie leul românesc.

S-a stabilit că deținătorii de lei sovietici și ruble puteau să depună la sediile BNR, până la 3 octombrie orele 16,00, declarațiile certificate în legătură cu sumele pe care le dețineau.[203] Pentru a se evita aglomerația și incidentele pe care o astfel de decizie le putea provoca, s-a hotărât ca într-o primă fază să fie depuse doar aceste declarații, ulterior urmând a fi depuse și sumele de bani declarate. Sumele în cuantum de până la 200 000 lei puteau fi plătite pe loc, iar cele care depășeau acest plafon urmau a fi plătite numai după verificarea proveniență.[204]

Termenul de depunere a fost prelungit ulterior, iar condițiile de preschimbare au fost stabilite în mod diferențiat, în funcție de ocupația depunătorilor (comercianți/industriași, producători agricoli, diverși) și de regiune. Pentru județele din Moldova, condițiile de preschimbare erau mai stricte, în sensul că erau prevăzute proceduri de verificare a proveniență celor două valute suplimentare față de restul țării.[205] Ulterior, în urma conferinței din 5 noiembrie 1944 la care au participat ministrul Finanțelor, Mihail Romniceanu, administratorul Băncii Naționale Ștefan Băbeanu și locotenent-colonelul Ilyin din partea Comisiei Aliate de Control pentru aplicarea armistițiului s-a hotărât ca procedurile de preschimbare să fie uniformizate, astfel încât rublele și leii sovietici să poată fi preschimbați fără nicio formalitate până la plafonul de 100 000 lei. Peste acest plafon, schimbul era prevăzut a se face pe bază de borderouri semnate de prezentatori, fără a se mai verifica proveniența sumelor.[206]

Preschimbarea a continuat până la 30 noiembrie 1944 la toate sediile BNR, precum și la primăriile și agențiile fiscale.[207] După 1 decembrie, orice sumă în cele două valute care se prezenta spre preschimbare urma să fie confiscată și înregistrată în evidențele contabile la cursul 1 leu = 1 rublă sau leu sovietic.[208]

Sumele în ruble și lei sovietici au fost păstrate în depozit la BNR pe numele Ministerului Finanțelor și predate Înaltului Comandament Sovietic. Totalul avansurilor făcute de banca centrală Ministerului Finanțelor reprezenta un împrumut pentru care ministerul se obliga să îi plătească BNR o dobândă (calculată începând cu 4 septembrie 1944) de 1 la sută până la 30 iunie 1945 și 1,5 la sută de la 1 iulie, până la completa rambursare a creditului. În convenția încheiată între

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:47 AM Page 142

Banca Națională și Ministerul Finanțelor era prevăzut că restituirea împrumutului urma să fie făcută cel mai târziu la expirarea termenului de un an de la demobilizarea armatei române, proclamată prin Decret Regal, și eventual în rate stabilite de comun acord. [209]

La 17 februarie 1946, în discursul ținut în Adunarea generală a acționarilor BNR, guvernatorul Constantin Tătăranu sublinia încheierea operațiunilor de unificare monetară. Costurile acestor operațiuni erau de 93 miliarde lei, reprezentând *schimbul de ruble și de lei sovietici, cum și unificarea monetară din Ardealul de Nord, operație prin care s-a putut împlini prima condițiune a unei ordonate așezări monetare a țării.*[210]

Biletul Comandamentului Armatei Roșii de 1 000 lei; p. 144-145: detaliu de pe clișeul de 5 lei tip *război* (verso)

Organizarea Serviciului Fabricarea Biletelor

Starea de război a generat probleme numeroase și dificile în organizarea și funcționarea Serviciului Fabricarea Biletelor. Din momentul intrării României în război, la 22 iunie 1941, la nivelul băncii s-a manifestat o preocupare constantă pentru adoptarea măsurilor necesare în vederea menținerii siguranței procesului de imprimare. Spinoasă s-a dovedit a fi și problema personalului încadrat în acest serviciu, în condițiile în care producția de bilete s-a aflat într-o creștere permanentă și au fost puse în circulație noi cupiuri. De-a lungul întregii perioade a războiului, dar și în anii imediat următori, s-au făcut numeroase angajări, în special de ucenici, în atelierele de imprimare. La 17 martie 1941, Serviciul Tehnic expunea în fața conducerii BNR stadiul lucrărilor de gravură la noile clișee de bilete. În acel moment se lucra la transformarea clișeelor bancnotei de 500 lei tip IV în 500 lei tip V, respectiv de 500 lei tip II în 2 000 lei. Lucrările înaintau cu greu, deoarece unul dintre cei doi gravori ai băncii, Atanase Avramescu, urma cursurile școlii de ofițeri de rezervă. Tocmai de aceea s-a propus, fără sorți de izbândă însă, gravarea noilor clișee la Fabrica de timbre. În fața refuzului conducerii BNR, s-a ajuns la soluția angajării artistului gravor Șerban Zainea, care în acel moment lucra la Fabrica de timbre.[211]

Având în vedere experiența nefericită din timpul Primului Război Mondial, conducerea băncii a încercat să găsească cele mai potrivite soluții de tipărire a

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:47 AM Page 143

bancnotelor în eventualitatea în care evenimentele ar fi evoluat într-o manieră mai puțin favorabilă. Totodată, responsabilii BNR, conștienți de faptul că procesul inflaționist se manifesta deja în economia românească (emisiunea BNR crescuse în mod accelerat începând cu anul 1937), l-au însărcinat pe Scarlat Fotino să identifice stabilimentele grafice din București și din țară unde se puteau imprima bilete de bancă în condiții de siguranță. Teama față de eventualele raiduri aeriene inamice care puteau amenința direct Capitala, implicit cele două ateliere de imprimare din imobilul central,[212] a determinat încercările de identificare a unor tipografii la Craiova, Turnu-Severin sau Râmnicu Vâlcea, unde să fie evacuate mașinile de imprimat. Interesant de menționat este faptul că deja în acel moment 3 dintre cele 14[213] mașini de imprimat ale serviciului erau evacuate la Sinaia[214] și tipăreau aproximativ o cincime din întreaga producție de bilete.[215] Este cert faptul că în februarie 1940 erau deja evacuate la Sinaia 3 mașini de imprimat. Ținând cont de faptul că pentru demontarea și montarea unei singure mașini era nevoie de aproximativ trei luni, înclinăm să credem că acestea plecaseră din București la sfârșitul anului 1939.

În iulie 1941 s-a cumpărat și un automobil cu care funcționarii Serviciului Contabilitatea Biletelor se deplasau la Sinaia pentru *transportul, controlul și manipularea valorilor depozitate în tezaurele secției*. Un document semnat de Scarlat Fotino la 25 iunie 1941 face referire la investigațiile întreprinse la Craiova, la două dintre cele mai importante tipografii și edituri ale timpului, Scrisul Românesc și Ramuri. Fotino constatase că, deși mașinile plane de tipărit de la Scrisul Românesc aveau dispozitive automate de așezare a colilor, acestea nu puteau fi folosite din cauza formatului mai mic al hârtiei filigranate pe care se imprimau bancnotele. Era nevoie așadar de așezarea manuală a colilor, fapt ce mărea cu mult timpul necesar tipăririi. Mai mult decât atât, chiar dacă mașinile în cauză funcționau cu două rânduri de clișee, acestea puteau fi destinate numai aceleași culori sau faze ale procesului de imprimare. În aceste condiții era necesar să se facă apel și la alte mașini tipografice de tip ofset dotate cu clișee cilindrice, dar acestea urmau a fi folosite doar la fazele secundare de imprimare a fondului biletului de 500 lei tip IV și 500 lei tip intermediar pentru a nu fi compromisă securitatea bancnotelor. Însă respectivele clișee cilindrice, obținute prin procedeul gravării chimice, nu dispuneau de o precizie la fel de mare ca a celor lucrate manual.[216]

Evoluția pozitivă a evenimentelor din prima parte a războiului a determinat conducerea băncii să lase în așteptare scenariile legate de evacuarea imprimeriei și să se concentreze pentru moment asupra bunei funcționări a acesteia în sediul central al BNR. În condiții de război, aprovizionarea cu materiale era însă tot mai dificilă, cu atât mai mult cu cât legăturile cu furnizorii tradiționali, francezi și englezi, erau întrerupte, iar pentru importarea diverselor materiale era acum nevoie și de obținerea aprobărilor din partea autorităților guvernamentale. Starea de război a condus și la o politică drastică de economii nu doar în privința hârtiei, ci și a altor materiale utilizate pe parcursul procesului de imprimare.

La începutul anului 1941, Serviciul Fabricarea Biletelor a informat cu insistență conducerea băncii că era nevoie urgentă de procurarea unor blocuri de bronz utilizate ca suporturi pentru montarea clișeelor tipografice folosite pentru imprimarea bancnotelor de diferite valori.[217] Problema era cunoscută încă de la sfârșitul anului 1940, când Serviciul Tehnic contactase două dintre cele mai importante întreprinderi metalurgice românești ale timpului, Leonida și Lemaître, în

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:47 AM Page 144

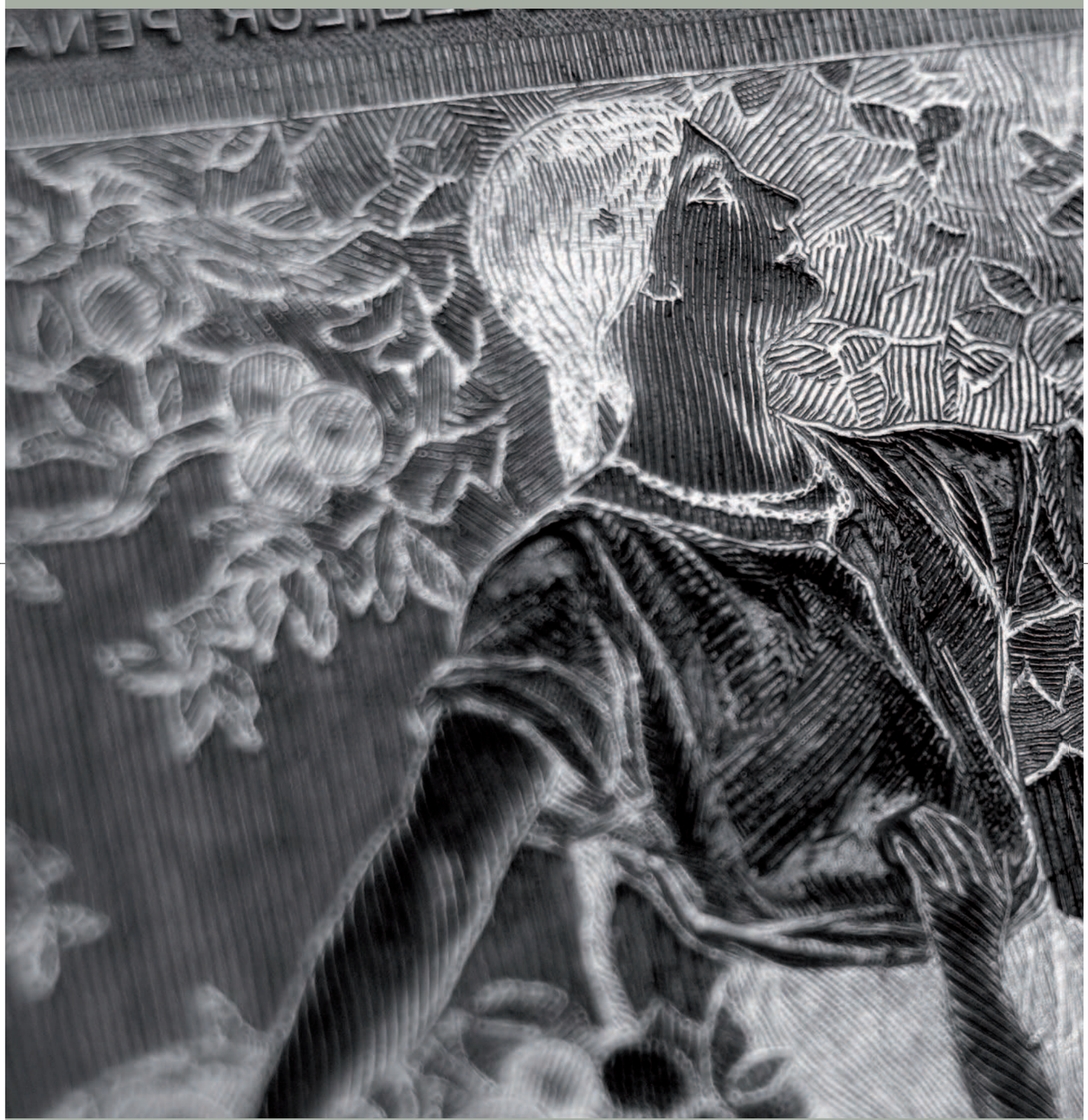

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:47 AM Page 145

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:47 AM Page 146

vederea topirii vechilor clișee tipografice din aramă.[218] Oferta primită din partea întreprinderii Leonida a fost considerată avantajoasă în decembrie 1940, deși prețul total era destul de ridicat: 260 000 lei.[219] În martie 1941 comanda era încă neonorată din cauza creșterii prețului la cositor și fosfor, metale care trebuiau adăugate alături de arama furnizată de BNR pentru obținerea respectivelor blocuri de bronz. Conducerea băncii a considerat că noua ofertă, acum în valoare de 320 000 lei, era mult prea ridicată și a aprobat propunerea lui Fotino de a se folosi pentru aliaj cele 175 kg de zinc aflate în atelierele BNR din Calea Dorobanți. În aceste condiții, operațiunea putea fi efectuată de Leonida la un preț total de numai 126 000 lei.[220] Poziționarea României alături de puterile Axei în acești ani s-a tradus, din punct de vedere al procesului de fabricare a biletelor, în comenzile de utilaje și materiale lansate cu precădere industriei din spațiul german. Astfel, la 14 februarie 1941 s-au comandat firmei Felix Schoeller und Bausch Neu Kaliss din Berlin 8 000 de coli de hârtie specială[221] pentru *decupări și așternut la mașinile de imprimat bilete*, în valoare de 25 000 lei.[222] În aceeași lună a fost cumpărat și un cazan pentru topirea cleiului necesar valțurilor de la mașinile tipografice, în valoare de 180 000 lei, produs de firma Felix Bottcher din Berlin.[223] Uneori apelul la furnizorii străini era impus și de faptul că, deși erau lansate comenzi ferme în țară, acestea nu erau executate, așa cum s-a întâmplat cu cele 105 dispozitive de numerotat pe care BNR le-a comandat Monetăriei Naționale în iunie 1942. Pentru că până în luna octombrie nu se primise niciun răspuns, comanda a fost înaintată către Ausfuhrstelle des Deutschen Handwerks GmbH Berlin pentru suma de 16 800 RM.[224] Folosirea intensivă a mașinilor tipografice în această perioadă și greutățile întâmpinate în aprovizionarea imediată cu piesele necesare au determinat Serviciul Tehnic ca în octombrie 1942 să ceară de urgență conducerii BNR să aprobe achiziționarea imediată a 109 dispozitive de numerotat noi: *200 de arcuri și 160 de roți de schimb la fel cu cele folosite în prezent în mașinile noastre tipografice și care sunt foarte uzate*. Acestea nu puteau fi procurate decât din străinătate, deoarece în țară, deși se încercase, nu s-au putut realiza aceleași caractere. În aceste împrejurări, comanda, în valoare de 16 880 mărci germane, a fost adresată firmei vieneze Hermann und Karrig, care urma să o onoreze într-un termen de 12-14 luni.[225] Schimbările operate în structura cupiurilor aflate în circulație (și ne referim aici în primul rând la punerea în circulație a biletelor cu supratipar la începutul anului 1941) au fost posibile numai ca urmare a eforturilor personalului din cadrul Serviciului Fabricarea și Contabilitatea Biletelor. Pentru ca întreaga operațiune să fie dusă la îndeplinire în bune condiții, săptămâna de lucru a fost mărită de la 39 la 59 de ore, pentru repaus fiind alocată numai o jumătate de zi, și anume duminica după-amiaza. Începând cu 19 februarie, numai la cerere și prin rotație, s-a acordat încă o jumătate de zi liberă, sâmbăta. Eforturile angajaților au fost răsplătite prin plata unei indemnizații egale cu jumătatea salariului lunar.[226] După declanșarea operațiunilor militare conducerea BNR a intervenit pe lângă Marele Stat Major pentru a scuti de la mobilizare, în mod excepțional, pe cei 94 de lucrători de la imprimarea biletelor de bancă.[227]

La 1 iulie 1942, secția de imprimare de la Sinaia a fost închisă, apreciindu-se că mașinile aflate în funcțiune la București puteau face față nevoilor de imprimare. Situația s-a schimbat la începutul anului următor. În februarie 1943 s-a luat decizia mutării la Govora a celor șase mașini de imprimat aflate în pavilionul cu luminator din curtea imobilului central, aripa

Project1:Layout 1 11/2/2011 10:47 AM Page 147

Smârdan. Această hotărâre ducea însă la scăderea producției de bilete de la 110 000 coli/zi la 90 000 coli/zi, deși se lucra în trei schimburi. Având în vedere că pentru deschiderea secției de la Govora era nevoie de cel puțin 4 luni, Consiliul de administrație a aprobat la sfârșitul lunii martie reluarea activității de la Sinaia, unde urmau a fi imprimate 30 000 coli/zi.[228] Totodată, conducerea băncii a hotărât să se reia programul de lucru continuu, personalul Serviciului Fabricarea Biletelor fiind obligat să lucreze în trei schimburi.[229] Rațiunile pentru care a fost aleasă Govora țineau de faptul că zona era considerată sigură, *fiind bine camuflată*, vila BNR de aici se afla la 18 km de gară și la doar 25 km de Râmnicu Vâlcea, iar căile de acces erau asfaltate.[230] Dar pentru desfășurarea în bune condiții a procesului de imprimare era nevoie de amenajarea a două pavilioane, care au fost construite din lemn, având la bază un postament din beton. De asemenea, vila a fost transformată pentru a putea fi folosită pentru cazarea și masa lucrătorilor, precum și pentru depozitarea hârtiei de bilete.[231]

Secția de imprimare a bancnotelor
din str. Smârdan în perioada interbelică

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 148

Lucrările la pavilionul de la Govora, cu toate instalațiile necesare, au fost finalizate la 15 iulie 1943, când au fost puse în funcțiune trei din cele șase mașini tipografice,[232] restul urmând a fi puse în funcțiune treptat, până la 15 august. În aceste condiții, de la 11 iulie unul din schimburile secției de la Sinaia și-a încetat activitatea. În octombrie 1943 secția de la Sinaia a fost definitiv închisă, iar cele trei mașini au fost mutate la Rășinari.[233]

Organizarea activității de imprimare într-un alt spațiu nu era deloc o misiune ușoară, mai ales dacă avem în vedere că, pe lângă mașinile și instalațiile specifice, era nevoie și de deplasarea personalului specializat din București. Astfel, la Govora au fost trimiși *conductori de mașini, ajutori, rotari, turnători de clei în valțuri, controlori, puitori, strângători, verificatori, perforatori, numărători, mecanici și electricieni.*[234] De asemenea, au fost luate și măsuri speciale de pază. În acest sens a fost elaborat un *Regulament pentru funcționarea serviciului de pază la imobilul BNR - Govora,* conform căruia paza era asigurată de o echipă de gardieni publici detașați de la Direcția Generală a Poliției. Existau două posturi de pază în două schimburi de câte 12 ore. Primul era situat la tezaurul în care erau depozitate bancnotele imprimate, iar cel de-al doilea avea în grijă sala de fabricație și curtea imobilului.

Paza în timpul nopții se asigura cu ajutorul unor ceasuri de control, fiecare dintre acestea având trei chei fixate la anumite ore. Pontajul se făcea la fiecare 10 minute, cu o jumătate de oră de staționare la centrul postului. Pe parcursul schimbului, fiecare gardian era obligat să controleze *cu mare atenție ușile, ferestrele și mai ales locurile dosnice spre a se convinge că între timp nu s-a produs nimic suspect în raza postului său.*[235] Toate aceste măsuri și-au dovedit eficacitatea în noaptea de 5/6 decembrie 1943, când a izbucnit un incendiu chiar

Desen de Victor Georgescu reprezentând activitatea Serviciului Fabricarea Biletelor

în secția de imprimare, din cauza unei sobe supraîncălzite. Gardianul de serviciu l-a observat însă la timp, astfel încât nu a avut de suferit decât o parte din incintă, nu și mașinile tipografice.[236] Dintr-un referat al Serviciului Fabricarea Biletelor, datat 1 martie 1944, reiese că în acel moment în centrala BNR se mai aflau doar șase mașini (cinci de tipărit și una de numerotat) care lucrau în 2 schimburi de opt ore, cu un tiraj zilnic de 60 000 coli. La Govora funcționau, în aceleași condiții, alte șase mașini.

În urma evoluțiilor recente ale frontului, se punea problema suspendării totale a activității din București, toate sarcinile urmând a fi preluate de secțiile de la Govora și Rășinari, unde în acel moment erau instalate mașinile evacuate de la Sinaia, care nu fuseseră încă puse în funcțiune. Soluția pe care conducerea serviciului o considera cea mai potrivită era ca, în ipoteza în care activitatea centralei ar fi încetat, la Govora și Rășinari să se lucreze în trei schimburi, ceea ce ar fi asigurat un tiraj de 135 000 coli/zi.[237] Aceasta era, de altfel, cea mai indicată soluție, în condițiile în care nu mai trebuiau deplasate și alte mașini la Rășinari.[238] Trei dintre cele cinci mașini tipografice din centrala BNR erau folosite pentru imprimarea biletului de 5 000 lei tip II.[239] De asemenea, colile imprimate în provincie erau tăiate în totalitate în centrala BNR.[240]

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 149

Pentru a se organiza activitatea în trei schimburi era nevoie de evacuarea întregului personal tehnic și administrativ al serviciului la Govora și Rășinari. Acesta era format din 280 de persoane, la care se adăugau membrii de familie, încă 600 de persoane. Având în vedere anvergura unei astfel de deplasări, conducerea Serviciului Fabricarea Biletelor ruga conducerea băncii să intervină pentru a se rechiziționa de urgență vilele sau încăperile de la Govora și Rășinari din imobilele vizate pentru a nu fi rechiziționate de autoritățile civile sau militare în conformitate cu prevederile Jurnalului Consiliului de Miniștri din 10 februarie 1943.[241]

La 15 martie 1944, Alfred Beneș, șeful Serviciului Fabricarea Biletelor, a înaintat Consiliului de administrație un referat în care a ridicat problema închirierii imobilelor necesare în cele două localități. Trei zile mai târziu, administratorul René Râmniceanu a inspectat mai multe clădiri și a convenit cu proprietarii chiriile pe care banca trebuia să le plătească. Astfel, la Rășinari a fost închiriat pentru 600 000 lei pe an Hotelul I. Vidrighin[242] și alte 60 de camere în casele localnicilor, cuantumul chiriilor plătite pentru acestea variind între 1 000 și 3 000 lei/lună. În aceste condiții, suma totală a chiriilor ce urmau a fi plătite la Rășinari era de 1,44 milioane lei anual, cu mult mai mică decât cea estimată inițial la București - 4 milioane lei.[243] Având în vedere că secția de la Govora era mai mare decât cea de la Rășinari, în această localitate au fost închiriate mai multe imobile,[244] cuantumul total al chiriilor fiind de 6,5 milioane lei. Și în acest caz era realizată o economie importantă, având în vedere faptul că fuseseră alocate 9 milioane lei pentru închirierea imobilelor din Govora. Râmniceanu informa Consiliul general al BNR că banca se putea prevala de reglementările legale în materie de chirii, situație în care suma totală ar fi fost redusă cu 33 la sută. Luându-se în calcul această variantă, fuseseră deja întocmite documentele în vederea rechiziționării imobilelor în cauză pentru a fi înaintate autorităților de resort. Consiliul nu a agreat însă varianta rechiziționării și a hotărât, la 16 martie 1944, să fie plătite proprietarilor sumele menționate anterior.[245] Mai mult chiar, proprietarului Hotelului Vidrighin din Rășinari urmau a i se plăti 200 000 lei ca despăgubire pentru imposibilitatea folosirii propriei bucătării.[246] Deși a implicat un efort uman și material major, dispersarea în teritoriu a Serviciului Fabricarea Biletelor a durat numai câteva luni, la 6 septembrie 1944 Consiliul de administrație al băncii hotărând încetarea imprimării biletelor la Govora și Rășinari și dispunând începerea împachetării clișeelor în vederea expedierii lor la București.[247] Șase zile mai târziu însă, Alfred Beneș, șeful serviciului, a înaintat conducerii instituției un memoriu prin care informa că la Rășinari începuseră să se demonteze mașinile de imprimat și că, în aceste circumstanțe, încetarea tipăririi și la Govora era o soluție pripită. Demontarea celor șase mașini de la Govora implica existența unui spațiu mare de depozitare, în lipsa acestuia piesele urmând a fi lăsate în curtea secției unde erau expuse intemperiilor. Aceeași problemă a spațiului se punea și în cazul eventualului transport la București, unde ar fi stat în curtea instituției cel puțin trei luni până când ar fi fost

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 150

montate. Dacă cele două secții și-ar fi încetat simultan activitatea, cel puțin 200 de lucrători ai serviciului ar fi trebuit *să stea 3-4 luni într-o completă inactivitate, în tot acest timp întrerupându-se și producția de bilete.*[248] Soluția propusă de Beneș era ca cele șase mașini de tipărit, împreună cu cele de tăiat și perforat și cu atelierul de galvanoplastie și cel mecanic de la Govora,[249] să fie demontate și transportate la București numai după ianuarie 1945, când se estima că mașinile de la Rășinari urmau a fi puse în funcțiune la sediul central. Conducerea BNR a fost de acord cu punctul de vedere al lui Beneș, hotărând desființarea imediată a secției de la Rășinari și închiderea celei de la Govora.

Ulterior însă, la Govora a fost reluată activitatea, situație confirmată în luna mai 1946, când au fost aduse în discuție sumele care trebuiau puse la dispoziția cantinei personalului de aici.[250] Mai mult chiar, până la 1 iulie același an, aici s-a lucrat în trei schimburi, iar în septembrie au fost făcute demersurile pentru aprovizionarea cu 40 de vagoane de lemne pentru iarnă. Secția și-a suspendat pentru o scurtă perioadă activitatea, fiind reluată în mai 1947.[251] În vara aceluiași an s-a luat decizia desființării sale, ca urmare a cheltuielilor în continuă creștere pe care le necesita întreținerea acestei activități.[252]

Suspendarea activității celor două secții a ridicat problema angajaților Serviciului Fabricarea Biletelor care, deși nu lucrau, continuau să își primească salariul, al cărui cuantum era cuprins între 2 000 și 15 000 lei. Dar, ca urmare a încetării activității, nu mai beneficiau de toate sporurile și nici de plata orelor suplimentare, astfel că veniturile, drastic diminuate, nu le mai ajungeau pentru asigurarea traiului zilnic. Tocmai de aceea, la 16 septembrie 1944 Beneș a intervenit pe lângă guvernatorul Constantin Angelescu pentru a acorda acestui personal o indemnizație de 50 la sută din media veniturilor încasate suplimentar în ultimele trei luni. Cererea a fost aprobată.[253] Cu toate că, din cauza războiului, dotarea tehnică a secțiilor de imprimare a biletelor a avut de suferit, a existat o preocupare constantă pentru îmbunătățirea ei. Astfel, la 14 iulie 1943 Consiliul de administrație era de acord cu propunerea venită din partea Serviciului Tehnic de a se cumpăra o mașină *guilloche* pentru dotarea atelierului de gravură. Mașina era considerată necesară nu doar pentru situația din acel moment, când bancnotele se imprimau în sistem tipografic, ci și după ce avea să se treacă la imprimarea în sistem *taille douce*, acțiune preconizată încă din anul 1937.[254] Mașina urma a fi cumpărată din Germania, de la firma Michael Kämpf din Frankfurt am Main, costul total fiind de 7,2 milioane lei. [255] Dar, deși a fost comandată, fără a se fi plătit însă niciun avans, respectiva mașină nu a mai ajuns la București, pentru că în timpul războiului *atelierul fabricantului a primit altă destinație*, după cum rezultă dintr-un referat al Serviciului Tehnic din iulie 1946.[256] Livrarea trebuia făcută în doi ani de la comandă. Războiul nu a pus capăt nici preocupărilor privind realizarea unui nou local al Serviciului Fabricarea Biletelor, deoarece, așa cum afirma Radu Dudescu, șeful Serviciului Arhitecturii, *s-a ajuns la concluzia că această așezare nu mai poate ființa în imobilul central și nici în Noul Palat, trebuind a se duce în altă parte.*[257] Și cu toate că terenul pe care urma să se construiască viitoarea clădire a imprimeriei nu fusese încă găsit, Dudescu a fost însărcinat în 1942 să studieze chestiunea *în linii generale*. La începutul lunii iulie, arhitectul BNR i-a înaintat guvernatorului Ottulescu o schiță sumară cuprinzând liniile generale ale proiectului. La realizarea acesteia, Dudescu luase în calcul existența unui teren ideal, dar ținea să sublinieze că găsirea acestuia era greu de realizat, în condițiile în

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 151

care se vehicula tot mai mult varianta amplasării Serviciului Fabricarea Biletelor în afara Capitalei.[258] De remarcat este faptul că se dorea practic construirea unei mici așezări având în vedere că pe lângă pavilionul propriu-zis în care urma să se realizeze tipărirea bancnotelor erau proiectate a fi construite locuințe pavilionare pentru familiști,[259] cămine pentru nefamiliști și ucenici, cooperativă, cantină, bibliotecă, infirmerie, farmacie, școală primară, teren de sport, capelă, piață, uzină electrică etc.[260] Toate aceste propuneri au rămas în stadiul de proiect, dar ideea nu a fost abandonată. Preocuparea pentru construirea unui sediu propriu al imprimeriei a rămas constantă pe perioada războiului, un exemplu în acest sens fiind însărcinarea primită de Radu Dudescu în primăvara anului 1943 de a studia amplasamentul unei moșii din Colentina.

HÂRTIA

Declanșarea războiului a determinat și o acută criză de hârtie. Încă din primele luni ale conflictului, Serviciul Tehnic a informat conducerea băncii asupra acestei situații. La începutul anului 1940 se afla în derulare la Fabrica Letea din Bacău o comandă pentru fabricarea hârtiei biletelor de 500 și 1 000 lei, în conformitate cu convenția încheiată de BNR cu aceasta la 8 ianuarie 1937. Inițial BNR a dorit ca pânzele metalice filigranate[261] să fie fabricate la Milano, la firma Settimio Settimi. Nemulțumită însă de garanțiile de promptitudine oferite de aceasta, banca centrală de la București a preferat în final ca aceste pânze să fie realizate în atelierele Băncii Italiei.[262]

În februarie 1940 Scarlat Fotino consemna faptul că Fabrica Letea întâmpina mari dificultăți în realizarea comenzilor BNR din mai multe motive: pânzele metalice comandate în Italia nu erau gata, aprovizionarea cu materie primă din străinătate nu se putea face,[263] combustibilul lichid lipsea. Se crease o stare de îngrijorare, mai ales că stocurile de hârtie de care Serviciul Fabricarea Biletelor dispunea erau foarte mici, iar Fotino aprecia că ele aveau să fie epuizate cu rapiditate în condițiile în care secția de imprimare din centrala BNR lucra în trei schimburi și în curând urmau să fie puse în funcțiune și mașinile evacuate la Sinaia.[264] Date fiind împrejurările, singura soluție logică era apelarea la furnizorii tradiționali ai BNR din străinătate. Conducerea instituției, în acord cu propunerea lui Fotino, care considera mai prudent *să comandăm în Anglia*, a lansat la 30 martie 1940 o comandă de 30 milioane bilete de 1 000 lei la Portals. Fabricantul englez a primit comanda și s-a angajat, la 10 aprilie 1940, să fabrice hârtie având textura de 60 la sută ramie și 40 la sută bumbac, cu prețul de 10 șilingi și 4 penny pentru o mie de bilete. BNR, fiind de acord cu prețul și cu termenele de livrare[265] promise de Portals, a lansat la 3 mai comanda fermă privind fabricarea hârtiei biletului de 1 000 lei. Patru zile mai târziu institutul român de emisiune ruga fabricantul englez să expedieze *întreaga cantitate de hârtie pe calea ferată, ca urmare a recentelor evenimente din Marea Mediterană*.[266] Ulterior a fost lansată și o comandă pentru fabricarea hârtiei biletului de 500 lei, după cum rezultă dintr-un document redactat în cadrul Serviciului Tehnic la 22 iunie 1940, în care se vorbește despre o comandă de 30 milioane de bilete de 500 lei tip IV și alte 30 milioane de bilete de 1 000 lei tip IV.[267]

În 19 iunie însă, furnizorul englez a informat BNR că nu mai dispunea de modalități de transport și că oprise orice expediere.[268] În aceste condiții, Scarlat Fotino a propus să se ia legătura cu Banca Italiei sau cu Istituto Poligrafico dello Stato din Roma în vederea lansării unei comenzi. Se pare însă că și această intenție

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 152

a rămas nefinalizată, din moment ce în documentele ulterioare nu se face nicio referire la eventuala încheiere a unui contract și, mai mult decât atât, niciunul dintre biletele românești de bancă nu a fost imprimat pe hârtie de proveniență italiană. Primele probe ale hârtiei pentru biletele de 500 și 1 000 lei fabricate la Letea cu sitele metalice confecționate la Banca Italiei au fost prezentate la începutul lunii martie 1941. Dar din cauza greutăților în aprovizionare, compoziția hârtiei nu era cea specificată de BNR, care dorea o hârtie fabricată în proporție egală din fibre de bumbac nou și de in. Lipsa bumbacului nou de pe piață limita la numai 15 000 kg cantitatea de hârtie ce se putea fabrica, reprezentând aproximativ 5,6 miliarde lei în bilete de 500 lei. Soluția propusă de Letea și aprobată în principiu de institutul de emisiune era aceea de a se admite realizarea unei hârtii dintr-un amestec constând din 20 la sută bumbac nou și vechi și 80 la sută in și cânepă, astfel putându-se tipări bilete în valoare de aproximativ 30 miliarde lei.[269]

Fragment din coala cu filigran pentru bancnota de 1 000 lei tip IV aprobată de guvernatorul BNR Mitiță Constantinescu

Politica de economii impusă de condițiile de război a determinat și încercările de reciclare a deșeurilor de hârtie aflate în posesia BNR. Serviciul Tehnic al Băncii Naționale se interesase încă de la începutul anului 1941 asupra posibilității de recuperare a hârtiei din bancnotele anulate, dar răspunsul primit de la Oficiul de vânzare a hârtiei produse în țară a fost descurajant. Conform acestuia, deși se putea încerca curățarea cernelurilor speciale de pe respectivele bancnote și apoi măcinarea și transformarea vechilor cupiuri în pastă, hârtia obținută ar fi prezentat cel puțin două dezavantaje majore: scăderea gradului de rezistență și imposibilitatea obținerii unei nuanțe de alb pur.[270] La aceste neajunsuri de ordin tehnic se mai adăugau cheltuielile de transport și de pază, astfel încât s-a renunțat pentru moment la respectiva soluție.[271] În luna mai, BNR, în urma informărilor primite din partea fabricii Letea, a sesizat Ministerul Afacerilor Interne că aprovizionarea cu materie primă textilă a respectivei fabrici se realiza foarte greu, în condițiile în care singurul colector român din Ardeal, firma Impex, nu mai putea achiziționa nimic, *tinerii din organizația germană, din ordinul partidului german, cutreieră satele săsești și șvăbești, adunând cârpe în scopul de a le exporta în Germania și opresc intrarea agenților firmei Impex în aceste sate.*[272] Tinerilor germani li se alăturase și firma H. Hellman din Arad, care își făcea reclamă în ziare anunțând că era singurul furnizor acreditat pentru exportul acestor resturi textile în Germania. În condițiile date, ministerul a intervenit pe lângă prefecturile în cauză și pe lângă

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 153

Fabrica Gebrüder Ebart de la Spechthausen, în apropiere de Berlin

Direcția Generală a Poliției pentru a pune capăt acestei stări de lucruri. Cercetând situația creată, Inspectoratul regional de poliție Timișoara a răspuns în luna august că sesizările împotriva firmei Hellman erau în parte neîntemeiate, pentru că în trecut aceasta furnizase materie primă textilă și Fabricii Letea. În condițiile războiului însă și cu toate prețurile avantajoase (*populația germană din regiune, din cauza afinității de rasă, vinde cârpele vechi firmei germane [Hellman]*) furnizorul român Impex era exclus de pe piață.[273]

Greutățile tot mai mari în aprovizionarea cu materie primă necesară fabricării bancnotelor au impulsionat din nou banca centrală în încercarea ei de a recupera hârtia. Din toamna anului 1941 a purtat o corespondență intensă cu Fabrica Letea pe această temă. Fabricantul de hârtie oferea 4,85 lei pentru kilogramul de resturi de hârtie provenită de la tăierea biletelor de 500 și 1 000 lei, care până în acel moment erau arse în crematoriile aflate în subsolurile Palatului Vechi din strada Lipscani. Săptămânal la BNR rămânea o cantitate de aproximativ 800 kg hârtie, din care se formau baloturi legate cu sârma recuperată de la lăzile în care era primită hârtia de bilete. La 9 decembrie 1941 Consiliul de administrație a aprobat recuperarea hârtiei, Serviciul Economat fiind însărcinat cu efectuarea tuturor operațiunilor de ambalare și transport.[274] De remarcat este faptul că și anterior BNR propusese Fabricii Letea să încerce recuperarea deșeurilor, dar conducerea de la Bacău a răspuns că pentru siguranța controlului în fabrică nu poate cumpăra resturile de hârtie cu filigran continuu.

Din cauza condițiilor economice, BNR a fost nevoită chiar din primii ani ai războiului să facă rabat de la standardele de calitate pe care până atunci le impusese producătorilor de hârtie. Un exemplu concludent este legat de comanda de hârtie pentru preconizatele bilete de 500 lei tip V, care a fost ulterior folosită pentru imprimarea bancnotelor de 5 000 lei tip II. La începutul lunii mai 1941, Serviciul Tehnic făcea cunoscut faptul că, deși hârtia în cauză respecta toate condițiile impuse (grosime, culoare, filigranul, rezistență la întindere, omogenitate și satinaj), rezistența la îndoire era mult mai scăzută decât cea cerută de BNR: 200 de îndoituri față de 500. Motivația era una simplă și ținea strict de lipsa materiei prime adecvate.[275] Consiliul de administrație a fost de acord cu această derogare de la condițiile inițiale ale caietului de sarcini, dar la sfârșitul lunii iunie producția acestui tip de hârtie era cu mult întârziată, ca urmare a unor dificultăți tehnice cu care se confrunta fabricantul.[276]

Deși inițial hârtia trebuia confecționată dintr-un amestec egal de bumbac și in, din cauza dificultăților în aprovizionarea cu materii prime s-a ajuns la soluția de 80 la sută in și cânepă și 20 la sută bumbac vechi și nou.[277] Dar această modificare a compoziției impunea și schimbarea sitei metalice filigranate a hârtiei,[278] calibrată la parametrii anteriori de calitate, în condițiile în care folosirea noului amestec de materii prime îngreuna mult procesul de fabricare: conform unui referat al Serviciului Tehnic, *distanțele dintre filigrane nu corespund cu distanțele cerute de noi, iar producția fabricii în aceste condițiuni abia atinge 15 000 coli de hârtie pe zi, ceea ce este mult sub așteptări*.[279] Soluția propusă de a se comanda o nouă sită filigranată la Banca Italiei nu a

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 154

fost însă acceptată de Consiliul de administrație, care a dezavuat modificarea proporțiilor și a calității materiilor prime, deși comanda se afla în curs de derulare.[280] Acest punct de vedere a fost menținut și o lună mai târziu, când membrii aceluiași organism de conducere al BNR au aprobat comandarea hârtiei pentru 30 miliarde bilete de 1 000 lei,[281] având în compoziție proporții egale de bumbac nou și in nou. Probele de hârtie, fabricate cu ajutorul unor site filigranate executate de Banca Italiei,[282] au corespuns exigențelor Serviciului Tehnic, iar Fabrica Letea era atenționată să facă toate diligențele necesare pentru aprovizionarea cu bumbac și in.

Fragment de coală filigranată *BNR în scut* produsă de Gebrüder Ebart;
p. 155: detaliu al clișeului de 5 lei tip *război* (recto)

Documentele ulterioare ne dezvăluie faptul că, în pofida recomandărilor venite din partea BNR și fără a avea aprobarea băncii centrale, în intervalul 10 iunie - 23 iulie 1941 Letea a fabricat 1,5 milioane coli de hârtie pentru biletele de 1 000 lei[283] cu textura de 20 la sută bumbac și 80 la sută in și cânepă, apreciind nevoia urgentă de această hârtie.[284] În aceste condiții, având în vedere faptul că tipărirea bancnotei de 1 000 lei era imperios necesară, Serviciul Tehnic a fost de acord cu cumpărarea întregii cantități de hârtie. Mai mult chiar, BNR a fost de acord ca Letea să fabrice hârtie în aceeași textură până la epuizarea întregului stoc de materii prime pe care îl avea în acel moment – circa 900 000 coli – după acest moment urmând a se trece la proporția de 50 la sută bumbac și 50 la sută in. Dar fabricarea unei hârtii de calitate superioară, așa cum dorea BNR, implica și costuri mult mai ridicate. La începutul lunii octombrie, Serviciul Tehnic informa conducerea băncii asupra acestui fapt[285] și sublinia că singurele avantaje ale hârtiei obținute din proporții egale de bumbac și in constau în faptul că era mai albă, mai transparentă și mai moale. Totuși Consiliul de administrație al institutului de emisiune, pentru a menține siguranța propriilor bancnote, a decis ca textura hârtiei să fie de 50 la sută bumbac și 50 la sută in.[286] Treptat, lipsa hârtiei a devenit atât de acută încât Banca Națională a fost nevoită să impună o politică drastică de recuperare. Procentul de maculatură admis era de 2-3 la sută la 1milion de bilete tipărite, cauzele fiind multiple: diferențele de grosime și satinaj ale colilor, condițiile improprii de păstrare a hârtiei din punct de vedere al umidității în subsolurile Casei de Pensiuni a funcționarilor BNR din Calea Victoriei

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 155

22-24 și ale imobilului fostei bănci Marmorosch-Blank din strada Doamnei, lipsa de personal tehnic complet pregătit și surmenajul personalului tehnic cauzat în principal de munca în schimbul de noapte, sub camuflaj. În împrejurări normale, un astfel de procent nu ar fi fost cu nimic ieșit din comun și nu ar fi îngrijorat în niciun fel conducerea băncii. În anii războiului însă, situația era complet diferită, astfel că administratorul Gh. Exarhu a ținut să sesizeze Consiliul de administrație asupra acestui fapt, informând conducerea BNR despre măsurile luate în vederea reducerii procentului de maculatură, dar făcând și o importantă precizare: *Trebuie să recunosc că la acest serviciu se lucrează în condițiuni excepțional de grele (fără aer suficient, fără lumină, cu personalul redus și obosit).*[287]

În primăvara anului 1942, Fabrica Letea nu mai putea asigura nici măcar proporția de 20 la sută bumbac și 80 la sută in și cânepă, în condițiile în care nu se putea aproviziona cu materii prime, de pe piața românească lipsind cu desăvârșire resursele de bumbac și in. Soluția găsită și aprobată de Serviciul Tehnic, care considera că noua textură nu schimbă în mod evident calitățile hârtiei,[288] era de a se continua fabricarea hârtiei din 20 la sută bumbac nou și 80 la sută cânepă veche.[289] Probele la care hârtia din bumbac și cânepă a fost supusă au dezvăluit însă un fapt îngrijorător: calitatea acesteia varia de la o tranșă la alta, mergând de la o rezistență de 115 îndoituri duble la una de 213.[290] Letea explica scăderea rezistenței hârtiei prin faptul că firma Hellman Junior din Arad furniza cânepă veche, putrezită și de o foarte slabă calitate. Lipsa acută de hârtie a determinat acceptarea de către Banca Națională a unei cantități de hârtie pentru 7,5 milioane bilete de 1 000 lei, dar fabrica de la Bacău a fost atenționată asupra faptului că prețul acesteia urma a fi revizuit din cauza calității necorespunzătoare.

Aceeași lipsă a condus, în noiembrie 1942, la acceptarea unui număr de 632 000 coli pentru biletul de 1 000 lei tip V,[291] respinse într-o primă fază ca nefiind corespunzătoare calitativ.[292] Mai mult chiar, în procesul-verbal nr. 57 al ședinței Consiliului de administrație al BNR din 15 iulie 1942 este indicat faptul că pentru hârtia biletului de 500 lei tip intermediar a fost acceptată o hârtie având textura de 50 la sută cârpe și 50 la sută celuloză de brad, a cărei rezistență era de numai 100 de îndoituri duble![293]

Ca urmare a lipsei materiilor prime indigene pentru a asigura o producție ritmică de hârtie, Fabrica Letea era obligată să se aprovizioneze din străinătate, dar operațiunea se putea face cu foarte mare greutate și numai cu suportul direct al BNR. În sprijinul acestei afirmații vine un document datat 21 iulie 1943, prin care producătorul de hârtie solicita Băncii Naționale aprobarea unui avans de 21,5 milioane lei destinat pentru a acoperi un acreditiv de 480 000 franci elvețieni, reprezentând contravaloarea a 60 000 kg de resturi de bumbac ce urmau a fi importate din Turcia pentru a fi folosite la fabricarea a aproximativ 18 vagoane de hârtie pentru bancnote.[294] În anul anterior Fabrica Letea importase, în același scop, in și cânepă de la firma Kontropa din Viena.

Evoluția operațiunilor militare de la sfârșitul anului 1943 și începutul lui 1944 a sporit îngrijorarea în legătură cu posibilitatea asigurării unei aprovizionării ritmice cu hârtia necesară imprimării bancnotelor. Fiind la curent cu evenimentele de pe frontul de est, conducerea BNR a însărcinat Serviciul Tehnic să examineze posibilitatea mutării pavilionului de fabricare a hârtiei speciale pe care banca îl avea la Fabrica Letea din Bacău. Soluția nu era însă viabilă, după cum reiese din materialul întocmit de Scarlat Fotino la 18 ianuarie 1944, motivele fiind multiple. În primul

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:08 AM Page 156

rând, era vorba despre o clădire de circa 15 m înălțime, cu o suprafață de 1100 metri pătrați, având subsol, parter și etaj, iar găsirea rapidă a unui imobil similar era aproape imposibilă în condiții de război. Demontarea și remontarea utilajelor de fabricare a hârtiei erau operațiuni greu de făcut, a căror durată estimată era cuprinsă între 10 și 15 luni, iar cheltuielile se puteau ridica până la 50-60 milioane lei. Mai mult, în cazul unei eventuale mutări, trebuia obținut și avizul conducerii Fabricii Letea, iar Scarlat Fotino se arăta sceptic în legătură cu obținerea acestuia, *ca în toate chestiunile care implică răspunderi. /.../ Situația Fabricii Letea precum și destinația acesteia fac însă să pară puțin probabilă distrugerea ei atât de noi, cât și de inamic.*[295]

Soluția pentru aprovizionarea cu hârtie era fie continuarea importurilor din Germania de la firma Gebrüder Ebart,[296] fie imprimarea biletelor românești în Elveția sau Italia, de unde Banca Națională primise mai multe oferte. Serviciul Fabricarea Biletelor, însușindu-și concluziile expuse de șeful Serviciului Tehnic, insista că singura soluție viabilă era continuarea colaborării cu furnizorul german, tipărirea bancnotelor în afara granițelor ridicând o seamă de inconveniente majore. Primul dintre ele se referea la faptul că o eventuală comandă în străinătate, care trebuia executată într-un termen cât mai scurt, nu putea fi făcută decât în sistemul ofset,[297] care nu prezenta garanții suficiente în privința securității biletului, mai ales pe o hârtie fără filigran. Asigurarea securității transporturilor de bilete ar fi fost greu de făcut în condițiile timpului. De asemenea, Serviciul Fabricarea Biletelor afirma că dacă ar fi fost adoptate noi modele de bilete care ar fi circulat în paralel cu bancnotele aflate deja în circulație, acest lucru putea crea confuzii majore în rândul populației.[298] În iunie 1944, problema aprovizionării cu hârtie de bilete devenise acută, în condițiile în care Fabrica Letea își suspendase activitatea, o bună parte din comenzile băncii rămânând neexecutate.[299]

În acel moment, în secțiile de imprimare se mai tipăreau numai bancnotele de 2 000 și 5 000 lei, pentru care stocurile de hârtie se epuizau în octombrie, respectiv septembrie 1944. Dată fiind situația cu totul excepțională, responsabilii băncii au întreprins un sondaj pe piața autohtonă de hârtie. Dar rezultatele au fost descurajante: doar Fabrica de la Petrești (Alba) putea furniza hârtie, dar fabricată din celuloză, ceea ce însemna încălcarea standardelor de calitate și siguranță pe care banca centrală le impusese de-a lungul timpului. Nevoile tot mai presante ale circulației monetare l-a determinat pe guvernatorul C. Angelescu să aprobe fabricarea imediată la Petrești a 10 vagoane de hârtie din celuloză și 10 vagoane de hârtie din amestec de celuloză și fibre textile.[300]

La doar trei săptămâni de la lansarea comenzii, la Petrești au fost obținute primele probe de hârtie care au fost trimise spre analiză la laboratorul BNR. În urma încercărilor făcute de către fabricant, se ajunsese deja la concluzia că era imposibilă obținerea unei hârtii numai din celuloză, astfel încât s-a propus ca toate cele 20 de vagoane de hârtie comandate să aibă în componență atât celuloză, cât și materie textilă. După o primă încercare nereușită, următoarea a fost satisfăcătoare, fabricantul exprimându-și convingerea că putea obține o hârtie rezistentă la minimum 300 de îndoituri duble. Pentru a mări gradul de siguranță a hârtiei, în pastă au fost introduse minifibre multicolore. Mai mult, conducerea Fabricii de la Petrești dorea să cumpere de la I.G. Farbenindustrie o substanță care *să dea hârtiei o colorație specială atunci când este examinată la raze ultraviolete*.[301] Consiliul de administrație al BNR nu a fost de acord cu această ultimă propunere,

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:09 AM Page 157

dar a aprobat acordarea unui avans de 40 milioane lei pentru procurarea materiilor prime. Situația fabricării hârtiei s-a complicat și mai mult în momentul în care nevoile circulației au impus emiterea unor noi nominaluri. Semnificativ în acest sens este demersul pe care Serviciul Tehnic l-a întreprins în primăvara anului 1946, când producția indigenă de hârtie a scăzut foarte mult ca urmare a încetării activității Fabricii Letea la începutul lunii noiembrie 1945 din cauza lipsei de combustibil.

În mai 1946, doar Fabrica Petrești (Alba) mai producea hârtie pentru bancnote. Aici însă era fabricată doar hârtia pentru biletele de 10 000 și 100 000 lei, care era considerată de slabă calitate, având rezistență sub 200 de îndoituri duble.[302] Mai mult decât atât, la fabricile de hârtie din România în acel moment exista un singur egutor[303] care fusese împrumutat la Petrești, ca urmare a încetării producției la Letea. Din această cauză, cele două fabrici nu puteau funcționa în paralel în privința producției de hârtie pentru bancnote. Sita filigranată pentru obținerea filigranului BNR continuu era reparată de mai multe ori,[304] astfel încât Serviciul Tehnic estima că mai putea fi întrebuințată pentru maximum trei luni, cu un debit de 15 tone pe lună. Or, în acel moment banca centrală avea nevoie de circa 30 de tone de hârtie pe lună pentru a putea imprima necesarul de bancnote, în condițiile în care toate rezervele de hârtie erau deja epuizate. De aceea, a fost luată în considerare posibilitatea aprovizionării de pe piața externă. În fața Consiliului de administrație a fost adusă oferta Fabricii Smith & Meynier din Susak – Iugoslavia,[305] ale cărei condiții de executare nu au fost însă considerate acceptabile,[306] insistându-se pentru revigorarea producției interne.

Fragment de coală filigranată
conținând efigia împăratului Traian

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:09 AM Page 158

NOTE

1. Din franceză: *surcharger* – a supraimprima.

2. Termenul vine de la denumirea mașinilor de tipărit tip Boston cu care s-a realizat operațiunea.

3. Arhiva BNR, fond CC, dosar 328, f. 9.

4. Idem, fond Serviciul Administrativ, dosar 34/1937, f. 184.

5. *Ibidem*, f. 207-208. Printre tipografiile care au pus la dispoziția BNR aceste utilaje se numără Cartea Românească, Socec, Presa, Imprimeria București, Luceafărul, Tipografia Cărților Bisericești, Grafia Românească, Casa Grafică etc.

6. Arhiva IBNR, dosar 39/1939, f. 252, 258.

7. ABNR, fond CC, dosar 324, f. 39.

8. Liliana-Nicoleta Hanganu, *Mărci poștale, proiecte de monede și probe de bancnote din perioada Statului național-legionar (septembrie 1940 - ianuarie 1941)*, în „Cercetări numismatice", 8, 2002, p. 379-399.

9. *Ibidem*, p. 391-392.

10. Din documente reiese că numai gravarea clișeelor unei bancnote dura între un an și jumătate și doi ani.

11. ABNR, fond CC, dosar 254, f. 175 v.

12. Toate se păstrează în cadrul colecției Imprimeriei BNR. Trei dintre ele sunt complete recto-verso, la care se adaugă alte două proiecte de recto.

13. Inițial s-a dorit tipărirea unei bancnote cu valoarea nominală de 250 lei menită a înlocui din circulație monedele de argint având aceeași valoare, emise în 1939, respectiv 1940, și purtând pe avers efigia lui Carol al II-lea. Ulterior, în urma unei lungi corespondențe purtate între BNR și Ministerul Finanțelor s-a hotărât emiterea unei bancnote în valoare de 200 lei.

14. Vezi capitolul 1, p 43-45.

15. Dimensiunile biletului 147 mm/79 mm; dimensiunile desenului 137 mm/69 m.

16. Aceste proiecte urmează să fie publicate integral în volumul 4 al Seriei „Bancnotele României".

17. În articolul publicat de Ernest Oberländer-Târnoveanu și Horia Ozarchevici, *Două proiecte de bancnote și bilete de tezaur realizate de Ary Murnu*, în „Muzeul Național", 17, 2005, p. 332, se afirmă că avem de-a face doar cu trofee dacice. O analiză atentă a imaginii dezvăluie însă faptul că avem de-a face cu o compoziție formată din arme dacice și romane.

18. Comanda a fost lansată în 2 tranșe: la 18 septembrie 1939, respectiv 9 ianuarie 1940.

19. ABNR, fond CC, dosar 323, f. 173.

20. Pentru realizarea tuturor acestor proiecte, pictorul a fost recompensat cu suma de 30 000 lei. În legătură cu chestiunea emiterii bancnotei de 200 lei vezi și capitolul dedicat biletelor de război.

21. ABNR, fond CC, dosar 323, f. 285-286.

22. Moneda a fost confecționată dintr-un aliaj de 835 la mie argint și 165 la mie cupru.

23. ABNR, fond CC, dosar 328, f. 14v.

24. Idem, fond Serviciul Secretariat, dosar 7/1924, f. 188.

25. Ernest Oberländer-Târnoveanu, Horia Ozarchevici, *art. cit.*, p. 331-338.

26. ABNR, fond CC, dosar 328, f. 14.

27. *Ibidem*.

28. Idem, dosar 329, f. 161.

29. Liliana-Nicoleta Hanganu, *art.cit.*, p. 390.

30. Așa s-a întâmplat de exemplu în cazul bancnotei de 100 lei tip III în anul 1931 când Banca Națională a României a fost condusă de Constantin Angelescu și Mihail Manoilescu.

31. *V. infra*, p. 120-129, subcap. *Banii de război.*

32. Liliana-Nicoleta Hanganu, *art. cit.*, p. 391.

33. De fapt nu era „o nouă bancnotă", ci una „cosmetizată" pentru a corespunde exigențelor de imagine (propagandistice) ale noului regim. De altfel, este de

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:09 AM Page 159

remarcat că soluția adoptată la supratipărirea bancnotei nu afecta în mod decisiv designul originar: noul cifru regal era dispus în centrul medalionului filigranat, ceea ce – dacă ținem seama de cele patru brațe ale crucii descrise de monograma regelui Mihai I – îl făcea să se integreze foarte bine desenului originar. În mod similar putem interpreta și soluția supratipăririi portretului regelui Carol al II-lea, unde presupunem că nu s-a dorit alterarea designului originar printr-o supratipărire brutală.

34. Arhiva IBNR, 4/1915, f. 26.

35. *Ibidem*, f. 28v.

36. Arhiva SRI, fond D, dosar 9195, vol.1, f. 182.

37. *Ibidem*, f. 191.

38. *Ibidem*, f. 193.

39. Se raporta că magazinele de încălțăminte și stofe din Brașov au fost luate cu asalt, astfel încât la magazinul de desfacere al fabricii de stofe Scherg vânzătorii fuseseră nevoiți să încuie ușile pentru a face față solicitărilor.

40. ABNR, fond CC, dosar 328, f. 9.

41. „Argus", anul 31, nr. 8371/12 martie 1941.

42. Bilete de 5 000 lei tip I au fost păstrate în stocul de rezervă al BNR după cum rezultă dintr-o notă pe care banca i-a adresat-o mareșalului Antonescu la 7 februarie 1944, în care se menționează că în acest stoc se găseau la momentul respectiv *27 miliarde lei în bilete de 1 000 lei tip I (albastre) și 5 000 lei tip I (cu chipul ex-regelui Carol al II-lea), ambele surchargeate* (Arhivele Naționale ale României, fond PCM - Direcția Relații cu Departamentele, dosar 509/1944, f. 6).

43. Arhiva SRI, fond D, dosar 9195, vol. 2, f. 234.

44. „Argus", anul 31, nr. 8410/1 mai 1941.

45. Arhiva SRI, fond D, dosar 9195, f. 189.

46. Abia în ședința Consiliului de administrație al BNR din 22 decembrie 1941 Serviciul Contabilitatea Biletelor a propus să se treacă „în mod public" la retragerea din circulație a bancnotei de 500 lei tip IV fără supratipar, din care se mai găseau în circulație în acel moment peste 8,7 miliarde lei. Două au fost motivațiile care au stat la baza cererii Serviciului Contabilitatea Biletelor: existența pe piață a mai multor cupiuri cu valoarea nominală de 500 lei și înmulțirea descoperirilor de bilete false din acest tip. Propunerea a fost aprobată de conducerea BNR.

47. ABNR, fond CC, dosar 328, f. 57v.

48. *Ibidem*, f. 72.

49. *Ibidem*, f. 74v.

50. Arhiva BNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 38/1932, f. 1.

51. *Ibidem*, f. 2.

52. *Ibidem*.

53. Idem, fond CC, dosar 337, f. 64.

54. Conform informațiilor de arhivă, inițial specialiștii băncii apreciaseră că până la sfârșitul lunii septembrie 1941 putea fi constituit un stoc de bilete supratipărite suficient pentru nevoile circulației.

55. Arhiva BNR, fond CC, dosar 328, f. 77.

56. *Ibidem*.

57. *Ibidem*, f. 10.

58. Karin Friese, *Papierherstellung im Barnim, în Der fünfte Archivtag der Kommunalarchive des Landes Brandenburg in Chorin vom 7. und 8. November 1996*, „Mitteilungen aus dem Archivwesen des Landes Brandenburg", 8, 1996, p. 2-4.

59. ABNR, fond CC, dosar 329, f. 18v.

60. *Ibidem*, f. 26.

61. *Ibidem*, f. 26; s-a comandat cantitatea de hârtie necesară tipăririi a 70 miliarde bilete de 2 000 lei.

62. *Ibidem*, f. 106v-107.

63. *Ibidem*, f. 99v.

64. *Ibidem*, f. 129, 134.

65. *Ibidem*, f. 136.

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:09 AM Page 160

66. Sursa era catalogată ca fiind serioasă, iar informația sigură.

67. Arhiva SRI, fond D, dosar 9195, vol. 1, f. 348.

68. *Ibidem*, f. 362.

69. „Argus", an 32, nr. 8687/10 aprilie 1942. Biletele de 500 lei tip IV puteau fi preschimbate la sediul central al BNR din strada Lipscani nr. 25 și la toate agențiile și sucursalele din țară în intervalul 15 aprilie-15 iulie 1942.

70. *MBR*, p.349.

71. În comunicatul BNR dat publicității se preciza că pe recto culorile predominante sunt albastrul și rozul, iar pe verso, albastrul cenușiu.

72. Arhiva SRI, fond D, dosar 9195, vol. 1, f. 362. Deși sursa era serioasă, informația era catalogată ca fiind doar probabilă.

73. *Ibidem*, f. 363.

74. *Ibidem*, f. 372.

75. *Ibidem*, f. 44-45.

76. Arhiva BNR, fond CC, dosar 350, f. 74.

77. *Ibidem*, f. 73-74.

78. Comanda totală era de 6 250 000 coli. (ABNR, fond CC, dosar 355, f. 137).

79. Toate emisiunile ulterioare, până la alfabetul 3 191, au fost tipărite pe hârtie cu filigranul împăratului Traian.

80. În anul 1941 se plătiseră 5,40 mărci pentru livrarea unui kg de hârtie la granița germană, transportul căzând în sarcina BNR. În august 1943 se cereau 5,75 RM pentru un kilogram de hârtie livrat în aceleași condiții. Totalul se ridica la 8 615 000 lei, la care se adăugau încă 5,1 milioane lei reprezentând contravaloarea transportului și a taxelor vamale, precum și alte 7,56 milioane lei contravaloarea celor 60 000 kg cârpe. În total, 21 285 000 lei.

81. ABNR, fond CC, dosar 360, f. 79.

82. *Ibidem*.

83. Costin Petrescu, în acel moment profesor la Școala de Arte Frumoase din București, a realizat fresca Ateneului Român între anii 1933 - 1938.

84. ABNR, fond CC, dosar 329, f. 138. Serviciul Fabricarea Biletelor a propus să se plătească în două tranșe 150 000 lei, după cum urmează: 100 000 lei la cedarea dreptului de reproducere și 50 000 lei la terminarea lucrării de către gravori. În această sumă era cuprinsă și executarea eventualelor corectări sau completări tehnice și coloristice necesare pentru adaptarea lucrării la condițiile imprimării pe bancnote.

85. *Ibidem*, f. 196.

86. Documentele menționează faptul că la Letea, chiar și în condițiile ideale în care materia primă ar fi fost suficientă, nu se puteau produce mai mult de 10 000 kg hârtie pe lună.

87. ABNR, fond CC, dosar 329, f. 196.

88. *Ibidem*, f. 241.

89. *Ibidem*, f. 232v.

90. *Ibidem*; din datele pe care le deținem se pare că nu toți artiștii invitați au participat însă la concurs.

91. Excepție face doar Corneliu Medrea, care a prezentat 3 proiecte având valorile de 100, 2 000 și 5 000 lei.

92. ABNR, fond CC, dosar 329, f. 297

93. Idem, dosar 355, f. 76.

94. Liliana-Nicoleta Hanganu, Radu Ocheșeanu, *Macheta bancnotei de 1000 lei BNR, creată de Ary Murnu*, în BSNR, an 88-89, 1994-1995, p. 139-142.

95. *Ibidem*, p, 141.

96. ABNR, fond CC, dosar 370, f. 17.

97. Idem, fond Oficiul Juridic, dosar 7/1944, f. 67.

98. Idem, fond CC, dosar 355, f. 76.

99. Idem, dosar 370, f. 18, 11 aprilie 1944.

100. ABNR, fond CC, dosar 402, f. 35v.

101. Radu Ocheșeanu, *Eseurile bancnotei de*

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:09 AM Page 161

5 000 lei, 1943-1945, din colecţiile Cabinetului numismatic al Muzeului de istorie şi Artă al Municipiului Bucureşti, în BNSR, 86-87, 1992-1993, p. 233.

102. Liliana-Nicoleta Hanganu, Radu Ocheşeanu, *art. cit.*, p. 139.

103. ABNR, fond CC, dosar 358, f. 102.

104. Documentul precizează că această bancnotă a fost foarte mult falsificată.

105. Ne întrebăm dacă au fost supuse spre aprobare probele de culoare publicate în Radu Ocheşeanu, *art. cit.*, p. 233-236.

106. ABNR, fond CC, dosar 358, f. 134.

107. Idem, dosar 362, f. 9.

108. În acel moment se puteau imprima pe această hârtie aproximativ 37,6 milioane bilete.

109. ABNR, fond CC, dosar 358, f. 102. Această hârtie era fabricată dintr-un amestec format din 20 la sută bumbac nou şi vechi şi 80 la sută in şi cânepă, iar fabrica Letea a oferit-o spre vânzare cu preţul de 308,20 lei/vagon. În urma negocierilor din martie 1941, preţul a scăzut la 298 lei/vagon.

110. Arhiva IBNR, dosar 4/1915, f. 44.

111. MBR, p. 352.

112. În acel moment se imprimau alfabetele A/8-W/8 , A/9-W/9 aprobate în şedinţa Consiliului general din 20 decembrie 1945. Registrele imprimeriei nu precizează exact care dintre acestea au fost tipărite pe noile tipuri de hârtie. Cert este doar faptul că la 15 august 1947 a fost anulată autorizaţia de imprimare a bancnotelor din alfabetele L/9-W/9, precum şi a 608 000 bilete din alfabetul K/9.

113. Arhiva SRI, fond D, dosar 9195, volum 8, f. 38.

114. O astfel de măsură fusese luată în Bulgaria cu un an înainte.

115. ANR, PCM-fond Cabinet militar Ion Antonescu, dosar 378/1941, f. 52.

116. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 30/1941, f. 73-74.

117. ANR, fond Ministerul Finanţelor. Oficiul Studii. Bănci, societăţi, case de credit, dosar 77/1931-1941, f. 55.

118. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 45/1942, f. 321.

119. Textul complet al protocolului în *ibidem*, f. 303-304.

120. *Ibidem*, f. 166.

121. Şedinţa Consiliului de Cabinet din 27 septembrie 1940, ora 16, în *Stenograme*, vol. 1, 1997, p. 95.

122. Sinteza convorbirii dintre Adolf Hitler şi generalul Ion Antonescu, din 22 noiembrie 1940 de la Berlin, în Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Ştefan Lache (ed.), *Antonescu – Hitler. Corespondenţă şi întâlniri inedite*, vol. 1, Bucureşti, Editura Cozia, 1991, p. 38.

123. *E. g.* estimările privind sumele rămase în Basarabia şi Bucovina după retragerea armatei române din aceste teritorii în primăvara anului 1944 (Arhiva BNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 45/1942, f. 164-165).

124. Ordinul telegrafic nr. 143 din 12 iulie 1941, în Jean Ancel, *Transnistria*, vol. 1, Bucureşti, Editura Atlas 1998, p. 276. V. *Stenograme*, vol. 4, 2000, p. 119-120.

125. În *Îndrumări administrative rezultate din inspecţiile făcute în Sudul şi Centrul Basarabiei în cursul lunei Septembrie şi Octombrie 1941*, mareşalul Ion Antonescu: *Pentru a veni în ajutorul ţăranilor basarabeni şi bucovineni am hotărât ca pentru fiecare rublă schimbată cu un leu, să li se mai dea în plus încă 5 lei. Această măsură va fi adusă la cunoştinţa sătenilor pe orice cale* (ANR, fond PCM-Cabinetul militar Ion Antonescu, dos. 9/1942, f. 90). *Cf.* Ion Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României*, Bucureşti, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994, p. 75; *Stenograme*, vol .4, 2000, p. 71-72.

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:09 AM Page 162

126. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 45/1942, f. 314-315.

127. Idem, dosar 30/1941, f. 32.

128. *Ibidem*.

129. Florin Constantiniu, Ilie Schipor, *Trecerea Nistrului (1941). O decizie controversată*, București, Editura Albatros, 1995, p. 87.

130. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 30/1941, f. 74.

131. *Stenograme*, vol. 4, p. 355.

132. Soldele lor erau plătite parțial în RKKS, parțial în lei, *v. Stenograme*, vol. 4, 2000, p. 447.

133. ANR, fond PCM, dosar 385/1941, f. 121, 122, 156-159.

134. ABNR, fond CC, dosar 329, f. 6.

135. *Ibidem*.

136. *Stenograme*, vol. 4, p. 355.

137. Arhiva IBNR, dosar 26/1932, f. 305.

138. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 7/1924, f. 259.

139. Bancnota purtând această valoare nominală nu a mai fost emisă.

140. ANR, fond Ministerul Finanțelor - Serviciul Studii - Generale, dos. 201/1941, f. 12.

141. Singurele excepții sunt reprezentate de bancnotele de 20 lei de la alfabetul 1 la alfabetul 200 având data emisiunii 28 aprilie 1939, respectiv bancnotele de 100 lei de la alfabetul 401 la alfabetul 468 cu data de emisiune 1 noiembrie 1940, care au fost tipărite pe hârtie de proveniență franceză aflată în acel moment în stocul BNR. De asemenea, 112 alfabete ale bancnotei de 100 lei cu data de emisiune 19 februarie 1940 au fost la rândul lor imprimate pe hârtie franceză, ca și alfabetele 1-775 ale bancnotei de 5 lei având data emisiunii 21 decembrie 1938.

142. *L'industrie du papier en Roumanie. The paper industry în Roumania*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1939, p. 9.

143. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 2/1939, f. 318.

144. Idem, fond CC, dosar 323, f. 284.

145. Idem, dosar 328, f. 65v.

146. ANR, fond PCM-Cabinet Militar Ion Antonescu, dosar 93/1941, f. 143.

147. Idem dosar 37, f. 64.

148. *Ibidem*, f. 247.

149 ."Buletinul provinciei Basarabia", nr. 1/ 1 decembrie 1941, p. 17.

150. Arhiva SRI, fond D, dosar 9195, vol. 1, f. 366.

151. *E.g.* Raphaël Lemkin, *Axis rule in occupied Europe: laws of occupation-analysis of Government - Proposal for Redress*, The Lawbook Exchange, Ltd., Clark New Jersey, 2005, p. 240; Dalia Ofer, *Life in the ghettos of Transnistria*, în David Cesanani (ed.), *Holocaust. Critical concepts in historical studies*, London-New York, 2004, p. 172; Eadem, *The Holocaust in Transnistria: a special case of genocide*, în Lucjan Dobroszycki, Jeffrey S. Gurock (ed.), *The Holocaust in Soviet Union. Studies and sources on the destruction of the jews in the nazi-occupied territories of the USSR, 1941-1945*, Armonk, M. E: Sharpe, 1993, p. 137.

152. Michael Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, Oldenbourg, München, 2003, p. 153; Herman Van der Wee, Monique Verbreyt, *A Small Nation in the Turmoil of the Second World War: Money, Finance and Occupation (Belgium, its Enemies, its Friends, 1939-1945)*, în *Studies in Social and Economic History*, vol. 35, Leuven University Press, 2009, p. 139 sqq.; Dagmar Herzog, Lessons and Legacies, vol. 7: *The Holocaust in International Perspective*, Northwestern University Press, 2006, p. 52; Holger René Bruckhoff, *Zur Entwicklung der Zentralbanken und der Bankaufsicht in Deutschland und in den*

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:09 AM Page 163

Niederlanden: ein Rechtsvergleich aus rechtshistorischer und zeitgeschichtlicher Perspektive, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2010, p. 74. Pentru legalitatea procedurilor, *v.* Convenția de la Haga privind legile și cutumele de război din 1907, art. 48-53. Asupra manierei de interpretare de către germani a Convenției (*e. g.* art. 49 privind costurile ocupației militare), *v.* Herman Van der Wee, Monique Verbreyt, *op. cit.*, p. 141 și Robert Bohn, *Reichskommissariat Norwegen. Nationalsozialistische Neuordnung und Kriegswirtschaft*, München, Oldenbourg, 2000 (*Beiträge zur Militärgeschichte*; Bd. 54), p. 303. În ceea ce privește imaginea pe care o avea profesorul de drept M. Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, despre statutul juridic al teritoriilor ocupate de armata română, *v. Stenograme*, vol. 4, p. 48-49.

153. Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române 1938-1944*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 174.

154. *Stenograme*, vol 3, p. 612.

155. Holger Rosenberg, *Die deutschen Banknoten ab 1871*, Regenstauf, Gietl Verlag, 2005, p. 264-266.

156. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 53/1941, f. 426.

157. În conformitate cu acestea, armatele române din zona de operațiuni urmau a folosi mijloace financiare proprii până la tipărirea noilor însemne monetare: bonuri de rechiziție, RKKS și rublele retrase din Basarabia, nordul Bucovinei și Transnistria. Se precizează faptul că RKKS trebuiau folosite doar pentru cumpărăturile mărunte, iar bonurile de rechiziție românești pentru valori mai mari. De asemenea, pe măsura emiterii noilor însemne monetare românești RKKS și rublele urmau a fi retrase.

158. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 53/1941, f. 427.

159. *Stenograme*, vol. 4, 2000, p. 295.

160. *Ibidem*, p. 327.

161. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 53/1941, f. 557.

162. *Ibidem*.

163. Costin C. Kirițescu, viitorul academician și membru în primul Consiliu de administrație al BNR după 1990, era în acea epocă referent în cadrul Serviciului Studii.

164. În acel moment nu erau încă stabilite condițiile în care germanii urmau să pună RKKS la dispoziția autorităților române. La această întâlnire a fost prezentat și un proiect de convenție între Ministerul Finanțelor și Hauptverwaltung der Reichskreditkasse, elaborat de același Costin C. Kirițescu. În conformitate cu acesta, instituția germană ar fi pus la dispoziția Ministerului Finanțelor un cuantum neprecizat de Reichskreditkassenscheine și Reischskreditkassenmünzen pentru a fi puse în circulație în Transnistria, sub forma unui *credit acordat teritoriilor ucrainene dintre Nistru și Bug în scopul eliberării și pacificării lor, precum și al normalizării vieții lor economice*, urmând a fi lichidat în sarcina inamicului.

165. Se preciza că banii sovietici nu puteau fi puși în circulație decât după 15 august, dată la care operațiunea de preschimbare a lor în Basarabia și nordul Bucovinei urma să se încheie.

166. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 53/1941, f. 558.

167. *Ibidem*.

168. *Ibidem*, f. 559.

169. *Ibidem*, f. 560.

170. Aceeași opțiune a fost exprimată și de generalul N. Stoenescu în ședința Consiliului de Miniștri din 20 august 1941; v. *Stenograme*, vol. IV, 2000, p. 355.

171. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 53/1941, f. 560.

172. *Ibidem*, f. 563.

173. *Ibidem*, f. 554.

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:09 AM Page 164

174. Valorile acestor nominaluri - curioase din perspectiva practicii monetare europene - erau concepute ca multipli de 6, pentru a facilita echivalările dintre leu și RM(RKKS), respectiv rublă.

175. Era specificat expres faptul că din teritoriul național făceau parte și Basarabia și nordul Bucovinei.

176. *Stenograme*, vol. 4, 2000, p. 355.

177. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 53/1941, f. 553.

178. „Transnistria", an I, nr. 3/15 septembrie 1941.

179. *Stenograme*, vol. 4, 2000, p. 597.

180. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 53/1941, f. 500.

181. ANR, fond PCM- Cabinet Militar Ion Antonescu, dosar 568/1941, f. 1-2.

182. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 53/1941, f. 429-431, 440.

183. *Ibidem*, f. 422.

184. *Ibidem*, f. 412.

185. *Ibidem*, f. 411.

186. Diferența a rezultat, probabil, din declarația guvernului român că răscumpărarea rublelor a costat 60 milioane RKKS; *v. Stenograme*, vol 7, p. 366.

187. *Stenograme*, vol. 4, p. 597-598.

188. Documentele ne informează că bugetul Transnistriei pe exercițiul 1943-1944 prevedea: venituri - 91 764 331 RKKS și 655 154 000 lei, respectiv cheltuieli - 115 592 466 RKKS și 2 215 021 944 lei (ANR, fond PCM-Direcția Relații cu Departamentele, dosar 487/1944, f. 41 *sqq*).

189. *Cf.* nota 181.

190. *V.* ședința Consiliului de Miniștri din 22 mai 1942 în *Stenograme*, vol. 7, 2003, p. 182.

191. *Stenograme*, vol. 4, p. 597.

192. *V.* adresa Ministerului Finanțelor din 11 aprilie 1944 prin care solicită mareșalului Ion Antonescu aprobarea să poată schimba RKKS în lei (*la cursul oficial de 60 lei*) de la *diverse persoane care le-au dobândit și care nu le pot transfera în lei* în limita valorii de 13 milioane RKKS care reprezintă diferența dintre cele 60 milioane RKKS date de germani pentru nevoile Transnistriei și 47 milioane RKKS existente în tezaurul statului român. Nota are aprobarea mareșalului Ion Antonescu (ANR, fond PCM-Direcția Relații cu Departamentele, dosar 507/1944, f. 51-53. *Cf. ibidem*, f. 3 *sqq.; Stenograme*, vol. 9, 2006, p. 152-153; 158-159; 571-573).

193. Arhiva SRI, fond D, dosar 9195 vol. 2, f. 228-229. În acest dosar sunt păstrate trei bancnote de 24, 600 și 1 200 lei.

194. O comparație utilă între procedurile de emisiune ale sovieticilor și aliaților anglo-americani se regăsește cel mai relevant în cazul Germaniei (v. Lothar Gall, *Die Deutsche Bank: 1870-1995*, München, Beck, 1995, p. 443).

195. Sovieticii au emis astfel de însemne monetare și în Polonia, dar în numele Băncii Naționale Poloneze, instituție întemeiată ulterior, și al Frontului Eliberării Naționale. Au încercat emiterea bancnotelor de ocupație și în Cehoslovacia, dar în final au fost nevoiți să renunțe la aceste planuri și să accepte folosirea pe teritoriul acestei țări a unor bancnote tipărite în URSS, dar emise în numele Oficiului Monetar Cehoslovac (despre situația din Cehoslovacia vezi mai multe detalii în *Kronika penazi na Slovensku od najstarsich do roku 2009*, Bratislava, Fortuna Libri, 2009, p. 198). Pentru emisiunile din Germania, *v.* Jochen Laufer, *Pax Sovietica: Stalin, die Westmächte und die deutsche Frage 1941-1945*, Köln, Böhlau, 2009, p. 453-456.

196. Zbysek Sustek, *Biletele de ocupație ale Comandamentului Armatei Roșii din anul 1944 pentru România* în „Colecționarul român" nr. 13/2008 (http://www.colectionarul-roman.ro/stiri/36/biletele-de-

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:09 AM Page 165

ocupatie-ale-comandamentului-armatei-rosii-din-anul-1944-pentru-romania.htm)

197. Același cupiuri apar în formularele de contabilizare a biletelor transmise de Centrala BNR către sucursalele din țară la 2 noiembrie 1944 (circulara nr. 870).

198. *E.g.* Jochen Laufer, *op. cit.*, p. 455-456.

199. După Sustek, leii sovietici au fost puși în circulație *după intrarea Armatei Roșii pe teritoriul României, teoretic intre 15 mai și 19 august 1944, deci înainte de 23 August 1944 și ocuparea restului țării.*

200. ANR, fond PCM – Cabinet Militar Sănătescu-Rădescu, dosar 1411/1944-1945, f. 197-198. Același document arată că rechizițiile făcute de armata sovietică erau contabilizate tot în lei.

201. ABNR, fond Serviciul Administrativ, dosar 5/1918, f. 126.

202. *Ibidem*.

203. În localitățile în care banca nu avea sucursale sau agenții sumele de bani însoțite de declarații urmau a fi depuse la primăriile sau percepțiile locale până la 5 octombrie.

204. ABNR, Serviciul Secretariat, dosar 5/1918, f. 116-117.

205. *V*. Circularele BNR nr. 767 și 779 din 11 respectiv 13 octombrie 1944, în ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar nr. 5/1918, f. 99-107.

206. *Ibidem*, f. 78, Circulara BNR nr. 881 din 6 noiembrie 1944; *Cf.* A BNR, fond CC, dosar 374/1944, f. 83 (7 noiembrie 1944): Pentru schimburile de până la 100 000 lei se va supraveghea discret dacă aceeași persoană nu se prezintă de mai multe ori fracționându-și sumele de ruble și lei sovietici. În asemenea cazuri se va face totuși preschimbarea dar cu identificarea persoanei. Pentru membrii armatei sovietice s-a stabilit că cererile de schimb vor fi îndrumate la unitățile lor neadmițându-se nicio excepție (Circulara BNR nr. 968 din 28 noiembrie 1944, în Arhiva BNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 5/1918, f. 68.).

207. Circulara BNR nr. 930 din 17 noiembrie 1944, în *ibidem*, f. 72.

208. Circulara BNR nr. 1019 din 14 decembrie 1944, în *ibidem*, f. 67.

209. ABNR, fond CC, dosar 377/1945, f. 91-92.

210. Idem, fond Serviciul Secretariat, dosar 91/1937, f. 65.

211. Idem, fond CC, dosar 328, f. 16v. Zainea lucra de 4 ani ca gravor la Fabrica de timbre și s-a oferit să lucreze pentru BNR timp de 3 ore pe zi, 76 de ore lunar, pentru un salariu de 15 000 lei pe lună (dacă se încheia un contract de 5 ore pe zi, salariul urma să crească la 20 000 lei pe lună.

212. Sala de imprimare cu luminator din curtea interioară a Palatului Vechi al BNR, aripa Smârdan, și sala de imprimare din aripa Lipscani.

213. ABNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 41/1939, f .115. Valoarea totală a acestor mașini era în anul 1937 de 20 milioane lei.

214. Dintr-un document intitulat *Monografia Imprimeriei Băncii Naționale a Republicii Socialiste România* păstrat în arhiva Imprimeriei BNR, f. 3, rezultă că această secție s-a deschis în anul 1940. În mai 1941, pentru personalul secției de la Sinaia a fost aprobată închirierea unei vile, iar în septembrie au fost aprobate propunerile Serviciului Arhitecturii cu privire la completarea pavilionului Corpului de Gardă de la adăpostul BNR (cei 76 de soldați din gardă păzeau nu doar secția de imprimare, ci și stocul de aur al BNR evacuat la Sinaia). În acel moment acest serviciu alcătuia documentația pentru construirea unui pavilion destinat locuințelor șefului mecanic și ajutorului său de la secția de imprimare.

215. ABNR, fond CC, dosar 328, f. 69.

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:09 AM Page 166

Este cert faptul că în februarie 1940 erau deja evacuate la Sinaia trei mașini de imprimat. Ținând seama de faptul că pentru demontarea și montarea unei singure mașini era nevoie de aproximativ trei luni, înclinăm să credem că acestea plecaseră din București la sfârșitul anului 1939. În iulie 1941 s-a cumpărat și un automobil cu care funcționarii Serviciului Contabilitatea Biletelor se deplasau la Sinaia pentru *transportul, controlul și manipularea valorilor depozitate în tezaurele secției.*

216. Arhiva IBNR, dosar 39/1939, f. 75.

217. Era vorba de 40 de blocuri de bronz pentru clișeele bancnotei de 500 lei tip intermediar, 48 de blocuri pentru cea de 500 lei tip IV, 60 de blocuri pentru biletul de 1 000 lei tip IV, precum și un număr neprecizat de blocuri de bronz pentru clișeele bancnotei de 2 000 lei.

218. Greutatea totală era de 876 kg aramă și se punea problema transformării lor în 115 blocuri de bronz de dimensiuni diferite.

219. Arhiva IBNR, dosar 39/1939, f. 200.

220. *Ibidem*, f. 224.

221. Hârtia respectivă avea dimensiunea de 4/56 cm.

222. Arhiva IBNR, dosar 39/1939, f. 221.

223. *Ibidem*, f. 344.

224. *Ibidem*, f. 416.

225. *Ibidem*, f. 183.

226. ABNR, fond CC, dosar 328, f. 4.

227. *Ibidem*, f. 72.

228. Idem, dosar 356, f. 217.

229. Schimbul I: orele 6-14; schimbul II: orele 14-22 și schimbul III: orele 22-6. Ca și în anul 1941, personalul era recompensat cu o indemnizație egală cu 50 la sută din salariu pentru munca de noapte.

230. ABNR, fond CC, dosar 355, f. 78.

231. Conform informațiilor furnizate Direcției Generale a Poliției, la 5 mai 1943 au sosit la vila BNR de la Govora 9 tehnicieni însărcinați cu instalarea mașinilor tipografice *în localul ce s-a construit în dosul acelei vile*. (Arhiva SRI, dosar 9195, vol. 1, f. 99).

232. ABNR, fond CC 355, f. 136.

233. Idem, dosar 362, f. 39; dosar 360, f. 44.

234. *Ibidem*.

235. Arhiva IBNR, dosar 52/1943, f. 9-10.

236. Arhiva SRI, fond D, dosar 9195, vol. 1, f. 126. Zidul secției de imprimare, construit din paie presate și tencuit cu var, a ars pe o porțiune de 5 m lungime și 3 m lățime.

237. În acel moment tirajul total din centrală și de la Govora era de 120 000 coli pe zi; dacă se adopta soluția celor 3 schimburi, la Govora urmau a fi imprimate 90 000 coli/zi, iar la Rășinari 45 000 coli/zi.

238. Conform calculelor, demontarea a 2 mașini tipografice, ambalarea lor și deplasarea pieselor la rampa de încărcare din curtea interioară a băncii ar fi durat 40 de zile; transportul și montarea în noua locație de la Rășinari, unde erau deja turnate postamentele din ciment necesare pentru instalarea a 4 mașini ar fi durat alte 60 de zile.

239. În valoare de circa 800 milioane lei/zi.

240. ABNR, fond CC, dosar 367, f. 120.

241. *Ibidem*, f. 121. Cererea era justificată de teama ca respectivele imobile să nu fie rechiziționate de autoritățile civile sau militare în conformitate cu prevederile Jurnalului Consiliului de Miniștri din 10 februarie 1943 ("Monitorul Oficial" nr. 36 din 12 februarie 1943).

242. Hotelul I. Vidrighin din Rășinari dispunea de 8 camere cu 2 paturi, 5 camere cu 1 pat, bucătărie, sufragerie, pivniță, ghețărie; conducerea BNR a propus și organizarea unei cantine pentru 200 de persoane.

243. ABNR, fond CC, dosar 368, f. 205.

244. Era vorba despre hotelul nr. 1 al Societății Govora-Călimănești, care dispunea de 6 camere cu 2 paturi

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:09 AM Page 167

și 18 camere cu 1 pat, închiriat pentru 1 030 000 lei/an, Vila Paulinescu având 22 camere cu 2 paturi, bucătării, boxe și garaj pentru care se plăteau 1 584 000 lei/an, Vila Walechner- 18 camere cu 2 paturi la prețul de 1 296 000 lei/an, Vila Cosmescu cu 18 camere cu 2 paturi și 8 camere cu 1 pat pentru 1 080 000 lei/an, Vila Zamfirescu având 10 camere cu 2 paturi pentru suma de 720 000 lei/an, Vila Dincă Justinian cu 9 camere cu 2 paturi contra sumei de 648 000 lei/an și 2 camere cu 2 paturi în Vila Pănciulescu pentru 150 000 lei/an; ca și în cazul Rășinari, și la Govora s-a propus organizarea unei cantine pentru 400 de persoane.

245. ABNR, fond CC, dosar 368, f. 205.

246. La Rășinari era prevăzută organizarea unei cantine pentru 200 de persoane. La Govora funcționa deja o cantină, dar urma să se mai deschidă una, ambele având o capacitate de 400 de persoane.

247. ABNR, fond CC, dosar 372, f. 141.

248. *Ibidem*, f. 148.

249. Pentru transportul tuturor instalațiilor și al personalului la Govora se estima că era nevoie de aproximativ 30 de vagoane CFR . De asemenea, pentru a ajunge de la Govora Băi, unde funcționase secția de imprimare, la Govora Gară (circa 12 km) era nevoie să fie puse la dispoziție și mai multe autocamioane.

250. ABNR, fond CC, dosar 387, f. 47.

251. Idem, dosar 402, f.163, 388, f. 282v.

252. Pentru funcționarea secției de imprimare de la Govora anual se cheltuiau aproximativ 5 miliarde lei, la care se adăugau salariile lucrătorilor. Deși în anii războiului aici au funcționat șase mașini de imprimat, în anul 1947 doar patru dintre ele se mai aflau la Govora.

253. ABNR, fond CC, dosar 371, f. 214.

254. Idem, dosar 360, f. 18-19.

255. În această sumă erau cuprinse pe lângă prețul propriu-zis și ambalarea, transportul, asigurarea, taxele vamale și instruirea personalului BNR timp de 30 de zile.

256. ABNR, fond Serviciul Administrativ, dosar 32/1937, f. 234.

257. Idem, dosar 5/1942, f. 94.

258. Dudescu menționează câteva dintre propunerile în acest sens: Pitești, Târgoviște, Pucioasa, Câmpulung Muscel, Sinaia (aici puteau fi extinse amenajările existente).

259. Se menționa că în urma studiilor făcute și a experienței preluate din străinătate „locuința ideală" era cea pavilionară, *pentru câte două familii /.../ având curți complet separate cu despărțituri pentru păsări și grădina de zarzavat*. Fiecare casă era proiectată a avea la parter cameră de zi, bucătărie, cămară și o toaletă de serviciu, iar la etaj două dormitoare și o baie.

260. ABNR, fond Serviciul Administrativ, dosar 32/1942, f. 119-120.

261. Bancnota de 500 lei avea în filigran efigia lui Traian, iar cea de 1 000 lei efigia regelui Carol al II-lea. După abdicarea regelui, s-a pus doar problema realizării hârtiei cu filigranul împăratului roman.

262. Comanda a fost făcută în mai multe etape în lunile august, octombrie și decembrie 1939 și ianuarie 1940.

263. Materia primă era formată din cârpe.

264. Arhiva IBNR, dosar 27/1933, f. 31.

265. Fabrica Portals se însărcinase să trimită spre București primele 2 milioane de bilete în termen de 3 săptămâni de la lansarea comenzii.

266. Arhiva IBNR, dosar 27/1933, f. 19.

267. La 14 iunie Portals livrase deja 24 420 000 bilete de 500 lei și 17 670 000 bilete de 1 000 lei.

268. Arhiva IBNR, dosar 27/1933 f. 13.

269. ABNR, fond CC, dosar 328, f. 9v.

270. Serviciul Tehnic era de părere că o hârtie de o astfel de calitate putea fi folosită doar pentru ambalare.

271. ABNR, fond CC, 328, f. 10. În aceste

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:09 AM Page 168

condiții, mari cantități de hârtie veche au fost arse în crematoriile băncii.

272. Arhiva SRI, dosar 9195, vol. 1, f. 229.

273. *Ibidem*, f. 264.

274. Arhiva IBNR, dosar 39/1939, f. 127-130, 259; se estima că la Letea putea fi trimis un vagon de deșeuri de hârtie la 10 săptămâni, transportul până la gară urmând a se face cu camioanele băncii.

275. ABNR, fond CC, dosar 328, f. 50.

276. *Ibidem*, f. 70v.

277. Proporția exactă era de 30 la sută in nou, 50 la sută cânepă veche, 10 la sută bumbac nou și 10 la sută bumbac vechi (Arhiva BNR, fond CC, dosar 329, f. 275v.)

278. Fabrica Letea a informat BNR că pânza metalică din care fusese executată sita filigranată era mult prea fină și din cauza durității apei nu mai putea fi folosită.

279. ABNR, fond CC, dosar 329, f. 8; la sfârșitul lunii august 1941, din totalul comenzii de hârtie necesară pentru imprimarea a 60 milioane de bilete fusese fabricată hârtie pentru numai 9 milioane bilete din cauza dificultăților tehnice și a pierderilor provocate de necalibrarea sitei filigranate la compoziția pastei. Pentru păstrarea compoziției de 50 la sută bumbac și 50 la sută in, BNR a intervenit pe lângă Ministerul Economiei Naționale pentru a pune la dispoziția Fabricii Letea 150 tone de bumbac nou, demersul fiind aprobat de organele de resort.

280. În luna august conducerea băncii a revenit însă asupra acestei poziții intransigente, după ce a fost informată că Letea avea deja o mare cantitate de cânepă achiziționată pentru fabricarea hârtiei

281. Era vorba despre 5 010 000 000 coli de hârtie, cifra cuprinzând și procentul de 2 la sută maculatură, în valoare de 15 801 690 lei.

282. În primăvara anului 1942 această sită filigranată s-a defectat, ceea ce a determinat întreruperea fabricării respectivei hârtii. În pofida demersurilor insistente făcute pe lângă Banca Italiei pentru fabricarea unei alte site, până la sfârșitul lunii mai nu s-a primit niciun răspuns de la Roma, astfel încât conducerea BNR a hotărât ca specialiștii Serviciului Tehnic și cei ai Fabricii Letea să încerce să o confecționeze singuri. În colecția Imprimeriei BNR există câteva coli realizate cu o sită filigranată executată în atelierul de gravură al băncii de către Ilie Mihăescu, după niște ștanțe realizate la Banca Italiei. Nu știm însă dacă la Letea a fost fabricată hârtie în proporție de masă cu această sită.

283. Circa 9 miliarde lei.

284. ABNR, fond CC, dosar 329, f. 41.

285. În timp ce hârtia cu textura de 20 la sută bumbac și 80 la sută in și cânepă costa 298 lei /kg, cea având în compoziție 50 la sută bumbac și 50 la sută in avea prețul de 1200 lei /kg. Din cauza scumpirii materiei prime și prețul primului tip de hârtie urma a fi modificat la 495 lei, după cum informa Letea. Iar dacă se folosea bumbacul atribuit de către Ministerul Economiei Naționale și prelucrat la Românocoton, prețul urca la 550 lei/kg. La 11 februarie 1942 prețul primului tip de hârtie a fost actualizat de către fabrica Letea, ajungând la 376 lei/kg. În noiembrie același an, prețul unui kilogram de hârtie ajunsese deja la 678 lei. La 9 februarie 1943 prețul a crescut din nou, ajungând la 718 lei/ kg pentru hârtia obținută din 20 la sută bumbac nou, 30 la sută in nou și 50 la sută in și cânepă vechi. (Arhiva BNR, fond CC, dosar 355, f. 78).

286. ABNR, fond CC, dosar 329, f. 83v.

287. Idem, dosar 328, f. 77.

288. Rezistența la îndoire era de doar 150 de îndoituri duble.

289. ABNR, fond CC 329, f. 275v.

290. Idem, dosar 347, f. 137. În aprilie 1942, când conducerea BNR fusese de acord cu schimbarea compoziției materiilor prime, probele rezistaseră la 300 de îndoituri duble.

291. Acestea fuseseră fabricate în lunile mai și

Project1:Layout 1 11/3/2011 11:09 AM Page 169

iunie 1942 și puteau fi întrebuințate pentru tipărirea a 3 792 000 bilete de 1 000 lei tip V.

292. ABNR, fond CC, dosar 350, f. 98.

293. Idem, dosar 329, f.275v.

294. Idem, dosar 360, f. 42.

295. ABNR, fond CC, dosar 368, f. 29.

296. În acel moment, la furnizorul german erau în curs de fabricare 4 vagoane cu hârtie pentru bancnotele românești.

297. În acest sistem, clișeele sunt de zinc și cauciuc, spre deosebire de cele întrebuințate de Serviciul Fabricarea Biletelor, care erau realizate în băi galvanice.

298. ABNR, fond CC, dosar 368, f. 29.

299. La Fabrica Letea mai trebuia realizată și hârtia necesară pentru 22 185 832 bilete de 5 000 lei și 22 955 562 bilete de 1000 lei tip V. La acestea se mai adăugau cele 8,5 vagoane cu hârtie pentru bancnotele de 2 000 lei comandată în Germania, din care se livra lunar câte un vagon.

300. ABNR, fond CC, dosar 370, f. 157.

301. Idem, dosar 371, f. 66.

302. Idem, dosar 387, f. 19. Documentele nu precizează natura acestor fibre textile denumite cu termenul generic de *zdrențe*.

303. Egutor = cilindru care servește la egalizarea prealabilă a suprafeței pastei de hârtie și la imprimarea și desecarea filigranelor.

304. Fabricarea unei site noi dura 3 luni.

305. Întreprinderea făcea parte din cadrul Întreprinderilor de stat pentru comerțul produselor chimice Hempro.

306. Pentru a fabrica hârtia solicitată de BNR, furnizorul iugoslav cerea eliberarea unei autorizații de export de zdrențe de in și cânepă din România și să plătească separat de prețul hârtiei egutorul cu sită filigranată, pe care fabrica se angaja să îl comande în Italia.

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:20 PM Page 170

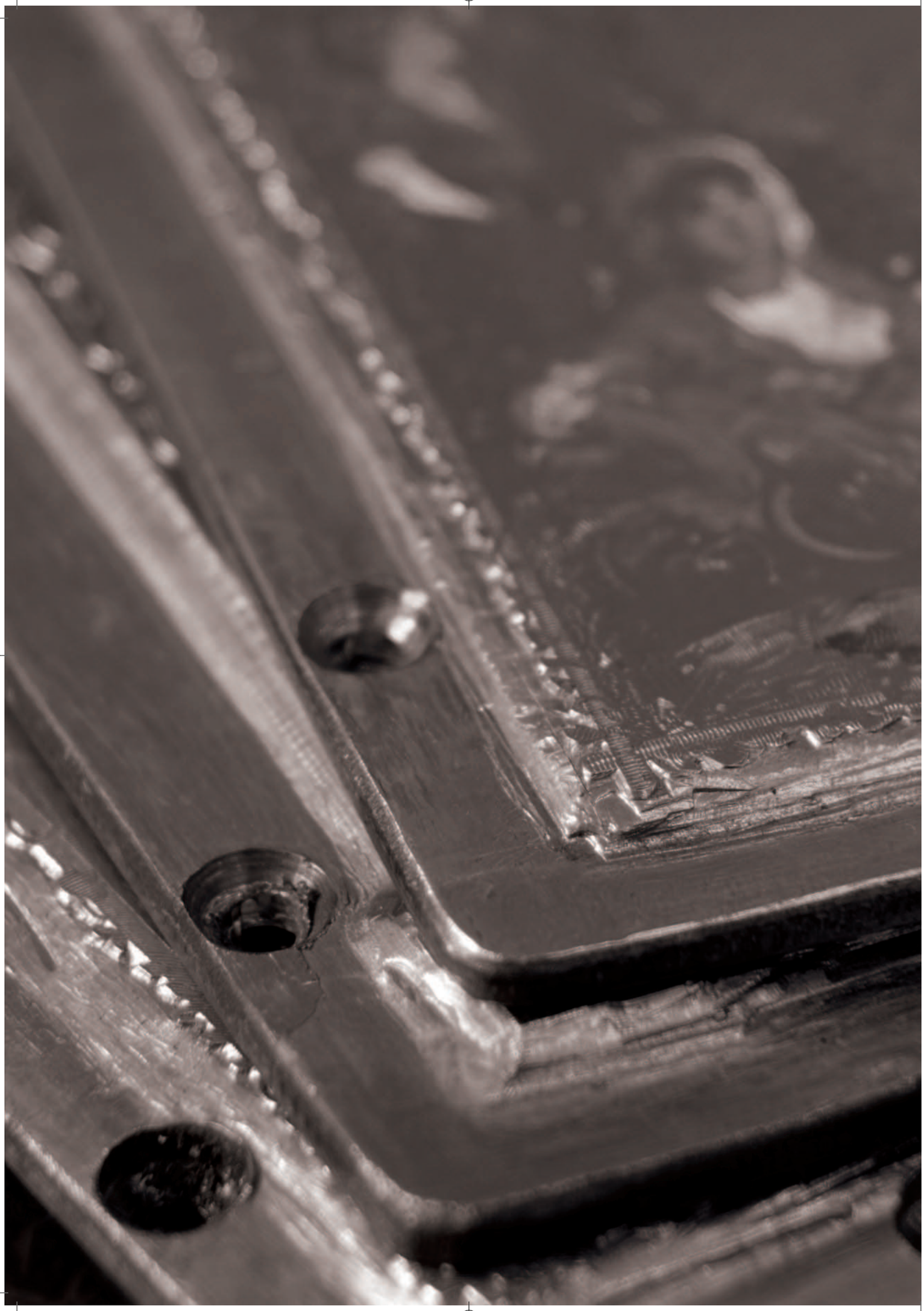

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:20 PM Page 171

Sabina Mariţiu

EMISIUNILE DE BANCNOTE DIN PERIOADA 6 MARTIE 1945 – 15 AUGUST 1947

În istoria naţională, perioada cuprinsă între anii 1945 şi 1947 este una dintre cele mai intense şi pline de evenimente pe toate palierele vieţii sociale, economice şi politice. Aflat în plină criză, atât din cauza distrugerilor provocate de război, cât şi a obligaţiilor impuse prin clauzele Convenţiei de armistiţiu, organismul economic naţional nu a putut face faţă presiunilor la care era supus. În aceste condiţii, inflaţia, ţinută sub control în anii războiului, a izbucnit cu violenţă, iar Banca Naţională s-a văzut nevoită să arunce pe piaţă o cantitate enormă de bancnote, cu nominaluri din ce în ce mai mari. În mod evident, situaţia a afectat producţia bancnotelor BNR. Cu toate eforturile depuse, banca centrală nu a mai putut tipări la aceleaşi standarde de calitate şi siguranţă ca în anii anteriori. Din motive politice şi economice, relaţia tradiţională cu partenerii francezi şi englezi nu a mai fost continuată, astfel încât BNR s-a văzut pusă în situaţia de a se baza exclusiv pe resursele naţionale în realizarea noilor bancnote, începând cu designul şi terminând cu tipărirea acestora. Mai mult chiar, institutul de emisiune s-a văzut pus în situaţia de a apela la alte tipografii pentru a-şi putea imprima propriile bancnote. Imperativul realizării rapide de noi cupiuri se reflectă imediat în designul acestora: de cele mai multe ori este preferată adaptatarea alegoriilor de pe tipurile interbelice.

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:20 PM Page 172

Bancnota de 10 000 lei

Evoluția tot mai nefavorabilă a evenimentelor din teatrul de război, bombardamentele masive ale aliaților și desfășurarea operațiunilor militare pe teritoriul național în cursul anului 1944 au dereglat serios structurile economiei românești. În mod evident, economia națională, angajată timp de patru ani în susținerea efortului de război, avusese de suferit, dar prin eforturile de organizare ale autorităților se reușise menținerea unui echilibru.[1]

La începutul anului 1944, în condițiile în care frontul de est se apropia de granițele României, guvernul român a ridicat conducerii BNR problema schimbării totale a emisiunii de bancnote. Argumentul era că *dușmanul ar putea să întrebuințeze, în scopuri de propagandă, bancnotele aflate la populația din teritoriul evacuat, prin trimiterea de fonduri în teritoriul rămas liber*.[2] Răspunsul foarte detaliat venit din partea băncii a fost negativ. În acel moment, BNR deținea numai 27 miliarde lei în bancnote de 1 000 lei tip I și 5 000 lei tip I, *ambele surchargeate*, față de un necesar de circa 160 miliarde lei.[3]

Motivația ținea, înainte de toate, de timpul scurt care era cerut pentru tipărirea unui asemenea volum de bancnote. În opinia BNR, nu era posibilă nici pregătirea clișeelor (care *ar reclama - chiar în împrejurări normale - un termen de cel puțin 2 ani*), nici aprovizionarea cu hârtie filiganată[4] și nici realizarea producției propriu-zise, care avea nevoie de aproximativ un an și jumătate după terminarea clișeelor pentru a finaliza tirajul necesar înlocuirii întregii emisiuni. În fine, memoriul băncii centrale conchidea că, luând chiar în considerare ipoteza că tipărirea întregii emisiuni ar fi fost posibilă, *constatăm că la o nouă cedare de teritoriu vom fi siliți să facem o nouă înlocuire a circulației în provinciile rămase neocupate, ceea ce ne-ar obliga a scoate tot atâtea noi tipuri de bilete câte cedări succesive de teritoriu ni s-ar impune de către inamic, compromițând prin aceasta întreaga operațiune de înlocuire a biletelor și, deci, scopul urmărit*.[5]

După 23 august 1944, noile realități politice, precum și condițiile extrem de dificile în care organismul economic național a fost obligat să funcționeze au subminat toate strădaniile anterioare de menținere a unei circulații fiduciare sănătoase. Cuantumul biletelor aflate în circulație, care se găsea pe un trend ascendent încă de la începutul războiului,[6] a crescut într-o manieră spectaculoasă după semnarea Convenției de armistițiu cu Națiunile Unite la 12 septembrie 1944.[7] Conform documentului, România era considerată țară învinsă și, așadar, tratată în consecință. Guvernul român era obligat să permită și să înlesnească pe cheltuiala sa orice mișcare a trupelor sovietice și ale celorlalți aliați, să facă plățile cerute de Înaltul Comandament Aliat (Sovietic), în mod regulat și în monedă românească, să asigure accesul la întreprinderile industriale de utilitate publică, la depozitele de combustibil, alimente și alte materiale, să presteze servicii conform instrucțiunilor primite și să plătească, în mărfuri,[8] către URSS, într-un interval de șase ani, compensații pentru pierderile cauzate de operațiunile militare, adică 300 milioane dolari.[9] La toate acestea, se mai adăugau și banii emiși de Comandamentul Armatei Roșii (leii sovietici, respectiv pengö sovietici pentru Transilvania de Nord, aflată până în primăvara anului 1945 în administrație sovietică) care au avut putere circulatorie în paralel cu însemnele monetare naționale, creând o situație cu grave repercusiuni asupra economiei.

În conformitate cu anexa la articolul 10 al Convenției de armistițiu, guvernul de la București era obligat *să retragă și să răscumpere, în limitele de timp și potrivit condițiilor pe care Înaltul Comandament Aliat (Sovietic) le va specifica, toate monedele deținute în*

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:20 PM Page 173

Bancnota de 10 000 lei *specimen*

Emisiunea: *18.05.1945* | Dimensiuni: *194 x 105 mm* | Desenatori: *Nicolae Grigorescu, Ary Murnu* | Gravor: *Eugène Gaspé* | Tipar: *BNR* | Filigran: *BNR continuu* | Recto: *lateral, compoziție alegorică pe două planuri, cu țărănci și copii purtând atributele Agriculturii și Activităților Casnice; în centru, stema României, deasupra căreia este înscris, în cartuș, numele emitentului; dedesubt, cartuș cu textul penalităților; suprapusă pe partea superioară a medalionului, valoarea nominală în litere* | Verso: *chenar decorat cu rinsouri, segmentat la colțuri de palmete în care este înscrisă valoarea nominală, iar pe laturile lungi de sigla BNR; în centru, stema României, flancată, în stânga, de un grup de două țărănci purtând sape, respectiv de o țărancă culegând fructe, în dreapta*

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:20 PM Page 174

teritoriul românesc și emise de Înaltul Comandament Aliat (Sovietic) și va înmâna moneda astfel retrasă, fără plată, Înaltului Comandament Aliat (Sovietic).[10]

În aceste circumstanțe s-a ajuns ca, în ultimele patru luni ale anului 1944, cuantumul biletelor aflate în circulație să crească de la 249 329 milioane lei în septembrie la 356 893 milioane lei în decembrie.[11] Statul, secătuit de resurse și obligat să facă față noilor sarcini impuse de armistițiu și de operațiunile militare aflate în desfășurare, a făcut apel la ajutorul Băncii Naționale. Deși conștientă de efectele negative pe care angajarea directă în finanțarea nevoilor statului le avea asupra circulației monetare, conducerea băncii centrale nu a ezitat niciun moment să se implice în ajutorarea guvernului. Efectele s-au resimțit imediat, astfel că în ședința din 3 noiembrie 1944 a Consiliului de administrație al băncii,[12] *având în vedere volumul din ce în ce mai mare de bilete cerute de nevoile circulației, precum și de lipsa unei cupuri mai mari pentru satisfacerea și ușurarea acestor nevoi,*[13] s-a analizat oportunitatea emiterii unui nou nominal, cu valoarea de 10 000 lei, sub rezerva ratificării de către Consiliul general și a obținerii autorizației din partea Ministerului Finanțelor. Cu această ocazie, s-a autorizat pregătirea clișeelor și a celorlalte lucrări necesare în vederea emiterii noului bilet.

Realizarea unei bancnote cu un design complet nou era însă o utopie în condițiile timpului. Tocmai de aceea Serviciul Tehnic a încercat să adapteze vechile clișee, acțiune pe care o demarase încă din iulie 1944.[14] Astfel, la 14 noiembrie, Consiliul de administrație era informat că se lucra la transformarea clișeelor folosite la imprimarea bancnotei de 500 lei tip I în vederea tipăririi unui nou bilet. Noile clișee puteau fi întrebuințate la 1 martie 1945, dacă se prefera imprimarea în trei culori, respectiv la 1 aprilie 1945 pentru o bancnotă tipărită în patru culori. Specialiștii băncii menționau că, în eventualitatea în care se dorea începerea imprimării înainte de aceste date, puteau fi adaptate fie clișeele bancnotei de 5 000 lei tip II, fie cele ale bancnotei de 1 000 lei tip V, situație în care imprimarea putea începe în jurul datei de 20 decembrie 1944. Însă în primul caz exista riscul *unei falsificări lesnicioase deoarece aceleași clișee au mai fost folosite la bancnotele de 500 lei tip III, IV și IV intermediar în trei culori din care s-au descoperit numeroase falsificări.*[15] Complicată era situația și în cazul clișeelor bancnotei de 1 000 lei, care cu toate că prezenta mai multă siguranță *prin combinația și suprapunerea a patru culori* avea dezavantajul statutului juridic incert în privința drepturilor de autor. Procesul deschis de Gheorghe Grigorescu era în curs de derulare și se preciza că *în situația pierderii acestui proces, BNR poate fi pusă în situația de a plăti drepturi de autor și pentru noua emisiune*.[16] Mai exista, desigur, opțiunea de a întrebuința unul dintre desenele realizate de Ary Murnu sau Arthur Verona, aflate în colecția băncii centrale, dar pregătirea acestora și gravarea respectivelor clișee ar fi durat, după cel mai optimist scenariu, între un an și jumătate și doi ani.[17]

Având în vedere dificultățile de producție cu care se confrunta Fabrica de hârtie Letea, conducerea BNR a hotărât să comande întreaga cantitate de hârtie necesară tipăririi bancnotelor de 10 000 lei la Fabrica de la Petrești. Faptul a nemulțumit vizibil furnizorul din Bacău, după cum reiese dintr-o scrisoare confidențială pe care Al. Mavrodin, reprezentantul BNR la Letea, a expediat-o la 20 iulie 1945 către Serviciul Tehnic: *Conducerea fabricii se simte indispusă și jignită în același timp de faptul că Banca Națională a României, când pune în circulație bilete de mare valoare, apelează la produsele inferioare ale altei fabrici când aici s-au făcut mari investiții pentru construcții și instalații speciale*

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:20 PM Page 175

acestui scop. Se sublinia că Letea ar fi putut satisface, în condiții calitative mult mai bune, comanda pentru fabricarea hârtiei biletului în cauză, dacă BNR i-ar fi pus la dispoziție sitele filigranate necesare, pe care preferase să le trimită la Petrești. De asemenea, banca centrală era sesizată asupra faptului că fabrica de la Bacău *nu se gândește atât la latura comercială a acestei chestiuni, cât la faptul că și-a făurit o mândrie națională de a scuti Banca Națională de a mai fi tributară străinătății în procurarea hârtiei,* exprimându-se speranța ca *cel puțin pentru viitor biletul BNR să fie tipărit pe o hârtie mai impunătoare.*[18]

Zvonurile privind emiterea noului bilet de 10 000 lei au neliniștit opinia publică, astfel încât la o întâlnire pe care guvernatorul Băncii Naționale a României, Constantin Tătăranu, a avut-o cu reprezentanții presei, în iunie 1945, a fost nevoit să facă precizări în legătură cu această chestiune. Chiar dacă aprobarea pentru emisiunea noului cupiu fusese dată de Consiliul general de mai bine de o lună, oficialul institutului de emisiune afirma că, în pofida solicitărilor venite *din lumea financiară și comercială de a scoate un bilet mai mare care să simplifice circulația fiduciară* și cu toate avantajele economice care ar fi decurs dintr-un astfel de gest, banca centrală nu luase încă o hotărâre.[19] Presa ținea însă să precizeze că, în pofida afirmațiilor guvernatorului, era foarte posibilă lansarea grabnică pe piață a bancnotei în cauză, gestul necontribuind în niciun fel la devalorizarea leului, care putea fi restabilit având la bază *acoperirea metalică în aur și resursele economice ale României.*[20]

Cu toate asigurările lui Tătăranu, la 8 iulie 1945 populația era informată că începând cu data de 16 iulie avea să fie pusă în circulație noua bancnotă având valoarea nominală de 10 000 lei, *în urma repetatelor cereri ale publicului și instituțiunilor bancare.* [21] O lună mai târziu, o notă a Serviciului Special de Informații preciza că, în conformitate cu afirmațiile guvernatorului, în acel moment Serviciul Fabricarea Biletelor tipărea doar bancnote de 10 000 lei, dar se mai menționa că, potrivit afirmațiilor lui Victor Slăvescu, administrator al băncii, se avea în vedere emiterea unui nou bilet, cel de 100 000 lei.[22] Mai mult chiar, la sfârșitul lunii august 1945, un document similar releva faptul că pictorul Camil Ressu fusese angajat de BNR pentru a realiza desenele unor noi bancnote.[23]

Bancnotele de 20 și 100 lei emise de Ministerul Finanțelor

Situația economică tot mai grea cu care se confrunta România la sfârșitul războiului a determinat creșterea inflației, fapt ce a obligat BNR să emită o cantitate tot mai mare de bancnote. Aceasta a condus la modificarea structurii emisiunii monetare, rezultând un dezechilibru grav între procentul de monedă divizionară și cel al bancnotelor aflate în circulație, cu consecințe imediate și vizibile în desfășurarea activităților productive și a tranzacțiilor comerciale.

În luna octombrie 1945, la nivelul Ministerului Finanțelor au fost luate în discuție câteva anteproiecte de acte normative având ca subiect *adaptarea circulației monedei mărunte la nevoile pieței.*[24] Cu acest prilej s-a precizat faptul că valoarea totală a monedelor aflate în circulație era de 8 miliarde lei, în timp ce pentru satisfacerea cerințelor pieței cantitatea minimă de monedă ar fi trebuit să atingă cifra de 25 miliarde lei.[25] În acel moment se aprecia că problema putea fi rezolvată prin înlocuirea bancnotelor de 500 lei cu monede noi având valorile nominale de 100, respectiv 200 lei.[26]

Consiliul de Miniștri a dezbătut problema la începutul lunii noiembrie și a hotărât punerea în circulație a biletelor divizionare de 20 și 100 lei, respectiv a

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:20 PM Page 176

noilor monede de 200 și 500 lei, toate emise în numele Ministerului Finanțelor. În presa timpului se preciza că, pe măsură ce noile bancnote urmau a fi puse în circulație, se retrăgeau vechile monede de 20 și 100 lei, monedele urmând să înlocuiască bancnota de 500 lei. Plafonul de emisiune era de 2 miliarde lei pentru bancnotele de 20 lei, 8 miliarde lei pentru cele de 100 lei, 8 miliarde lei pentru monedele de 200 lei, respectiv 12 miliarde lei pentru cele de 500 lei.[27]

Pentru a informa populația asupra punerii în circulație a noilor însemne monetare, la 15 noiembrie 1945 a avut loc o conferință de presă a directorului general al Monetăriei Statului, Nicolae Mihăilescu. Cu această ocazie s-a anunțat că biletele divizionare, emise de Ministerul Finanțelor prin Direcția Generală a Datoriei Publice, erau imprimate la Fabrica de Timbre și urmau a fi puse în circulație pe 24 noiembrie prin intermediul sucursalelor și agențiilor BNR, oficiilor poștale și administrațiilor financiare. Proiectate de Șerban Zainea, bancnotele de 20 și 100 lei erau tipărite pe hârtie de timbre, semivelină și aveau în filigran continuu cifra regală a regelui Mihai I.

Punerea în circulație a noilor bilete a determinat conducerea BNR să intervină pe lângă Ministerul Finanțelor care era rugat să anunțe plafonul celor două emisiuni și să comunice în mod oficial caracteristicile acestora. Totodată, s-a hotărât ca toate cheltuielile pe care BNR urma să le facă cu ocazia lansării pe piață a celor două bancnote să fie trecute în contul statului, așa cum se întâmpla de altfel și în cazul monedelor.[28]

La începutul lunii decembrie, Serviciul Fabricarea și Contabilitatea Biletelor a supus spre aprobare Consiliului de administrație un referat cu privire la normele de punere în circulație, preschimbare, retragere și distrugere a biletelor de 20 și 100 lei. Dacă în privința punerii în circulație nu existau niciun fel de probleme, situația era diferită în cazul celorlalte trei operațiuni. Se propunea ca preschimbarea biletelor deteriorate să nu fie făcută de către sucursalele și agențiile BNR, deoarece instituția emitentă nu era banca și se propunea ca singurele instituții abilitate cu realizarea acestei operațiuni să fie administrațiile financiare. Conducerea BNR a fost de acord cu această propunere, dar a respins-o pe cea care prevedea ca banca să

Biletul de 100 lei
emis de Ministerul Finanțelor

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:20 PM Page 177

nu primească sub formă de plată astfel de bilete uzate. De asemenea, s-a hotărât ca distrugerea biletelor Ministerului Finanțelor să fie încredințată acestuia în exclusivitate.[29]

Bancnota de 100 000 lei tip I

La începutul anului 1946, problemele cu care economia românească se confrunta erau tot mai acute: distrugerile provocate de război, lipsa inventarului agricol, grava dezorganizare în domeniul transporturilor, îndeplinirea obligațiilor economice față de URSS, lipsa materiilor prime etc.

Toate acestea au contribuit la lipsa mărfurilor pe piață, care la rândul său a făcut ca prețurile să crească într-o manieră explozivă (guvernatorul Tătăranu afirma în martie 1946 că, față de anul de referință 1939, prețurile crescuseră de 140 de ori).[30] Această stare de fapt a creat o presiune uriașă asupra circulației monetare, BNR fiind obligată să-i adapteze structura la nevoile acute ale pieței, în condițiile în care în acel moment cea mai mare valoare a unei bancnote era de doar 10 000 lei, de numai 10 ori mai mare față de anul 1939.

Creșterea continuă a prețurilor a făcut ca valoarea tranzacțiilor comerciale să atingă cote foarte ridicate, iar neadaptarea structurii emisiunii BNR nu făcea decât să stânjenească mersul economiei. Lipsa unui cupiu de valoare mare însemna punerea în circulație a unei cantități exagerate de bilete, care la rândul său genera riscuri în manevrarea valorilor și costuri suplimentare pentru instituțiile bancare, nevoite să angajeze casieri.

Soluția nu putea fi alta decât introducerea pe piață a unui nou bilet, cu valoare nominală mai mare. În ședința din 25 februarie 1945 a Consiliului de administrație al BNR a fost propusă tipărirea unei bancnote de 20 000 lei. Ion Lapedatu, guvernatorul BNR la acel moment, a însemnat pe marginea proiectului de bancnotă care i s-a prezentat: *Se va emite*.[31] La 7 august 1945, Serviciul Fabricarea Biletelor a cerut și primit autorizarea din partea conducerii instituției de a tipări primele bilete de 20 000 lei,[32] dar hotărârea nu a mai fost pusă în practică.

Memoria documentelor păstrează câteva detalii referitoare la realizarea din punct de vedere tehnic a acestei bancnote. La baza designului urma să stea

Biletul de 20 lei
emis de Ministerul Finanțelor

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:21 PM Page 178

bancnota de 500 lei tip I. Transformarea clișeelor respectivului bilet a început încă din iunie 1944 și a fost realizată de gravorii băncii Ilie Mihăescu și Alexandru Ionescu-Iași, care au lucrat între 10 și 12 ore zilnic, inclusiv duminicile, *în condiții excepțional de grele*, până în august 1945.[33] După ce etapa gravării a fost încheiată, șeful atelierelor de imprimare, Alexandru Ionescu,[34] specialist în combinarea culorilor, a realizat componenta coloristică a biletelor. Se pare că în final au rezultat trei proiecte recto-verso și două recto, datate 1944 și semnate de Al. Ionescu-Iași, păstrate în colecția Imprimeriei BNR. Pentru eforturile depuse în realizarea noii cupuri, conducerea Băncii Naționale a găsit de cuviință să îi recompenseze pe cei doi gravori cu câte 1 milion de lei fiecare, iar pe șeful atelierului de imprimare cu 300 000 lei. [35]

Inflația galopantă a determinat probabil conducerea băncii să renunțe la ideea tipăririi bancnotei de 20 000 lei și să se orienteze spre o valoare mai mare. La mijlocul lunii martie 1946, în presa centrală au început să apară tot mai multe referiri la necesitatea emiterii unei bancnote, având valoarea nominală de 100 000 lei. Astfel, într-o conferință ce a avut loc la Ministerul Finanțelor, subsecretarul de stat Alexandru Alexandrini afirma că realizarea *unor noi instrumente de plată era imperios necesară față de nevoile pieței la actualul nivel al prețurilor,* preconizând punerea în circulație a biletului de 100 000 lei.[36] Asociația Băncilor Române și Uniunea Generală a Industriașilor din România, două dintre cele mai importante organizații economice ale timpului, susțineau la rândul lor aceeași idee. Pentru a nu se crea o stare de panică în rândurile populației se preciza că noua emisiune nu ar fi avut un caracter inflaționist, fiind doar o problemă de natură tehnică, pentru că *nu cantitatea de monedă a determinat creșterea prețurilor ci invers.* [37]

Aceste semnale transmise opiniei publice[38] au pregătit, în fapt, lansarea noii bancnote de 100 000 lei la 27 martie 1946,[39] decizie anunțată cu trei zile mai devreme de guvernatorul Constantin Tătăranu în cadrul unei conferințe de presă. Conștient de neliniștea pe care biletul avea să o producă, Tătăranu a ținut să precizeze că ajustarea structurii circulației monetare în raport cu prețurile era un vechi deziderat al BNR, care dorea soluționarea acestei probleme încă din anul 1929: *Preocupări în legătură cu stânjenirea evaziunilor de capital au împiedicat însă realizarea acestei reforme /.../ Până acum am întârziat pentru a se evita o greșită interpretare din partea publicului care avea tendința de a vedea în punerea în circulație a unei bancnote de valoare mai mare un simptom al inflației. Structura circulației este însă fără nicio legătură cu volumul circulației care e dat de factori de altă natură. Singura semnificație care trebuie atribuită punerii în circulație a biletului de 100 000 lei este adaptarea circulației la nevoile pieței.*[40]

La tipărirea noilor bancnote au fost folosite clișeele adaptate anterior pentru preconizatul bilet de 20 000 lei, cupiul de 100 000 lei tip I fiind imprimat în patru culori: galben, roșu, oranj și albastru. [41]

Pentru ca nevoile în continuă creștere ale circulației să poată fi pe deplin satisfăcute, lucrătorii Serviciului Fabricarea Biletelor erau obligați să muncească într-un ritm susținut. În acest context s-a înregistrat o situație fără precedent în istoria tipăririi biletelor de bancă: tipărirea clandestină de bancnote. Episodul s-a consumat la 25 și 31 octombrie 1946, când doi dintre angajații serviciului, Gh. Florescu și Nicolae Dup, au imprimat în mod fraudulos 20 de coli cu bancnote de 100 000 lei tip I, în total 120 de bilete. Poliția semnalase de mai mult timp existența unui grup de hoți care intenționau să sustragă hârtie filigranată de la Fabrica Letea, pe care urma să o dea celor doi

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:21 PM Page 179

angajați ai băncii în vederea tipăririi. Și cu toate că acțiunea hoților a fost stopată, pentru prinderea în flagrant a lucrătorilor BNR acestora le-a fost pusă la dispoziție hârtia necesară pe o filieră a poliției. Modul în care cei în cauză au acționat a fost foarte simplu: hârtia filigranată a fost plasată de Dup în mapa cu maculatură, de unde a fost luată și introdusă în mașina de tipărit. După tipărire, colile au fost din nou introduse în respectiva mapă, de unde au fost sustrase de aceeași persoană. Infractorii au fost prinși după ce reușiseră să plaseze pe piață un număr de 17 bilete tipărite ilegal și au fost imediat concediați.

Incidentul a atras atenția asupra lacunelor sistemului de control al procesului de imprimare, astfel încât au fost luate mai multe măsuri menite a preveni pe viitor astfel de evenimente. Tocmai de aceea s-a aprobat instituirea controlului corporal la venirea și plecarea personalului, introducerea ceasornicelor automate cu fișe de control individuale pentru pontarea timpului de lucru, reluarea cercetării modului de viață a lucrătorilor de la imprimerie de către comisariatul de poliție al băncii, pentru a li se putea stabili anturajul, detașarea a doi gardieni din cadrul comisariatului la Serviciul Fabricarea Biletelor care urmau să supervizeze punctajul ceasornicelor de control.[42]

Proiect pentru bancnota
de 20 000 lei realizat de Al. Ionescu-Iași

Bancnota de 100 000 lei tip II

La sfârșitul lunii martie 1947, populația era informată prin intermediul presei că, începând cu 1 aprilie, avea să fie pus în circulație un nou bilet de 100 000 lei tip II, în virtutea articolului 18 din Legea de etatizare a BNR. Noua bancnotă urma să circule în paralel cu bancnota de tip I, care își păstra puterea circulatorie.

Rațiunile punerii în circulație a tipului II al bancnotei de 100 000 lei ne-au rămas, până în acest moment, necunoscute. Cunoaștem însă câteva dintre amănuntele de ordin tehnic referitoare la realizarea acestuia. Astfel, la 2 octombrie 1945, Serviciul Tehnic a cerut aprobarea Consiliului de administrație pentru un proiect de bilet de bancă realizat de Șerban Zainea, pictor-gravor al BNR. Aprobarea era necesară pentru a se începe realizarea clișeelor gravate, lucru cu care conducerea băncii a fost de acord, deși nu fusese încă stabilită nicio valoare a viitorului bilet.[43] La sfârșitul lunii iulie 1946, același serviciu aducea în fața respon-

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:21 PM Page 180

sabililor BNR *proiectul definitiv al unui nou bilet de bancă, creație proprie a d-lui Zainea*. Conform însemnărilor, respectiva probă era tipărită în șase culori pe recto și patru pe verso. Se preconiza ca reprezentarea efigiilor lui Traian și Decebal de pe recto, respectiv a stemei țării de pe verso, să fie înlăturată din compoziția bancnotei în momentul în care ar fi fost folosită o hârtie care să conțină în medalionul central un filigran. Pentru a fi analizată din punct de vedere al unității artistice, respectiva probă purta valoarea de 2 000 lei, dar se făcea precizarea clară că valoarea noii bancnote avea să fie stabilită ulterior.[44]

După obținerea aprobărilor necesare s-a ivit o nouă problemă: în acel moment, mașinile de imprimat ale Serviciului Fabricarea Biletelor erau folosite la capacitate maximă, astfel încât era foarte puțin probabil ca tipul II al bancnotei de 100 000 lei să poată fi tipărit în cadrul BNR. S-a ajuns astfel, pentru prima dată în istoria băncii, la soluția imprimării biletelor de bancă în tipografii particulare. La 17 ianuarie 1947, Serviciul Fabricarea Biletelor a prezentat conducerii BNR oferta venită din partea Marvan S.A.R. pentru tipărirea a 100 milioane bilete de 100 000 lei tip II, nenumerotate și livrate în coli la prețul de 100 lei pentru un bilet imprimat, pe hârtia și cu cernelurile furnizate de bancă. Măsurile de pază și control asupra întregului proces de tipărire cădeau în sarcina băncii, tipografia Marvan urmând a se supune tuturor sugestiilor venite din partea BNR în acest sens. Pentru garantarea executării comenzii, Marvan punea gaj mașinile sale de imprimat.[45]

În ședința Consiliului general al Băncii Naționale din 30 ianuarie 1947 s-a hotărât însă imprimarea a numai 50 milioane de bilete din cupiul de 100 000 lei tip II, adică a alfabetelor de la 1 la 2 000. Comanda nu a fost încredințată în întregime către Marvan S.A.R., în condițiile în care se aprecia că aceasta avea *capacitate insuficientă față de nevoile în creștere ale BNR*.[46] De aceea, o parte a fost dată spre executare Monitorului Oficial și Imprimeriilor Statului, care cereau și un preț mai mic: 95 lei pentru un bilet tipărit. Și în acest caz, banca centrală s-a însărcinat cu supravegherea procesului de imprimare. Pentru siguranță a fost amenajată la sediul tipografiei Monitorului Oficial o boxă specială pentru păstrarea hârtiei filigranate, sala de imprimare fiind prevăzută cu uși metalice și grilaje.[47]

Proiect pentru bancnota
de 20 000 lei realizat de Al. Ionescu-Iași

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:21 PM Page 181

Bancnota de 100 000 lei tip I

Emisiunea: *20 decembrie 1946* | Dimensiuni: *186 x 90 mm* | Desenator: *Georges Duval* | Gravor: *Alexandru Ionescu-Iași* | Tipar: *BNR* | Filigran: *BNR continuu* | Recto: *chenar decorat cu rinsouri geometrizate, întrerupt în colțurile inferioare de medalioane octogonale lateral, compoziții alegorice cu țărănci și copii purtând coșuri cu fructe (în stânga), respectiv țărancă șezând, care poartă atribute ale Agriculturii; în centru jos, peisaj montan deasupra căuia sunt înscrise elementele de identificare suprapuse peste fundal decorat cu palmete* | Verso: *în colțurile inferioare, câte un medalion suprapunând chenarul; în centru, peisaj rural cu grup de două țărănci purtând sape pe umeri; în fundal, decor cu motive florale*

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:21 PM Page 182

Proiecte pentru bancnota
de 100 000 lei tip II

Colile imprimate erau livrate către BNR, care urma să le taie în propriile ateliere. Mașinile de tăiat erau însă în acel moment întrebuințate la capacitate maximă, astfel încât a fost necesară achiziționarea unei alte mașini de tăiat contra sumei de 337,7 milioane lei.[48]

Pentru a recompensa eforturile depuse de Șerban Zainea, care *într-un timp scurt a executat o serie de schițe din care a definitivat un proiect complet de bilet de bancă și a executat desene liniare pentru gravarea fiecărei culori*, conducerii BNR i s-a propus ca acesta să fie în mod excepțional încadrat în baremul salarial al funcționarilor băncii centrale, *grad binemeritat și pentru care are toate drepturile plătindu-i-se salariul lunar cu toate accesoriile corespunzător unei vechimi de 15 ani, de când a terminat Academia de Arte Frumoase din București a muncit fără încetare spre a-și forma pregătirea ce o pune în prezent la dispoziția noastră.*[49] Pentru a argumenta această propunere, conducerea Serviciului Instalațiunilor și Exploatărilor Industriale [50] afirma că biletul de 100 000 lei tip II *este cel mai frumos și mai serios din câte a avut banca în circulație până acum fiind totodată singurul bilet executat în întregime în țară.*[51] Chestiunea a rămas însă în suspensie, Consiliul de administrație hotărând că era de competența Comitetului de personal să o rezolve.

Bancnotele de 1 milion și 5 milioane lei

După cum era de așteptat, în condițiile economice extrem de dificile ale timpului, BNR s-a văzut curând nevoită să emită o nouă bancnotă cu valoarea nominală de 1 milion lei, pusă în circulație la 18 aprilie 1947. Capacitatea de producție a Serviciului Fabricarea Biletelor, cu mult depășită în vara anului 1947, a determinat din nou externalizarea procesului de imprimare. De această dată însă, celor două tipografii

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:21 PM Page 183

Proiecte pentru bancnota de 100 000 lei tip II

cu care se lucrase în cazul biletului de 100 000 lei tip II, Marvan și Monitorul Oficial, li s-au alăturat alte două: Cartea Românească și Institutul Geografic Militar. În decursul cercetării noastre am regăsit doar date referitoare la relația contractuală pe care BNR a avut-o cu aceasta din urmă.

Astfel, în urma referatului Serviciului Fabricarea Biletelor nr. 56310 din 30 mai 1947, conducerea băncii a aprobat înființarea unei secții speciale de imprimare în cadrul Institutului Geografic Militar în vederea tipăririi bancnotei de 1 milion lei. La jumătatea lunii iunie aceasta era deja gata de funcționare,[52] astfel încât tipărirea a început imediat, deși nu fusese încheiată nicio convenție între cele două părți. Actul era în curs de redactare la începutul lunii august 1947, dar reforma monetară a amânat semnarea lui până la 27 septembrie, moment în care biletul în cauză fusese deja retras din circulație!!! Încheierea convenției a fost totuși necesară pentru ca BNR să poată face către Institutul Geografic Militar plățile pentru biletele pe care le imprimase deja.[53] Clauzele convenției fuseseră însă negociate în cursul lunilor iunie-iulie 1947, astfel încât momentul semnării acesteia nu a influențat cu nimic conținutul actului. Potrivit documentului, Institutul Geografic Militar se obliga să execute *în cele mai bune condițiuni și cu maximum de randament*[54] tipărirea bancnotei de 1 milion lei. Lunar urmau a fi livrate 210 000 coli conținând 24 de bilete. Pentru executarea în bune condiții a comenzii, BNR punea la dispoziția tipografiei hârtia filigranată și cernelurile necesare. Costul pentru fabricarea unui bilet era de 2 700 lei, respectiv de 64 800 lei pe coală.[55] Până la sistarea tipăririi acestor bancnote, la Institutul Geografic Militar s-au imprimat recto-verso 6 084 000 bilete, respectiv doar recto 1 908 000 bilete, prețul total al operațiunii fiind de peste 19 miliarde lei.[56]

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:21 PM Page 184

Bancnota de 100 000 lei

Emisiunea: *25.01.1947* | Dimensiuni: *181 x 86 mm* | Desenator: *Şerban Zainea* | Gravor: *BNR - Serviciul Fabricarea Biletelor* | Tipar: *BNR* | Filigran: *BNR continuu* | Recto: *chenar decorat cu frunze de laur, întrerupt pe latura superioară de cartuş cu numele emitentului, respectiv textul penalităţilor pe latura inferioară; în centru, medalion cu efigiile suprapuse ale regelui Decebal şi împăratului Traian* | Verso: *în centru, stema României în coroană de laur şi stejar, flancată, în stânga, de un grup de ţărani purtând atribute ale Agriculturii, respectiv de un grup de ţărănci în dreapta, care poartă atribute ale Activităţilor Casnice; lateral, în plan secund, tulpini de viţă-de-vie*

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:22 PM Page 185

Bancnota de 1 000 000 lei

Emisiunea: *16.04.1947* | Dimensiuni: *188 x 90 mm* | Desenator: *Şerban Zainea* | Gravor: *BNR - Serviciul Fabricarea Biletelor* | Tipar: *BNR* | Filigran: *BNR continuu* | Recto: *chenar decorat cu frunze de laur, întrerupt pe latura superioară de cartuş cu numele emitentului, respectiv textul penalităţilor pe latura inferioară; în centru, medalion cu efigiile suprapuse ale regelui Decebal şi împăratului Traian* | Verso: *în centru, stema României în coroană de laur şi stejar, flancată , în stânga, de un grup de ţărani purtând atribute ale Agriculturii, respectiv de un grup de ţărănci în dreapta, care poartă atribute ale Activităţilor Casnice; lateral, în plan secund, tulpini de viţă-de-vie*

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:22 PM Page 186

Despre istoricul bancnotei cu cea mai mare valoare nominală din istoria numismaticii românești, cea de 5 milioane lei, documentele de arhivă nu ne-au oferit niciun detaliu. Știm doar că a fost tipărită exclusiv de Serviciul Fabricarea Biletelor și a fost pusă în circulație la 15 iulie 1947, exact cu o lună înainte de realizarea reformei monetare. Presa timpului specifica faptul că în circulație era pus un număr limitat de astfel de cupiuri care urmau a fi întrebuințate de *întreprinderile cărora li se acordă credite cu deosebire mari, ca și ele care au de manipulat valori de o importanță excepțională și care sunt obligate să utilizeze un stoc realmente mare de bancnote*. [57] În realitate, opinia publică era conștientă că această emisiune consacra apogeul inflației în România.[58] Situațiile contabile arată că au fost puse în circulație 2 750 000 bancnote de 5 milioane lei, din care au fost prezentate la preschimbare cu ocazia reformei doar 30 001.[59]

Proiect realizat de Șerban Zainea pentru bancnotele de 100 000 lei tip II și 1 000 000 lei

Serviciul Fabricarea Biletelor

Situația economică grea a României după încheierea războiului și inflația galopantă cu care aceasta se confrunta au generat numeroase probleme în privința organizării și desfășurării activității de imprimare a bancnotelor. La 8 ianuarie 1946, Serviciile Tehnic și Fabricarea Biletelor informau Consiliul de administrație că în maximum 24 de luni mașinile de tipărit nu mai puteau fi întrebuințate, ca urmare a folosirii lor intensive din ultimii șapte ani, când se obținuse o producție care înainte *se realiza abia în 40 de ani de activitate normală*![60] Se afirma că instalațiile deja nu mai făceau față nevoilor curente, astfel încât nici nu se putea pune problema alcătuirii unei rezerve de bilete *în vederea eventualei stabilizări monetare*. Pentru rezolvarea acestei situații, Victor Slăvescu, în acel moment administrator al BNR, a propus ca Alfred Beneș, șeful Serviciului Fabricarea Biletelor, împreună cu Emil Cristescu, specialist în mașini de tipărit din cadrul Serviciului Tehnic, să efectueze o călătorie în străinătate (Elveția, Anglia, Germania, Austria și Franța) pentru a cumpăra mașini noi.[61]. Probabil că în urma acestei călătorii s-a luat legătura cu Fabrica Hunter Penrose Ltd din Londra, de la care în primăvara anului 1947 s-au achiziționat 100 de plăci de aramă specială, lustruite perfect, necesare pentru realizarea clișeelor originale gravate de mână.[62]

Preocuparea pentru realizarea unui nou local al imprimeriei a continuat și în acest interval. Astfel, în octombrie 1945 arhitectul Radu Dudescu, aflat atunci

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:22 PM Page 187

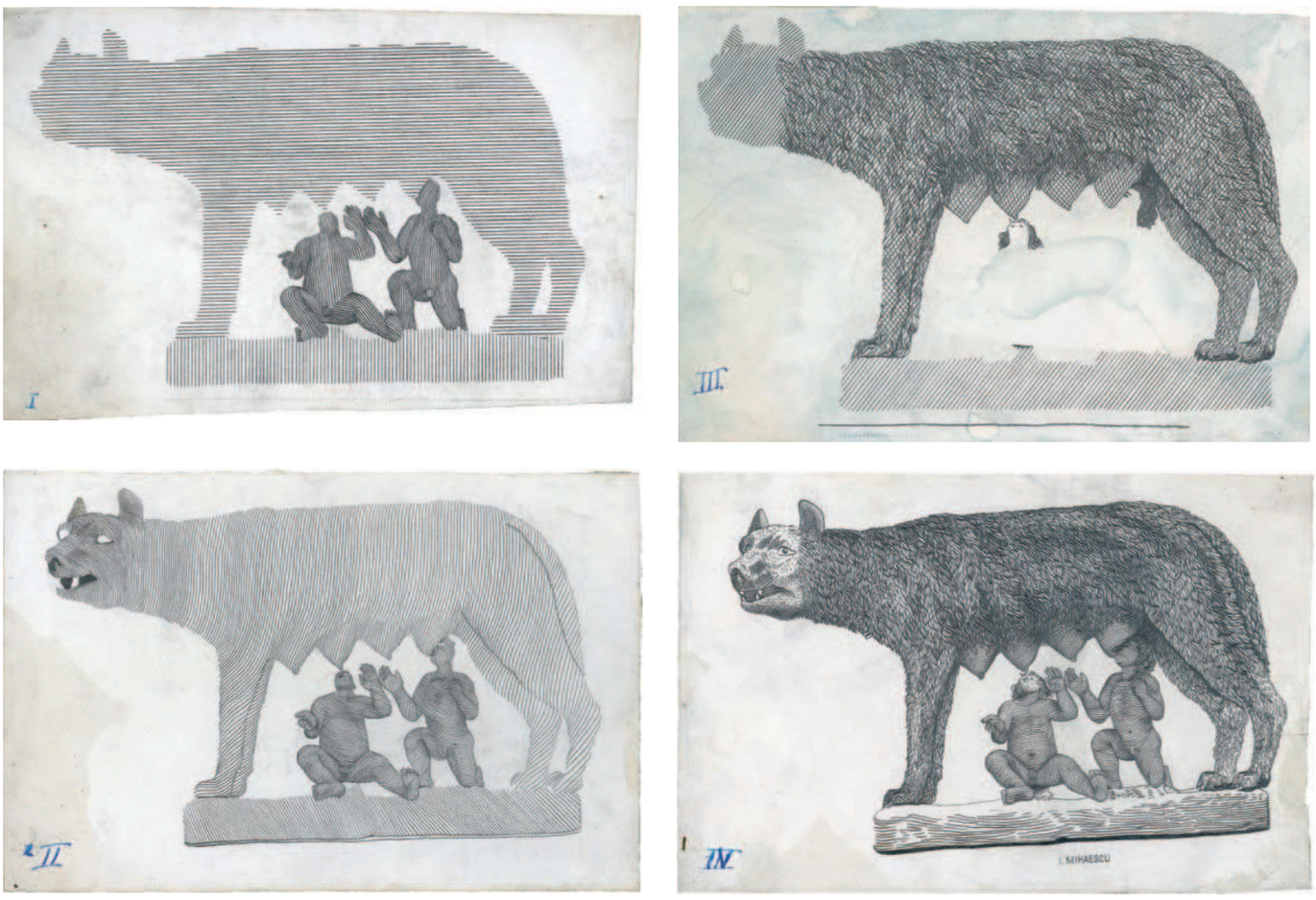

Lupa Capitolina. Proiect realizat de Ilie Mihăescu pentru medalionul central al bancnotei de 5 000 000 lei

la conducerea Serviciului Tehnic, se adresa omologului său de la Serviciul Arhitecturii aducând în discuție problema viitoarei clădiri pentru fabricarea biletelor. În mod cert, în acel moment nu mai era luat în discuție vechiul proiect interbelic, iar în privința amplasamentului se făcea precizarea că era de dorit ca *pentru a fi ușurată aprovizionarea cu hârtie clădirea să fie ridicată lângă o linie de garaj sau în apropiere de una din gările CFR din cuprinsul Capitalei.*[63]

După consultările avute cu Alfred Beneș, șeful Serviciului Fabricarea Biletelor, Dudescu ajunsese la concluzia că suprafața utilă a viitoarei clădiri trebuia să fie de aproximativ 3 500 mp, în care să fie organizate sălile de mașini ale imprimeriei de bilete și ale tipografiei, tezaurele, sălile pentru numărarea bancnotelor și controlarea acestora, birourile, atelierele de specialitate și atelierele de reparații.[64]

Acest edificiu urma să facă parte dintr-un ansamblu în care mai erau cuprinse alte două clădiri având ca destinație un cămin de locuințe pentru personalul serviciului împreună cu familiile, precum și pentru alți funcționari ai BNR.

În aprilie 1947 se stabilise deja ca noua clădire a Serviciului Fabricarea Biletelor să fie construită pe terenul pe care BNR îl deținea în strada dr. Staicovici.[65] Existau însă dificultăți tehnice provenite din faptul că aici pământul era în permanență umed, Dudescu bănuind că exista o spargere într-un canal colector.

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:23 PM Page 188

Bancnota de 5 000 000 lei

Emisiunea: *25.06.1947* | Dimensiuni: *206 x 106 mm* | Desenatori: *Nicolae Grigorescu, Ary Murnu* | Gravori: *Eugène Gaspé , Ilie Mihăescu* | Tipar: *BNR* | Filigran: *BNR continuu* | Recto: *lateral, compoziție alegorică pe două planuri, cu țărănci și copii purtând atributele Agriculturii și Activităților Casnice; în centru, Lupa Capitolina deasupra căreia este înscris, în cartuș, numele emitentului; dedesubt, cartuș cu textul penalităților* | Verso: *chenar decorat cu rinsouri, segmentat la colțuri de medalioane în care este înscrisă sigla BNR, iar pe laturile lungi de sigla BNR; în centru, medalion cu nominalul în cifre, flancat, în stânga, de un grup de două țărănci purtând sape, respectiv de o țărancă culegând fructe, în dreapta; lateral stânga, în afara chenarului, denumirea nominalului în litere, înscrisă vertical pe toată înălțimea bancnotei*

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:23 PM Page 189

Se estima că șantierul putea fi deschis în anul următor, dar până atunci trebuiau făcute câteva sondaje pentru a se stabili natura și stratificația terenului[66], precum și câteva lucrări de drenaj. Ambele propuneri au fost admise de Consiliul de administrație în ședința din 23 mai 1947.[67]

La 28 noiembrie 1947 erau gata doar planurile viitoarei clădiri a imprimeriei, întocmite tot de arhitectul Radu Dudescu. Era vorba despre o clădire compusă din subsol, parter și trei etaje, ale cărei planuri nu le-am descoperit încă în documentele de arhivă cercetate. [68] Dar nici de data aceasta proiectul nu a fost transpus în realitate.

Nevoia evidentă de înnoire tehnologică a determinat demersurile departamentelor de resort ale BNR în vederea achiziționării unor noi utilaje din străinătate. La 3 iulie 1946 conducerea BNR a aprobat cumpărarea a două mașini pentru *guilloche* grafic și optic de la firma O. Bachmann din Zürich.[69]

Întrebuințarea la capacitate maximă a mașinilor de imprimat a determinat defectarea lor rând pe rând. Mai întâi a cedat mașina Lambert nr. 2, căreia în martie 1947 i s-a spart coroana dințată principală. Pentru repararea piesei, uzina Vulcan a cerut inițial suma de 284 milioane lei.[70] care, în luna mai, a fost ridicată la 318 milioane lei. De asemenea, mașinile nr. 8 și 9 aveau, la rândul lor, defecțiuni mai mici. În aceste condiții se punea problema stringentă a înnoirii dotărilor tehnice ale imprimeriei. În acest scop, în luna septembrie 1946, Stroe Mihnea, director al băncii, a întreprins o călătorie de informare în Elveția, Franța, Anglia și Italia și s-a întâlnit și cu reprezentanții unor firme americane pentru a cerceta ofertele de mașini tipografice. Consiliul de administrație a luat act de toate negocierile purtate de reprezentantul BNR în ședința sa din 19 septembrie 1946, prilej cu care s-a hotărât ca toate utilajele necesare să fie achiziționate deîndată ce condițiile materiale o vor permite.[71] Directorul Stroe Mihnea a investigat modul în care BNR putea cumpăra hârtie filigranată, clei pentru valțurile mașinilor tipografice, materiale pentru filigranarea hârtiei, piese de schimb pentru mașinile de tipărit, o mașină de numerotat, mașini de tăiat, o instalație completă de tipărit *taille-douce* etc. De asemenea, s-a interesat de posibilitatea tipăririi în străinătate a bancnotelor românești în ipoteza unei apropiate stabilizări monetare.

HÂRTIA

Producția enormă de bilete ce caracterizează această perioadă a implicat și un extraordinar consum de hârtie filigranată. Dar aprovizionarea cu hârtie se făcea tot mai greu în condițiile lipsei materiilor prime. La începutul lunii aprilie 1945, BNR a comandat la Letea 10 vagoane de hârtie cu filigran continuu și 5 vagoane de hârtie cu filigranul împăratului Traian, specificând că până la jumătatea lunii următoare la București se așteptau cel puțin 3 000 kg din această comandă.[72] Responsabilii băncii, conștienți că fabricantul nu va putea furniza hârtia la parametrii de calitate anteriori, au fost de acord ca textura să fie realizată în următoarele proporții: 10 la sută bumbac, 30 la sută in nou și 60 la sută cârpe vechi de in și cânepă. Fabricarea hârtiei pentru bancnote a continuat și la Fabrica Petrești, unde se realiza numai hârtie cu filigran continuu. Însă în noiembrie banca era informată că ambele fabrici rămăseseră fără combustibil din cauza dezorganizării transporturilor feroviare. Conducerea BNR era rugată să intervină pe lângă autoritățile guvernamentale de resort pentru a lua măsuri de remediere a situației, în caz contrar întreaga producție de hârtie fiind compromisă.[73]

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:23 PM Page 190

Lipsurile acute cu care fabricanții de hârtie se confruntau se reflectau și în modul de ambalare și transport ale hârtiei la București. Un astfel de episod s-a consumat în toamna anului 1946, când de la Letea a sosit o mare cantitate de hârtie, ambalată necorespunzător în cartoane foarte subțiri, astfel încât o mare parte dintre coli devenise de neutilizat. În această împrejurare banca centrală s-a văzut nevoită să ia atitudine, prevenind fabricantul că, în cazul în care incidentul se va repeta, era obligată să refuze primirea hârtiei.[73] În ianuarie 1947, BNR a informat Fabrica Letea că era necesară mărirea producției de bilete și, implicit, a cantității de hârtie filigranată. Tocmai de aceea, conducerea fabricii era rugată a lua toate măsurile necesare pentru a asigura livrarea unei cantități de 5 vagoane de hârtie pe lună. Evident însă că această condiție determina o calitate mult mai slabă a produsului final, dacă avem în vedere faptul că în compoziția sa intrau proporții egale de celuloză și cârpe vechi.

Deși calitatea improprie a hârtiei a fost sesizată de specialiștii laboratorului BNR,[75] în ianuarie 1947 conducerea băncii scria Fabricii Letea: *Având în vedere nevoia urgentă acceptăm și de data aceasta hârtia. Am dat însă dispoziție Serviciului Fabricarea Biletelor de a alege și a pune deoparte toată hârtia care din cauza satinajului și a diferenței de grosime nu se poate tipări în condiții bune urmând să o scădem din facturile dvs.*[76]

La jumătatea anului 1947, lipsa de materie primă a determinat conducerea BNR să aprobe fabricarea unei hârtii al cărei conținut a fost inițial de 25 la sută cârpe vechi și 75 la sută celuloză, pentru ca mai apoi aceasta să fie în totalitate obținută din celuloză. Aprovizionarea avea de suferit și din cauza faptului că tot în pavilionul special al Fabricii Letea se producea hârtia necesară la fabricarea biletelor de 20 și 100 lei, emise de Ministerul Finanțelor.[77] Reluarea treptată a aprovizionării cu materii prime și realizarea reformei monetare din 15 august 1947, în urma căreia cuantumul bancnotelor emise a fost restrâns, au influențat în mod pozitiv și producția hârtiei de bilete.

NOTE

1. Vezi, pe larg, Costin C. *Kirițescu, Inflația și combaterea ei. Un capitol de teorie și politică monetară actuală,* București, Tipografia Remus Cioflec, 1943.

2. ANR, fond PCM-Direcția Relații cu Departamentele, dosar 509/1944, f. 4.

3. *Ibidem*, f. 6. Este interesant de reținut că bancnota de 1 000 lei tip I supratipărită este necunoscută, după informațiile noastre, în literatura numismatică.

4. Fabrica Letea furniza jumătate din hârtia necesară, restul provenind din import german, care în condițiile evoluției fronturilor, nu mai era posibil să fie livrat către BNR.

5. ANR, fond PCM-Direcția Relații cu Departamentele, dosar 509/1944, f. 6.

6. Costin C. Kirițescu, *La monnaie roumaine pendant la guerre de 1941-1945*, București, Cartea Românească, 1947, p. 6; conform datelor furnizate, circulația a crescut de la 70 519 milioane lei în mai 1941 la 228 392 milioane lei în august 1944, în medie cu 3,23 la sută pe lună (cea mai mare creștere s-a înregistrat în aprilie 1944, când circulația a crescut cu 11,63 la sută față de luna precedentă; în tot acest interval, s-au înregistrat și scăderi ale cuantumului bancnotelor aflate în circulație, cea mai semnificativă fiind de 1,99 la sută, în ianuarie 1942).

7. Vezi textul integral în Marin Radu Mocanu (coordonator), *România - marele sacrificat al celui de al Doilea Război Mondial. Documente,* vol. 1, București, Arhivele Statului din România, 1994, p. 310-314.

8. În textul convenției erau enumerate următoarele: produse petroliere, cereale, materiale lemnoase, vase

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:23 PM Page 191

maritime și fluviale, diverse mașini etc.

9. La paritatea de 35 dolari pentru o uncie de aur.

10. Marin Radu Mocanu (coord.), *op. cit.*, p. 314. În jurnalul său, generalul Constantin Sănătescu nota la 25 octombrie 1944: *Rușii pretind mari sume de bani pentru întreținerea Comisiei de Control și a trupelor, ceea ce va duce la inflație sigur. Apoi au stabilit arbitrar rubla lor la 100 de lei și au invadat piața de ruble* (Constantin Sănătescu, *Jurnal*, București, Humanitas, 1993, p. 177).

11. Costin. C. Kirițescu, *La monnaie roumaine pendant la guerre de 1941-1945*, București, Cartea Românească, 1947, p. 6.

12. Conform art. 30 din Statutele BNR publicate în „Monitorul Oficial" nr. 127 din 5 iunie 1935, banca centrală avea dreptul de a emite bancnote de 500, 1 000 și 5 000 lei, stipulându-se *că pentru crearea de alte valori se va cere consimțământul Ministerului Finanțelor*.

13. ABNR, fond CC, dosar 374, f. 78.

14. La mijlocul lunii iunie 1944, inspectorul general Lucian Cioranu sesizase conducerea BNR că bancnota de 5 000 lei avea o valoare prea mică atât în raport cu circulația, cât și cu bancnotele altor state. De aceea, pornind de la nevoia stringentă de a se introduce pe piață un cupiu de valoare mai mare, dar ținând seama de faptul că realizarea unui bilet cu totul nou din punct de vedere grafic dura aproximativ doi ani, Cioranu propunea să se înceapă lucrul la mai multe proiecte, care puteau fi întrebuințate mai târziu, în caz de nevoie. (ABNR, fond CC, dosar 370, f. 157).

15. ABNR, fond CC, dosar 374, f. 87.

16. *Ibidem*.

17. *Ibidem*.

18. Arhiva IBNR, dosar necotat cuprinzând rapoarte de expertiză și corespondență cu Fabrica Letea Bacău, f. 190.

19. „Argus", an 34, nr. 9614/24 iunie 1945.

20. *Ibidem*.

21. „Argus", an 34, nr. 9624/8 iulie 1945.

22. Arhiva SRI, fond D, dosar 9195, vol. 8, f. 77.

23. *Ibidem*, f. 80; erau menționate două valori nominale: 20 000, respectiv 50 000 lei.

24. „Argus", an 34, nr. 9704/17 octombrie 1945.

25. La sfârșitul anului 1945 valoarea bancnotelor aflate în circulație era de 1 212 miliarde lei, conform declarațiilor guvernatorului Constantin Tătăranu (Arhiva BNR, fond Serviciul Secretariat, dosar 91/9137, nenum.).

26. „Argus", an 34, nr. 9704/17 octombrie 1945.

27. Inițial s-a stabilit să fie emise monede de 200 lei în valoare de 5 miliarde lei și monede de 500 lei în valoare de 10 miliarde lei („Argus", an 34, nr. 9720/5 noiembrie 1945).

28. ABNR, fond CC, dosar 377, f. 83.

29 *Ibidem*, f. 95-95v.

30 „Argus", an 35, nr. 9828/25 martie 1946. Într-o luare de poziție a UGIR din 23 martie 1946 se preciza că în acel moment prețurile creșteau cu 40 la sută de la o lună la alta.

31. ABNR, fond CC, dosar 378, f. 151.

32. Idem, dosar 382, f. 235, Literele A/1-E/1, fiecare literă având câte 1 milion de bilete.

33. Idem, dosar 387, f. 56.

34. Documentele din arhiva BNR precizează că acesta a supravegheat, din punct de vedere tehnic, realizarea tuturor bancnotelor BNR începând cu anul 1940.

35. ABNR, fond CC, dosar 387, f. 56.

36. „Argus", an 35, nr. 9821/17 martie 1946.

37. Idem, an 35, nr. 9825/22 martie 1946, 9826/23 martie 1946.

38. Personal, avem certitudinea că respectivele luări de poziție au fost făcute în strânsă colaborare cu BNR.

39. La 27 martie 1946 bancnota de 100 000 lei

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:23 PM Page 192

a fost lansată doar în București, precizându-se că, din cauza greutăților de transport în țară, punerea în circulație a noului bilet avea să mai întârzie câteva zile.

40. „Argus", an 35, nr. 9829/25 martie 1946.

41. În conformitate cu fișa descompunerii de culoare, au fost utilizate patru nuanțe de albastru.

42. ABNR, fond CC, dosar 388, f. 125.

43. Idem, dosar 377, f. 21.

44. *Ibidem*, f. 135v.

45. Idem, dosar 388, f. 74.

46. *Ibidem*, f. 151.

47. *Ibidem*. Acestea au fost cumpărate de la Fichet pentru suma de 107 296 000 lei.

48. ABNR, direcția Serviciul Administrativ, dosar 32/1937, f. 245.

49. Idem, fond CC, dosar 388, f. 189v. Totodată era propusă și plata unei prime trimestriale în valoare de 12 milioane lei net. Zainea se obliga ca în cazul aprobării acestor propuneri să execute anual câte un proiect de bancnotă cu clișeul aferent.

50. Noua denumire a Serviciului Fabricarea Biletelor din BNR.

51. Arhiva BNR, fond CC, dosar 388, f. 189v.

52. Atelierele tipografice ale Institutului Geografic Militar erau situate în bd. Filantropia nr. 126. BNR a plătit 1,7 miliarde lei pentru realizarea unui paravan dublu de scânduri pentru compartimentarea sălii mașinilor tipografice, a unor rafturi pentru depozitarea hârtiei albe și imprimate, a rastelelor de lemn pentru fixarea barelor pe care hârtia era pusă la uscat înainte de a fi tipărită și a 13 grilaje din fier prevăzute cu încuietori sau lacăte care urmau a fi montate la ferestrele și ușile respectivului spațiu. (Arhiva BNR, fond Serviciul Administrativ, dosar 1/1947, f. 37). Lucrări asemănătoare de amenajare au fost făcute și la secția Monitorului Oficial din strada Șerban Vodă și la Cartea Românească.

53. Dintr-un document al Serviciului Fabricarea Biletelor datat 2 septembrie 1947 rezultă că până în acel moment nu fuseseră semnate convenții nici cu Monitorul Oficial și nici cu Cartea Românească, deși ambele tipografii imprimaseră bancnote de 1 milion lei.

54. Două echipe de muncitori au lucrat 12 ore fără întrerupere pentru executarea comenzii venite din partea Băncii Naționale.

55. Același preț a fost practicat și de Monitorul Oficial. Prețul era defalcat astfel: 1 600 lei reprezentau costul materialelor folosite de către Institutul Geografic Militar în procesul de producție și 1 100 lei erau cota ce revenea personalului de execuție și control.

56. ABNR, fond Serviciul Administrativ, dosar 1/1947, f. 24. Colaborarea cu Institutul Geografic Militar a continuat însă și după 15 august 1947, aici fiind imprimată o parte din noile bancnote de 100 lei.

57. „Argus", an 36, nr. 10 195/16 iulie 1947.

58. V. Constantin Sănătescu, *op. cit.*, p. 253: *Au apărut bancnote de 5 milioane de lei și guvernul susține că nu suntem în inflație. Noroc că a mai plouat în timpul din urmă și o parte din recoltă s-a îndreptat; dacă nu vom avea grâu suficient, cel puțin poate vom avea noroc să avem porumb, zarzavaturi și nutreț pentru vite.*

59. *Raportul Consiliului de administrație și Raportul Consiliului de censori către Consiliul de Miniștri privind gestiunea anului 1947*, Imprimeria BNR, 1947, p. 60.

60. ABNR, fond CC, dosar 377, f. 147v.

61. *Ibidem*.

62. Idem, dosar 388, f. 270.

63. Arhiva IBNR, dosar 59/1945, f. 1.

64. Acestea din urmă trebuiau însă complet separate de zonele menționate anterior.

65. În anii 1945 și 1946 fuseseră propuse alte două terenuri, unul situat pe Șoseaua Viilor, iar cel de-al doilea la Pipera. Proprietatea din strada dr. Staicovici a fost

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:23 PM Page 193

cumpărată în 1946 inițial pentru construirea unor locuințe destinate funcționarilor BNR, precum și a altor facilități: sanatoriu, terenuri de sport, creșă pentru copii etc.

66. Spre vechea falie a Dâmboviței.

67. Arhiva IBNR, dosar 59/1945, f. 3.

68. *Ibidem*, f. 9-10.

69. ABNR, fond CC, dosar 377, f. 95. Suma pe care BNR trebuia să o plătească pentru cele două mașini era de 1 279 545 930 lei în care erau cuprinse și cheltuielile de transport și vamă. La aceasta se mai adăugau prima de export din Elveția și cheltuielile cu transportul și întreținerea unui specialist la București pe care BNR era obligată să le suporte.

70. Idem, fond Serviciul Administrativ, dosar 32/1937, f. 250.

71. Idem, fond CC, dosar 377, f. 197.

72. Arhiva IBNR, dosar 54/1943, f. 212.

73. ABNR, fond CC, dosar 377, f. 72v.

74. Arhiva IBNR, dosar 52/1943, f. 98.

75. În raportul de analiză era specificat că grosimea probelor de hârtie pentru biletul de 100 000 lei tip I diferea de la coală la coală, rezistența era cuprinsă între 131 și 164 îndoituri duble în loc de 200, iar culoarea nu era uniformă, având nuanțe gălbui sau roșcate.

76. Arhiva IBNR, dosar 52/1943, f. 64.

77. *Ibidem*, f. 49.

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:27 PM Page 194

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:27 PM Page 195

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:27 PM Page 196

BIBLIOGRAFIE

IZVOARE

1 Arhive

Arhiva Băncii Naţionale a României

- fond Consiliile de conducere, 1929-1947
- fond Serviciul Administrativ, 1929-1947
- fond Serviciul Secretariat, 1929-1947
- fond Oficiul Juridic, dosar 2/1938, 7/1944

Arhiva Imprimeriei Băncii Naţionale a României

Arhivele Naţionale ale României

- fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, 1939-1944
- fond Ministerul Finanţelor. Oficiul Studii. Bănci, societăţi, case de credit, dosar
- fond Ministerul Finanţelor. Serviciul Studii- generale
- fond Cabinetul militar Ioan Antonescu, 1940-1944
- fond Cabinetul militar Sănătescu-Rădescu, 1944-1945
- fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri – Direcţia Relaţii cu Departamentele, 1944

Arhiva Serviciului Român de Informaţii, fond D, dosar 9195, vol. 1-8

2. Documente edite

Arimia, Vasile, Ardeleanu, Ion, Lache, Ştefan (ed.), *Antonescu – Hitler. Corespondenţă şi întâlniri inedite*, vol. 1, Bucureşti, Editura Cozia, 1991

BNR, *Colecţia Raportul Consiliului de administraţie şi Raportul Consiliului de censori către Adunarea generală ale acţionarilor*, 1929-1947

BNR, *Normative. Instrucţiuni de serviciu*, f.a.

Hamangiu, Constantin, *Codul general al României. Legi noui de unificare 1922-1926*, vol. XIII-XIV, Bucureşti, Editura Librariei Universala Alcalay & Co., f.a.

Mocanu, Marin Radu (coord.), *România – marele sacrificat al celui de al Doilea Război Mondial. Documente*, vol. 1, Bucureşti, Arhivele Statului din România, 1994

***, *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri: guvernarea Ion Antonescu, (septembrie –decembrie 1940)*, vol. 1, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 1997

***, *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri: guvernarea Ion Antonescu, (aprilie - iunie 1941)*, vol. 3, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 1998

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:27 PM Page 197

***, *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri: guvernarea Ion Antonescu (iulie- septembrie 1941)*, vol. 4, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 2000

***, *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri: guvernarea Ion Antonescu (iulie- septembrie 1941)*, vol. 7, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 2003

***, *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri: guvernarea Ion Antonescu (iulie- septembrie 1941)*, vol. 9, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 2006

3. Presă

"Argus", 1929-1947

"Buletinul provinciei Basarabia", 1941 - 1943

„Transnistria", 1941 - 1943

4. Memorii

Constantin Sănătescu, *Jurnal*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993

Lucrări şi studii

Ancel, Jean, *Transnistria*, 2 vol., Bucureşti, Editura Atlas, 1998

Bachelin, L. *Esquisse esthétique sur l'oeuvre du peintre Stoica D.*, Bucureşti, Cartea Românească, 1926

Băicoianu, C. I., *Istoria politicei noastre monetare şi a Băncii Naţionale 1880-1914*, vol. 2/1, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1932

Băicoianu, C. I., *Contribuţiuni la înfiinţarea Monetăriei Naţionale* în *Studii economice, politice şi sociale 1898-1940*, Bucureşti, f.e., 1941, p. 793-808

Bender, Klaus W., *Moneymakers. The secret world of banknote printing*, Weinheim, Wiley-VCH Verlag, 2006

Bohn, Robert, *Reichskommissariat Norwegen. Nationalsozialistische Neuordnung und Kriegswirtschaft*, München, Oldenbourg, 2000 (Beiträge zur Militärgeschichte; Bd. 54)

Bruckhoff, Holger René, *Zur Entwicklung der Zentralbanken und der Bankaufsicht in Deutschland und in den Niederlanden: ein Rechtsvergleich aus rechtshistorischer und zeitgeschichtlicher Perspektive*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2010

Buzdugan, George, Luchian, Octavian, Oprescu, Constantin C., *Monede şi bancnote româneşti*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1977

Constantiniu, F., Schipor, I., *Trecerea Nistrului (1941). O decizie controversată*, Bucureşti, Editura Albatros, 1995

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:27 PM Page 198

Deac, Mircea, *Lexicon critic şi documentar. Pictori, sculptori şi desenatori din România secolele XV-XIX*, Bucureşti, Editura Medro, 2008

Friese, Karin, *Papierherstellung im Barnim*, în *Der fünfte Archivtag der Kommunalarchive des Landes Brandenburg* in Chorin vom 7. und 8. November 1996, „Mitteilungen aus dem Archivwesen des Landes Brandenburg", 8, 1996, p. 2-5

Gall, Lothar, *Die Deutsche Bank 1870-1995*, München, Beck, 1995

Hanganu, Liliana-Nicoleta, Ocheşeanu, Radu, *Macheta bancnotei de 1000 lei BNR, creată de Ary Murnu*, în BSNR, 88-89, 1994-1995, p. 139-142

Hanganu, Liliana-Nicoleta, *Mărci poştale, proiecte de monede şi probe de bancnote din perioada Statului naţional-legionar (septembrie 1940 - ianuarie 1941)*, în „Cercetări numismatice", 8, 2002, p. 379-399

Herzog, Dagmar, *Lessons and Legacies, vol. 7: The Holocaust in International Perspective*, Chicago, Northwestern University Press, 2006

Hillgruber, Andreas, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu. Relaţiile germano-române 1938-1944*, Bucureşti, Humanitas, 1994

Kiriţescu, Costin C., *Inflaţia şi combaterea ei. Un capitol de teorie şi politică monetară actuală*, Bucureşti, Tipografia Remus Cioflec, 1943

Kiriţescu, Costin C., *La monnaie roumaine pendant la guerre de 1941-1945*, Bucureşti, Cartea Românească, 1947

Lascu, Nicolae, *Banca Naţională a României şi arhitectura*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2006

Laufer, Jochen, *Pax Sovietica: Stalin, die Westmachte und die Deutsche Frage 1941-1945*, Köln, Bohlau 2009

Lemkin, Raphaël, *Axis rule in occupied Europe: laws of occupation – analysis of Government – Proposal for Redress*, The Lawbook Exchange, Ltd., Clark New Jersey, 2005

Oberländer-Târnoveanu, Ernest, Ozarchevici, Horia, *Două proiecte de bancnote şi bilete de tezaur realizate de Ary Murnu*, în „Muzeul Naţional", 17, 2005, p. 331-337

Ocheşeanu, Radu, *Eseurile bancnotei de 5 000 lei, 1943-1945, din colecţiile Cabinetului numismatic al Muzeului de istorie şi Artă al Municipiului Bucureşti*, în BSNR, 86-87, 1992-1993, p. 233-236

Ofer, Dalia, *The Holocaust in Transnistria: a special case of genocide* în *The Holocaust in Soviet Union. Studies and sources on the destruction of the jews in the nazi-occupied territories of the USSR, 1941-1945*, ed. Lucjan Dobroszycki, Jeffrey S. Gurock, Armonk, N.Y., M. E: Sharpe, 1993, p. 133-154

Ofer, Dalia, *Life in the ghettos of Transnistria*, în David Cesanani, ed., *Holocaust. Critical concepts in historical studies*, London-New York, 2004, p. 171-204

Rosenberg, Holger, *Die deutschen Banknoten ab 1871*, Regenstauf, Gietl Verlag, 2005

Ruppel, Willy, *Kleine Reichbanknoten. Das deutsche Banknotengesetz von 1906 im Lichte der Geschichte und*

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:27 PM Page 199

Theorie des Banknoten- und Papiergeldwesens, Leipzig, C. L. Hirschfeld, 1908

Rosentuler, Surica, Mariţiu, Sabina, Cîrjan, Romeo, *Emisiunile de bancnote ale Băncii Naţionale a României în perioada 1896-1929*, Seria "Bancnotele României", II, Bucureşti, Banca Naţională a României, 2007

Scurtu, Ioan, Hlihor, Constantin, *Complot împotriva României*, Bucureşti, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994

Vlahuţă, Alexandru, *Pictorul Nicolae Grigorescu. Viaţa şi opera lui. Album*, Bucureşti, Editura Socec, 1910

Van der Wee, Herman, Verbreyt, Monique, *A Small Nation in the Turmoil of the Second World War: Money, Finance and Occupation (Belgium, its Enemies, its Friends, 1939-1945), Studies in Social and Economic History*, vol. 35, Leuven University Press, 2009

Wedekind, Michael, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, Oldenbourg, München, 2003

Šustek, Zbyšek, *Biletele de ocupaţie ale Comandamentului Armatei Roşii din anul 1944 pentru România* în "Colecţionarul român" nr. 13/2008, p. 5-18

***, *L'industrie du papier en Roumanie. The paper industry în Roumania*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, 1939

***, *Monetăria Naţională. Zece ani de activitate 1935-1945*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţională, 1945

***, *Kronika penazi na Slovensku od najstarsich do roku 2009*, Bratislava, Fortuna Libri, 2009

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:27 PM Page 200

INDEX

A

Academia de Arte Frumoase din București: 72, 182
Academia de Arte Frumoase din Praga: 72
Academia Română: 59
Adamclissi: 94
Alba Iulia: 17, 19, 23, 42, 99
Alexandrini, Alexandru, ministrul Finanțelor: 178
Alexianu, Gheorghe, guvernatorul Transnis-triei: 135, 136, 137
American Banknote Company: 18
Angelescu, Constantin, guvernator BNR: 16, 22, 23, 28, 31, 37, 38, 39, 117, 150, 156
Anglia: 21, 28, 29, 45, 47, 49, 65, 76, 151, 186, 189
Antonescu, Ion, mareșal: 90, 121, 122, 129, 130, 135, 136, 138
Antonescu, Mihai, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri: 122, 132, 136
Anvers: 32
Apollo: 30
Arad: 98, 155
Armata Roșie: 138, 139, 140, 172
Ateneul Român: 111
Ausfuhrstelle des Deutschen Handwerks GmbH: 146
Austria: 27, 37, 65, 139, 186
Avramescu, Atanase, gravor: 70-75, 142

B

Banca Angliei: 18, 22,
Banca Franței: 14, 28, 29, 31, 33, 35, 36, 38, 39, 41-43, 47, 49, 57
Banca Generală Română: 102, 130
Banca Italiei: 151, 152, 153, 154
Banca Națională a Cehoslovaciei: 69, 72
Banca Națională a Iugoslaviei: 69
Banca Națională a Ungariei: 102
Barabas, Otto, desenator: 71
Bassarab, Ioana, sculptor: 113
Bassarab, Ludovic, pictor: 35, 37
Băbeanu, Ștefan: 141
Bădulescu, Victor V.: 133, 134
Băicoianu, Constantin I., administrator BNR: 49, 56, 57, 64, 65, 69, 71-74
Beltrand, G., gravor: 38, 48, 51
Beneș, Alfred, șeful Serviciului Fabricarea Biletelor: 149, 150, 186, 187
Berlin: 75, 105, 106, 110, 112, 130, 137
Botoșani: 129
Bradbury, Wilkinson & Co.: 17-23, 26, 28, 44, 45, 48-51, 99, 100
Brașov: 98, 101
Brătescu-Voinești, Alexandru, pictor: 112-114
Brătianu, Vintilă I. C., ministrul Finanțelor: 64
București: 16, 18, 20-22, 27, 32, 33, 35, 39, 41, 43, 47, 49, 57, 69, 73, 74, 102, 105-107, 110, 112, 130, 136, 143, 148, 149, 150, 172
Burillianu, Dimitrie, guvernator. BNR: 14, 20-22

C

Carol al II-lea, rege al României: 16, 19, 21, 34, 37, 38, 44, 48, 52, 54-57, 68, 73, 74, 90-99, 107, 116
Cartea Românească SAR: 183
Casa Autonomă de Finanțare și Amortizare (CAFA): 130, 134, 135

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:27 PM Page 201

Casa de Pensiuni a Funcționarilor BNR: 90, 154
Căpitanovici, Theodor, administrator BNR: 35
Căile Ferate Române: 43, 187
Cehoslovacia: 71, 72, 74
Cepnik, Anton, șef de birou, Consulatul României din Viena: 27
Cernescu, N., pictor: 113, 114
China: 47, 139
Chirovici, Gheorghe, pictor: 113, 114
Chișinău: 123, 124
Christu, Ion, diplomat: 141
Cluj: 27
Clermont Ferrand: 38, 42,
Cociș, Nicolae: 101
Condeescu, col. adjutant regal: 21
Constantinescu, Aurel P., gravor: 70
Constantinescu, Dimitrie (Mitiță), guvernator BNR: 57, 60, 68, 69, 71, 73, 74, 92, 93, 96, 98, 127, 152
Constantinescu, Gheorghe, lăcătuș: 70
Constantinescu, Grigore, primul secretar al Legației României la Londra: 22
Constantinescu, Ștefan, pictor: 113
Constanța: 18, 20, 22, 29, 32, 42
Coreea: 139
Craiova: 27, 143
Creditul Funciar Rural: 61
Cretzianu, George, ministrul Finanțelor: 92, 121
Crăciuneanu, H., casier central BNR: 16, 22,
Cristescu, D., secretar general BNR: 29, 31, 38, 39, 41, 43
Cristescu, Emil: 186
Cruțescu-Stork, Cecilia, pictor: 112
Curtea de Argeș: 28

D

Decebal, rege geto-dac: 90, 94, 116, 180, 184, 185
Deloche, Emile, gravor: 34, 38, 75,
Demetrescu, D., administrator BNR: 94
Demetrescu, I., pictor: 112
Dinu, Nicolae: 101
Direcția Generală a Poliției: 106, 107, 148, 152
Dobrovici, Gh., șeful Serviciului Fabricarea Biletelor: 18, 71
Dolj, județ: 27
Dubasov, Ivan Ivanovici: 139
Dudescu, Radu, arhitect: 65, 66, 68, 150, 151, 186, 187, 189
Dujardin, Pierre, gravor: 29, 30
Dup, Nicolae, muncitor: 178, 179
Duval, Georges, pictor: 14, 15, 29, 30, 181

E

Elveția: 65, 156, 186, 189
Eminescu, Mihai: 90, 94
Engliš, Karel, guvenatorul Băncii Naționale a Cehoslovaciei: 74
Exarhu, Gheorghe, administrator BNR: 103, 123, 125, 155

F

Fabrica de Timbre: 70, 71, 142, 176
Falz und Werner, utilaje tipografice: 67
Feier, Marin, gravor: 70

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:27 PM Page 202

Felix Bottcher, fabrica: 146
Felix Schoeller und Bausch Neu Kaliss, fabrica: 146
Florescu, Gh., muncitor: 178
Florian, gravor: 37
Fotino, Scarlat, șeful Serviciului Tehnic: 31-33, 39, 41, 51, 52, 57, 65-69, 71, 74, 76, 143, 151, 155, 156
Franța: 28, 29, 32, 37, 41-43, 45, 65, 68, 69, 71, 76, 186, 189
Fraipont, pictor: 31

G

Gaspé (Gasperini), Eugène, gravor: 48, 51, 54-57, 97, 100, 104, 108, 109, 172, 188
Gebrüder Ebart: 105, 106, 108-110, 112, 153, 154, 156
Geordănescu, Al.: 70
Georgescu, Victor, pictor: 113, 148
Germania: 37, 65, 102, 103, 105, 110, 112, 130, 139, 150, 152, 186
Gibbs, Eric E., director Bradbury, Wilkinson & Co. Ltd: 18, 20, 21
Gondran Frères, societate de transport din Anvers: 32
Gosbank, banca centrală a URSS: 121, 122
Govora: 117, 146, 147, 148, 149, 150
Goznak: 139
Grigorescu, Ana, soția lui Gh. Grigorescu: 61
Grigorescu, Nicolae, pictor: 51, 54-61, 90, 104, 107, 173, 188
Grigorescu, Gheorghe, fiul lui N. Grigorescu: 60, 61, 97, 174
Grundman, A., litograf: 27

H

Hellman H.: 152, 153, 155
Henry & Emanuel Frankel, utilaje pentru transport: 67
Hermann und Karrig, fabrica: 146
Hunter Penrose Ltd.: 186
Huși: 123

I

I. G. Farbenindustrie: 156
Iași: 123
Ilyn, lt.-col. Armata Roșie: 141
Impex: 152, 153
Imprimeria BNR, R.A.: 45, 114
Institutul de Cercetări Agronomice: 78
Institutul de Finanțare Externă (Infinex): 130, 134, 135, 136, 137
Institutul Geografic Militar: 129, 183
Ionescu, Alexandru: 178
Ionescu-Iași, Alexandru, gravor: 178, 179, 180, 181
Ionescu-Sisești, Gheorghe: 78
Iorga, Nicolae: 23
Ispas, Vasile, gravor: 30, 31
Istituto Poligrafico dello Stato: 151
Italia: 37, 71, 156, 189
Iuca, gravor: 113
Iugoslavia: 157

Î

Înaltul Comandament Aliat (Sovietic): 172, 174

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:27 PM Page 203

K

Kiriacescu, Oscar, administrator BNR: 41
Kirițescu, Costin C.: 133
Koenig und Bauer, mașini tipografice: 65, 67
Komaroni, Ion, gravor: 70
Kontropa: 155

L

Lambert, mașină de imprimat: 39, 61, 64-66, 68, 72, 189
Lapedatu, Ion, guvernator BNR: 177
Leclerc, pictor: 31
Leonida, fabrica: 146
Letea-Bacău, fabrica de hârtie: 77, 78, 94, 98, 103, 105, 105, 111, 117, 120, 127, 138, 151-157, 174, 175, 178, 189, 190
Londra: 51
Linotype and Machinery Ltd., Anglia, mașini de tipărit: 67
Lungu, Tiberiu, pictor: 70

M

Malinovski, Rodion Iakovlevici, mareșal al URSS: 141
Manolescu, Alex, gravor: 70
Manoliu, Virgil, pictor: 113, 114
Marele Stat Major: 124
Marsilia: 32
Marvan SAR: 180, 183
Mavrodin, Al.: 174
Medrea, Corneliu, sculptor: 113
Mercur: 15, 32,
Michael Kamp, utilaj tipografic: 67, 150
Mihai, principe moștenitor: 21; Mare Voievod de Alba Iulia: 74; rege al României: 20, 90, 94, 98, 99, 176, 177
Mihai Viteazul: 17, 19, 23, 90, 93-95, 99, 103
Mihăescu, Ilie, gravor: 70-75, 178, 187, 188
Mihăilescu, Nicolae: 176
Mihulin, Virgil, profesor: 70
Milano: 151
Minerva: 30
Ministerul Afacerilor Interne: 152
Ministerul Afacerilor Străine: 22, 69, 121
Ministerul Apărării Naționale: 135
Ministerul Economiei Naționale: 105, 135
Ministerul Finanțelor: 43, 64, 71, 92, 95, 96, 103, 121, 123-127, 129, 130, 132, 134-138, 141, 174-176, 178, 190
Ministerul Instrucțiunii Publice: 71
Ministerul Producției Industriale și al Muncii din Franța: 69
Monetăria Națională: 64, 65, 71, 125, 146, 176
Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului: 180, 183
Moroșan, Kiffus Adalbert, gravor: 70
Moscu, Alex, pictor: 113
Murnu, Ary, pictor: 30, 31, 33, 34, 36-38, 41-43, 45, 52, 54-59, 92-97, 104, 112-116, 172, 174, 188
Muzeul de Istorie și Artă al Municipiului București: 114

N

New Malden: 21

O

Olinescu, Marcel, gravor: 70

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:27 PM Page 204

Onofrei, Virgil, gravor: 70
Orhei: 121
Ortinschi, Constantin: 123
Ottulescu, Alexandru, guvernator BNR: 61, 96, 98, 102, 103, 117, 133, 150

P

Papeteries d'Arches: 14, 16, 32, 34, 45, 47, 51
Papeteries du Marais: 14, 45
Paris: 42, 56, 57, 75
Pascu, Dimitrie, comisar al guvernului pe lângă BNR: 92
Pavelescu, Ioan, pictor: 70
Peleș, castel: 44, 100, 108, 109, 111
Petrescu, Costin, pictor: 111
Petrești (Alba), fabrica de hârtie: 120, 156, 157, 174, 175, 189
Phoenix, mașină de imprimat: 64
Piatra Neamț: 101
Polonia: 130
Portals Ltd.: 18, 22, 29, 32, 35, 41, 42, 45, 47, 77, 98, 151
Porțile de Fier: 16, 23
Praga: 71, 72, 73, 74, 75

R

Răsmeriță, Nicolae, general: 132
Rășinari: 148, 149, 150
Râmniceanu, René: 149
Râmnicu Vâlcea: 143, 147
Record, mașină de imprimat: 64
Regia Monopolurilor Statului: 65
Reichsbank: 75, 102, 137
Reichskreditkasse București: 137
Reiss, I., gravor: 70
Ressu, Camil, pictor: 72, 112, 113, 175
Rist, Charles, consilier tehnic: 65
Rodeanu, Gheorghe, gravor: 70
Romagnol, gravor: 37
Romanescu, Al., pictor: 70
Romniceanu, Mihail, ministrul Finanțelor: 133, 134, 141
Rucăreanu, Ion, sculptor: 70
Ruffé, L.: 14, 15
Rusia: 14

S

Schacht, Hjalmar, guvernator Reichsbank: 75
Schopper, mașină: 28, 76
Schuller, inginer: 14, 31, 39, 41, 43, 51, 52, 56, 57, 75
Seiffert, director Reichsbank: 137
Serveau, Clément, pictor: 31, 61, 108, 109
Serviciul Maritim Român: 42, 47
Serviciul Special de Informații (SSI): 120, 128, 175
Settimio Settimi, fabrica de hârtie: 151
Simon, T. D., pictor: 73
Sinaia: 143, 146, 148, 151
Slăvescu, Victor: 175, 186
Smith & Meynier: 157
Stalingrad: 138
Steinmetz, Carol, gravor: 71
Sterescu, Ioan, gravor: 70
Steriadi, Jean, pictor: 113

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:27 PM Page 205

Stoenescu, N., general, ministrul Finanțelor: 124, 132, 135, 137
Stoica, D., pictor: 19, 23, 99
Stoicescu, Costin, administrator BNR: 49
Stoicescu, Coty, consilier juridic BNR: 61
Stroe, Mihnea, director BNR: 189
Sturdza, Mihail, ministrul Afacerilor Străine: 121

Ș

Școala Politehnică din București: 47, 75
Ștefan cel Mare: 23

T

Tătăranu, Constantin, guvernator BNR: 142, 175, 177
Thomas De La Rue: 18, 51, 65, 66
Timișoara: 110
Tokio: 78
Traian, Marcus Ulpius Nerva: 15, 16, 19, 30, 32, 34, 35, 39, 44, 48, 51, 52, 56, 90, 94, 98, 99, 103, 104, 109, 111, 116, 117, 157, 180, 184, 185, 189
Turcia: 155
Turnu Severin: 143

Ț

Țâțu, Nicolae, fotograf: 74

U

Ungaria: 38, 139
URSS: 120-122, 172, 177

V

Valina, M.: 72, 73
Vasilescu, C., șeful Serviciului Fabricarea Biletelor: 22, 31-33, 38, 39, 41, 45
Vaslui: 123
Velisaratu, Vasile, pictor: 71
Verona, Arthur, pictor: 112, 113, 174
Vic-le-Comte: 38, 39
Viena: 27, 155
Voiculescu, Gheorghe, guvernatorul Basarabiei: 128, 129
Vulcănescu, Mircea, subsecretar de stat, Ministerul Finanțelor: 130, 132, 134

W

Waterlow Sons: 18

Z

Zainea, Șerban: 142, 176, 179, 180, 182, 184-186
Zanca, Dumitru, sculptor: 70
Zlotescu, Gheorghe, pictor: 113

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:27 PM Page 206

Project1:Layout 1 11/1/2011 5:28 PM Page 207

CREDITE FOTO

R. A. Imprimeria Băncii Naționale a României
p. 12, 13, 17, 20, 23-26, 28, 29, 33, 35-38, 40, 42, 43, 45,
46, 50, 53, 58, 59, 62-65, 67, 68, 70-73, 75-78, 88, 89, 91-95105-107,
110, 112, 113, 115, 117-120, 122-125, 145, 148, 149, 152, 154, 157,
170, 171, 179, 180, 182, 183, 186, 187, 194, 206

Muzeul BNR
p. 30, 34, 48, 96, 97, 99, 126-129, 132-137, 139, 140, 142, 173

Colecția Romeo Cîrjan
p. 15, 54, 55, 100, 104, 108, 109, 131, 176, 177, 181, 184, 185, 188

Foto Romeo Cîrjan
p. 12-13, 88-89, 118-119, 144-145, 170-171, 194, 206

Colecția Sabina Marițiu
p. 39, 64

Colecția Thomas De La Rue
p. 19, 44

L. Bachelin, *Esquisse esthetique sur l'oeuvre du peintre Stoica D.*, București, Cartea Românească, 1926, p. 18

C. I. Băicoianu, *Istoria politicei noastre monetare și a Băncii Naționale 1880-1914*, vol. 2/1,
București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1932, p. 147

http://www.zeno.org/Ansichtskarten/M/Spechthausen,+Brandenburg/Stadtansicht

ISBN 973011611-3

SABINA MARIŢIU ROMEO CÎRJAN | EMISIUNILE DE BANCNOTE ROMÂNEŞTI ÎN PERIOADA 1929-1947

BANCA NAŢIONALĂ A ROMÂNIEI

BANCNOTELE ROMÂNIEI

VOLUMUL 3

SABINA MARIŢIU ROMEO CÎRJAN

EMISIUNILE DE BANCNOTE ROMÂNEŞTI ÎN PERIOADA 1929-1947

- ISTORIE ŞI TEHNOLOGIE -

BUCUREŞTI
2011